

ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΟΣ

(ιστορικές και ιδεολογικές προσεγγίσεις εθνικής αυτογνωσίας)

Η συγκρότηση εθνικής ταυτότητας και αυτοσυνειδησίας ενός έθνους είναι μία πολύπλοκη και πολυσύνθετη διαδικασία, πολλές φορές διαρκεί αιώνες και επηρεάζεται από πολλούς παράγοντες, ιστορικούς, πολιτικούς, πολιτισμικούς, γεωγραφικούς, θρησκευτικούς, ιδεολογικούς. Συχνά η διαμόρφωση εθνικής αυτοσυνειδησίας και ταυτότητας, η αίσθηση δηλ του συνανήκειν σε ένα έθνος με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά, είναι μία επώδυνη διαδικασία που περνά μέσα από αντιπαραθέσεις με άλλους λαούς και πολιτισμούς, διαπερνά ιστορικές περιόδους, γνωρίζει ήττες και οδυνηρές καταστάσεις. Όλα αυτά ισχύουν πολύ περισσότερο όταν ομιλούμε για το ελληνικό έθνος, με την πανάρχαια και πολυετή ιστορία του αλλά και τις πολλές ιστορικές περιπέτειες.

Ιδίως για το ελληνικό έθνος, το να καθορισθούν τα στοιχεία που συναποτελούν την ταυτότητά του, σημαίνει ότι όποιος το επιχειρήσει με σοβαρό και αξιόπιστο, αντικειμενικό και επιστημονικό τρόπο, οφείλει να είναι γνώστης της ελληνικής ιστορίας σε όλη την διαχρονία της, να αντιλαμβάνεται τις ιδεολογικές ζυμώσεις εντός του έθνους, να παρακολουθήσει την ιστορία των ιδεών και των πολιτιστικών ρευμάτων, και να καταλήξει στον προσδιορισμό κοινώς αποδεκτών στοιχείων ελληνικότητας. Και επειδή η ελληνικότητα είναι πολυσύνθετη και πολύπλοκη, εάν κάποιος υπερτονίζει κάποια γνωρίσματα παραλείποντας ή υποβαθμίζοντας κάποια άλλα, εάν κάνει επιλογή ιστορικών περιόδων και εκφάνσεων του ελληνισμού για να εξυπηρετήσει τα δικά του ιδεολογήματα, τότε αυτός εκπίπτει στο επίπεδο ενός φθηνού προπαγανδιστή και το όλο εγχείρημά του οφε'ίλουμε να το αντιμετωπίσουμε με επιφυλακτικότητα.

Θα επιχειρήσουμε να ανιχνεύσουμε τα στοιχεία εκείνα που συνθέτουν την ελληνική ταυτότητα και προσδίδουν την εθνική αυτογνωσία στον ελληνισμό καθ' όλην την διάρκεια της μακράιωνης του υπάρξεως. Θα διαρθρώσουμε την ιστορική αυτή περιδιάβαση σε τρεις καίριες για τον ελληνισμό ιστορικές περιόδους: (α) αρχαιότητα, ελληνιστικοί χρόνοι, ρωμαϊοκρατία, (β) Βυζάντιο και Μέσοι Χρόνοι, (γ)

μεταβυζαντινή περίοδος και νεώτερος ελληνισμός, για να καταλήξουμε στο σήμερα και το αύριο της ελληνικότητας.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ, ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ, ΡΩΜΑΙΟΚΡΑΤΙΑ

Το ελληνικό έθνος έχει ιστορική παρουσία και συνέχεια στον ελλαδικό χώρο και την ανατολική Μεσόγειο χιλιάδων ετών, χωρίς ωστόσο να αποτελεί διαρκώς μία ενιαία κρατική οντότητα. Στις απαρχές της ελληνικής εθνογένεσης θα συναντήσουμε ως κυρίαρχο τρόπο οργάνωσης τον κοινοτικό και φυλετικό, που στηρίζεται στην κοινή καταγωγή και αναφορά των αυτοχθόνων πελασγικών πληθυσμών σε μακρινούς κοινούς μυθικούς γενάρχες που χάνονται στα βάθη χιλιάδων ετών μυθιστορίας. Αυτή η χαλαρή φυλετική συγγένεια καθίσταται πιο συγκεκριμένη, καθώς οι ελληνικοί πληθυσμοί αυτοπροσδιορίζονται ως ανήκοντες σε ελληνικά φύλα, συγγενικά μεταξύ τους, ελκύοντα την καταγωγήν τους από τους γενάρχες των κυριότερων ελληνικών φύλων, Αχαιών, Δωριέων, Ιώνων, Αιολέων. Εν συνεχεία, υπάρχει περαιτέρω κατάτμηση των ελληνικών πληθυσμών σε βασιλεία και ανεξάρτητες μικρές πόλεις-κράτη, με αυτόνομο βίο, κοινοτική οργάνωση, και εν πολλοίς αλλησυγκρούμενα σε τοπικούς πολέμους.

Σημαντικός παράγων ανάπτυξης της εθνικής αυτοσυνειδησίας όλων αυτών των ελληνικών φύλων και των πόλεων-κρατών, υπήρξε η επαφή με τους άλλους, τους ξένους, η πολεμική σύγκρουση με τους "βαρβάρους", τους έχοντας άλλον πολιτισμό, γλώσσα, θρησκεία. Ιδίως οι μηδικοί πόλεμοι τον 5^ο αι. συνέβαλαν στην προσωρινή συσπείρωση των Ελλήνων σε μία αμυντική συμμαχία εναντίον του πέρσου εισβολέως. Οι μηδικοί πόλεμοι επιτάχυναν την εμφάνιση της αυτοσυνειδησίας των ελληνίδων πόλεων-κρατών ότι ανήκουν σε ένα ευρύτερο έθνος, τον ορισμό και τα χαρακτηριστικά του οποίου μας δίδει ο ιστορικός Ηρόδοτος. Το όμαιμον, το ομόγλωσσον, το ομόθρησκον και το ομότροπον, δηλ η κοινή φυλετική καταγωγή, η κοινή γλώσσα, τα κοινά ήθη, έθιμα, οι πανελλήνιοι αγώνες όπου επιτρεπόταν η συμμετοχή αποκλειστικώς ελλήνων αθλητών, όπως στην Ολυμπία, η

κοινή θρησκεία αποτελούσαν απτές και αναγκαίες παράμετροι για να θεωρηθεί ότι κάποιος ανήκει στο ελληνικό έθνος.

Ωστόσο, κατά τον 5^ο π.Χ. αι. μπορούμε να διακρίνουμε μία ευρύτερη αν και χαλαρή συνειδητοποίηση της ελληνικότητας, η οποία ασφυκτιούσε στα στενά τοπικιστικά όρια των πόλεων-κρατών. Οι κάτοικοι του ελληνικού χώρου αισθάνονταν πρωτίστως πολίτες, Αθηναίοι, Σπαρτιάτες, Κορίνθιοι, Θηβαίοι, και δευτερευόντως Έλληνες. Θα χρειαστεί να έλθουμε στον 4^ο π.Χ. αι για να συναντήσουμε να αναπτύσσεται μία κίνηση πανελληνίου ιδέας, πρώτον σε ιδεολογικό επίπεδο με κύριο εκφραστή του πανελληνισμού τον Ισοκράτη, που επιζητεί την πολιτική συνένωση των ελληνίδων πόλεων-κρατών έναντι των Περσών. Σε πολιτικό επίπεδο, το αίτημα του πανελληνισμού εξέφρασε και επέτυχε ο Φίλιππος Β' ο Μακεδών, και ο Μέγας Αλέξανδρος. Αυτοί συνένωσαν σε μία πανελλήνια πολιτική και κυρίως στρατιωτική συμμαχία τους Έλληνες κατά των Περσών. Ήταν η πρώτη φορά που ιστορικά τόσες πολλές ανεξάρτητες κρατικές οντότητες, πόλεις-κράτη συνενώθηκαν σε ένα πανελλήνιο σκοπό.

Το ιστορικό αποτέλεσμα της εκστρατείας του Μεγάλου Αλεξάνδρου στην Ασία, ενώ ξεκίνησε ως μία ενωτική απόπειρα συνενώσεως των Ελλήνων, κατέληξε στην εξάπλωση του ελληνισμού, αλλά επέφερε σημαντικές αλλαγές στην ελληνική κοσμοαντίληψη και αυτοσυνειδησία. Ο Έλληνας σπάει τα στενά τοπικιστικά όρια του πολίτη-οπλίτη σε μία πόλη-κράτος, και εντάσσεται ως υπήκοος σε ευρύτερα κρατικά μορφώματα των ελληνιστικών βασιλείων. Χάνεται η ευκαιρία οι Έλληνες να αποτελέσουν ένα ενιαίο έθνος-κράτος. Οι πολιτικές και κοινωνικές δομές του ελληνισμού των κλασικών χρόνων, διαταράσσονται και εν πολλοίς καταρρέουν. Ο ελληνισμός εισέρχεται σε μία νέα ιστορική φάση, πολιτική και ιδεολογική. Το κοινοτικό φυλετικό πρότυπο οργάνωσης των ελληνίδων πόλεων-κρατών υποχωρεί εμπρός σε ένα αυτοκρατορικό, πολυεθνικό μοντέλο συγκροτήσεως του ελληνισμού. Στους ελληνιστικούς χρόνους ο ελληνισμός γίνεται οικουμενικός και κοσμοπολίτικος. Εντάσσεται σε τεράστια ελληνιστικά βασίλεια, πολυεθνικά, ενσωματώνει άλλους λαούς, νέες θεότητες ανατολικές εισέρχονται στον θρησκευτικό βίο των Ελλήνων που ανταγωνίζονται το δωδεκάθεο του Ολύμπου, συνυπάρχουν ανταγωνιστικά ή συμπληρωτικά με τους ολύμπιους θεούς και άλλοτε τους εκτοπίζουν. Στην ύστερους ελληνιστικούς χρόνους και την περίοδο της ρωμαιοκρατίας ιερά ξένων ανατολικών

θεοτήτων, όπως της Ίσιδος και του Όσιρι, δεσπόζουν μεγαλοπρεπώς στις ελληνιστικές πόλεις διεκδικώντας την πρωτοκαθεδρία από τους κλασσικούς δώδεκα θεούς του Ολύμπου, ακόμη και ίδιο το θρησκευτικό κέντρο των Μακεδόνων, το Δίον, ευρισκόμενον στους πρόποδες του Ολύμπου έχει ιερά αιγυπτιακών θεοτήτων. Η αττική διάλεκτος των κλασσικών χρόνων υφίσταται αλλοιώσεις για να μετατραπεί σε μία πιο εύχρηστη, την κοινή ελληνιστική γλώσσα.

Θα λέγαμε πως στους ελληνιστικούς χρόνους η εξάπλωση του ελληνισμού στα πέρατα της τότε γνωστής οικουμένης επέφερε μία έκπτωση στην "καθαρότητα" του ελληνισμού των κλασσικών χρόνων, τον μεταμόρφωσε όμως ριζικά προσδίδοντάς του ένα ευρύτερο κοσμοπολίτικο και οικουμενικό χαρακτήρα, όπου πλέον συνυπάρχουν Έλληνες και ξένοι, συμμέτοχοι, κοινωνοί και φορείς ενός κοινού ελληνικού πολιτισμού. Αυτή η εξάπλωση των Ελλήνων στους ελληνιστικούς χρόνους προσέδωσε στον ελληνισμό ένα ανώτερο εκπολιτιστικό προορισμό και αποστολή, ξεδίπλωσε την ζωτικότητα του ελληνικού πνεύματος, αλλά και πάλι δεν κατόρθωσε να υπερβεί την πολυδιάσπαση και τις αλληλοσυγκρούσεις, που τελικώς επέφεραν την αποδυνάμωση, την παρακμή και την υποδούλωση στους Ρωμαίους.

Με την Ρωμαιοκρατία εγκαινιάζεται μία επώδυνη περίοδος για την ελληνισμό και την αυτοσυνειδησία του. Μπορεί να διατηρεί την πολιτιστική του υπεροχή έναντι των Ρωμαίων, δεν παύει όμως να είναι υπόδουλος, χωρίς ανεξάρτητη κρατική υπόσταση, έρμαιος της θελήσεως του Ρωμαίου κατακτητή που όποτε θέλει λεηλατεί πόλεις, εκμεταλλεύεται οικονομικά τον ελλαδικό και ανατολικομεσογειακό χώρο, διαρπάζει αγάλματα, ιερούς θησαυρούς και αφιερώματα για να τα μεταφέρει σε ρωμαϊκούς θριάμβους στην Αιώνια Πόλη, την Ρώμη, την καρδιά της αυτοκρατορίας. Στον διαμορφούμενο ελληνορωμαϊκό πολιτισμό ο ελληνισμός συνεισφέρει δυσαναλόγως, αιμορραγεί οικονομικά, πολιτικά, δημογραφικά (η ελληνική ύπαιθρος και πολλές πόλεις-κράτη υφίστανται πρωτοφανή δημογραφική κατάρρευση και ερήμωση). Επιπλέον, η ρωμαιοκρατία επιφέρει πρωτοφανή κατάπτωση των ηθικών αξιών του ελληνισμού, πνευματική στασιμότητα, ανάπτυξη του ατομικισμού και καλλιέργεια μιας νοοτροπίας εθελοδοουλίας προς τον Ρωμαίο κατακτητή, γνωστής ως γραιοκυλισμός. Γενικότερα, η περίοδος της Ρωμαιοκρατίας είναι περίοδος παρακμής και υποτέλειας του ελληνισμού, ο οποίος δεν διαθέτει ανεξάρτητη κρατική υπόσταση για να μπορέσει να αναπτυχθεί ελεύθερα και δυναμικά.

ΒΥΖΑΝΤΙΟ, ΜΕΣΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

(συνάντηση ελληνισμού και χριστιανισμού, δημιουργία του ελληνοχριστιανικού βυζαντινού πολιτισμού)

Σε αυτήν την κατάσταση παρακμής και πνευματικής στασιμότητας συνάντησε ο χριστιανισμός τον ελληνισμό της ύστερης αρχαιότητας. Αρχικά, οι αξιακές αντιλήψεις του αρχαίου ελληνορωμαϊκού κόσμου με τον χριστιανισμό υπήρξαν αντιθετικές, και τόσο ο ελληνορωμαϊκός κόσμος με τους φιλοσόφους και την αρχαία θρησκεία όσο και το επίσημο ρωμαϊκό κράτος αντιμετώπισαν με καχυποψία, περιφρόνηση, αλλά και σκληρούς διωγμούς την νέα πίστη. Σιγά σιγά ο χριστιανισμός επεβλήθη με την ηθική του ανωτερότητα, το μεγαλείο της πίστεως αλλά και το θάρρος των εκατομμυρίων χριστιανών μαρτύρων που οδηγούντο στον θάνατο χαμογελαστοί, χαρούμενοι, ψάλλοντας ύμνους στον Θεό. Η χριστιανική πίστη ήρθε να προσφέρει στον παραπαίοντα ελληνισμό εκείνα τα ηθικά και πνευματικά στοιχεία που τον αναζωογόνησαν και του επέτρεψαν να επιβιώσει κάτω από μία νέα διπλή και διφυή ταυτότητα, αυτή του ελληνοχριστιανικού βυζαντινού πολιτισμού.

Οφείλουμε ωστόσο να αναγνωρίσουμε πως η επίτευξη αυτής της συνυπάρξεως και διασυνδέσεως για τους πρώτους τέσσερις μετά Χριστόν αιώνες υπήρξε εν πολλοίς προβληματική, συγκρουσιακή εκατέρωθεν. Άλλωστε, πάντα έτσι συμβαίνει σε κάθε μεταβατική ιστορική περίοδο μέχρι να εξισορροπήσει η κατάσταση και να εξομαλυνθούν οι εντάσεις και οι αντιπαλότητες. Η ιστορική πραγματικότητα αποδεικνύει πως μέσα στην υπερχιλιετή ζωή της ανατολικής ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, του Βυζαντίου όπως κακώς και κατά συνθήκην επεκράτησε να ονομάζεται η περίοδος αυτή, επετεύχθη η μεγάλη συνάντηση και διασύνδεση του ελληνισμού με τον χριστιανισμό. Μέσα από το Βυζάντιο διασώθηκε και επιβίωσε ο ελληνισμός, υπό νέο σχήμα και νέα ταυτότητα βεβαίως.

Η ανατολική ρωμαϊκή χριστιανική αυτοκρατορία, το Βυζάντιο, όπως έχει επικρατήσει να ονομάζεται, υπήρξε η συνέχεια και μετεξέλιξη της Ρώμης στους Μέσους Χρόνους. Στην διάρκεια της άνω των ένδεκα αιώνων ιστορίας της απετέλεσε πνευματικό φάρο πολιτισμού και ανθρωπισμού, παράγοντα εκπολιτισμού και εκχριστιανισμού των γειτονικών λαών, υπερασπιστή της ορθοδόξου πίστης και της

ευρωπαϊκής ελευθερίας από τις επιδρομές βάρβαρων λαών, απίστων εχθρών, ισλαμικών απειλών.

Την ίδια στιγμή που το δυτικό ρωμαϊκό κράτος υπέκυπτε στις επιδρομές των γερμανικών λαών (476 μ.Χ.), και έδινε την θέση του στα διάφορα βαρβαρικά βασίλεια που οργανώθηκαν στην Δυτική Ευρώπη με την σκληρή φεουδαρχία που οι υποτελείς δουλοπάροικοι δεν είχαν καμία προστασία, καθώς νόμος ήταν η διαταγή των αρχόντων φεουδαρχών ιπποτών, την στιγμή λοιπόν που η υπόλοιπη Ευρώπη βυθιζόταν στο μαύρο σκότος του Μεσαίωνα, το Βυζάντιο αποτελούσε την φωτεινή εξαίρεση ενός οργανωμένου κράτους με υπηρεσίες, νομοθεσία, πολιτισμική και τεχνολογική πρόοδο. Η Κων/πολη, η Βασιλεύουσα Πόλις των πόλεων, η κατ' εξοχήν Πόλις, ήταν το στολίδι της Οικουμένης με πληθυσμό άνω του ενός εκατομμυρίου κατοίκων, κέντρο πλούτου, εμπορίου, πνεύματος, που προξενούσε τον θαυμασμό και τον φθόνο των επισκεπτών της.

Η πνευματική ακτινοβολία του Βυζαντίου οφείλεται στο γεγονός ότι κατάφερε να συνδυάσει με επιτυχία τον ελληνικό πολιτισμό με τον χριστιανισμό και αν δημιουργήσει ένα νέο πολιτισμό, αμάλγαμα του ελληνικού ανθρωπισμού και της χριστιανικής αγάπης, μεταμορφώνοντας τον ελληνικό κόσμο της ανατολής σε ελληνοχριστιανική κοινοπολιτεία. Το πνεύμα του χριστιανισμού διαπότισε την βυζαντινή κοινωνία σε όλα της τα επίπεδα, την φιλανθρωπία και την κοινωνική πρόνοια, τους πολιτειακούς θεσμούς και την νομοθεσία του κράτους, τις διεθνείς σχέσεις με τους άλλους λαούς και μέσω της ιεραποστολής, την εκπαίδευση, την φιλοσοφία, την γραμματεία, την τέχνη.

Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΙΔΕΙΑ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΒΥΖΑΝΤΙΟ

Στην βυζαντινή παιδεία η Εκκλησία κατείχε σημαντικό ρόλο. Τα πρώτα γράμματα τα μικρά παιδιά τα μάθαιναν σε σχολεία που διατηρούσε η Εκκλησία (ανάγνωση, γραφή, γραμματική, ψαλμούς, μουσική, ιερά ιστορία). Μετά την βασική αυτή εκπαίδευση ακολουθούσε η γενική εγκύκλιος παιδεία, όπου τα μεγαλύτερα παιδιά διδάσκονταν γραμματική, ρητορική, ποιητική, ιστορία, φιλοσοφία και μαθηματικά. Από τους αρχαίους συγγραφείς διδάσκονταν Όμηρο, Ησίοδο, Πίνδαρο,

κείμενα του Δημοσθένους, Λυσίου, βασικές φιλοσοφικές αρχές του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους, παράλληλα με κείμενα από την Αγία Γραφή (Ψαλτήριο, Παροιμίες Σολομώντος κ.ά.) και τους Πατέρες.

Όσοι επιθυμούσαν ανώτερες σπουδές, μπορούσαν να φοιτήσουν σε πανεπιστημιακά ιδρύματα που διατηρούσαν το κράτος και η Εκκλησία. Οι αυτοκράτορες μερίμνησαν ιδιαίτερα για τις ανώτερες σπουδές. Ήδη από τον Μέγα Κωνσταντίνο είχε ιδρυθεί και λειτουργούσε στην Κων/πολη ανώτερο εκπαιδευτήριο, το οποίο επί Θεοδοσίου Β' (425) αναδιοργανώθηκε και έμελλε να αποτελέσει κορυφαίο εκπαιδευτικό ίδρυμα πανεπιστημιακού επιπέδου, γνωστό ως Πανδιδασκτήριο, με συνεχή λειτουργία ως την Άλωση της Πόλεως. Αξίζει να σημειωθεί ότι πριν την ίδρυση του Πανδιδασκτηρίου, υπήρχαν σε άλλες πόλεις της αυτοκρατορίας ανώτερες σχολές φημισμένες όπως οι σχολές φιλοσοφίας και ρητορικής στην Αθήνα, το 'Μουσείον' της Αλεξάνδρειας, η Νομική Σχολή της Βηρυττού, η Αντιόχεια, όπου δίδασκε ο μέγας διδάσκαλος της ρητορικής Λιβάνιος.

Διδασκόταν στο Πανδιδασκτήριο ελληνική και λατινική ρητορική, γραμματική και φιλολογία, η νομική επιστήμη και η φιλοσοφία (στα πλαίσια της οποίας εντασσόταν και η ιατρική, οι ιατροφιλόσοφοι). Η νομοθεσία προέβλεπε κτηριακή υποδομή, κρατική μισθοδοσία των καθηγητών, τίτλους και προνόμια κοινωνικά. Η επιλογή των καθηγητών γινόταν με αυστηρά κριτήρια επιστημονικής γνώσης και ήθους. Μεγάλες μορφές σπούδασαν και edίδαξαν ως καθηγητές του Πανδιδασκτηρίου, όπως ο Μέγας Φώτιος, ο Λέων ο Φιλόσοφος και Μαθηματικός (9^{ος} αι), ο Μιχαήλ Ψελλός, ο μετέπειτα Πατριάρχης Ιω. Ξιφιλίνος (11^{ος} αι), ο Ευστάθιος, μητροπολίτης Θεσσαλονίκης (12^{ος} αι), οι γεώργιο Ακροπολίτης και Θεοδ. Μετοχίτης, αμφότεροι Μεγάλοι Λογοθέτες του κράτους, ο Γεώργιος Σχολάριος, για να αναφέρουμε μερικά από τα πιο γνωστά ονόματα.

Η μέριμνα των αυτοκρατόρων για την διαρκή αναβάθμιση του Πανδιδασκτηρίου, που με την αδιάκοπη λειτουργία του από τον 4^ο ως τον 15^ο αι. ελάμπρυνε την πνευματική ζωή του Βυζαντίου, υπήρξε συνεχής. Προστίθενται και νέες έδρες. Τον 9^ο αι. το Πανδιδασκτήριο μεταφέρεται στο ανάκτορο της Μαγναύρας και υπό την εποπτεία του Λέοντος του Μαθηματικού δίδεται νέα ώθηση στην διδασκαλία των μαθηματικών, της γεωμετρίας, της αστρονομίας. Τον 11^ο αι. ιδρύεται ιδιαίτερη Νομική Σχολή στο Πανεπιστήμιο της Μαγναύρας. Παράλληλα, με την

παρότρυνση και την ενίσχυση των αυτοκρατόρων ιδρύονται δημόσιες βιβλιοθήκες στις μεγάλες πόλεις της αυτοκρατορίας.

Το επίπεδο της μόρφωσης στο Βυζάντιο παρέμεινε πάντοτε υψηλό. Η φήμη του Πανδιδακτηρίου ως ανωτέρου μορφωτικού ιδρύματος ξεπερνούσε τα όρια της αυτοκρατορίας. Στην ύστερη περίοδο του Βυζαντίου πολλοί Δυτικοευρωπαίοι, κυρίως Ιταλοί, έρχονται στην Κων/πολη για να συμπληρώσουν τις σπουδές τους, ενώ πολλοί λόγιοι του Βυζαντίου, καθηγητές και δάσκαλοι πανεπιστημιακοί, καταφεύγουν στην Δύση και διδάσκουν στις ακαδημίες της Ρώμης, της Φλωρεντίας, της Πάδοβας, του Παρισίου. Έτσι, λίγο πριν την Άλωση, το Πανδιδακτήριο καθίσταται γέφυρα γνώσεως και ανθρωπιστικής παιδείας μεταξύ Δύσεως και Ανατολής.

Αυτή η γόνιμη σύζευξη ελληνισμού και χριστιανισμού υπήρξε μία ευτυχής συνάντηση για τον πολιτισμό αλλά και για την διαμόρφωση μίας νέας ελληνικότητας των Μέσων Χρόνων. Οι Μεγάλοι Καππαδόκες Πατέρες του 4^{ου} αι. είχαν φοιτήσει στις περίφημες εθνικές σχολές των Αθηνών και τα έργα τους είναι γεμάτα από παραπομπές σε κλασικούς συγγραφείς. Μάλιστα, ο Μέγας Βασίλειος έγραψε ειδική πραγματεία για την ωφέλεια την προερχόμενη από την ελληνική γραμματεία (*΄΄ Προς τους νέους, όπως αν εξ ελληνικών ωφελοίντο γραμμάτων΄΄*, P.G. 31, 564-589).

Η εκτίμηση της παιδείας και η ενασχόληση με αυτήν ήταν φυσικό να οδηγήσει σε μία τεράστια παραγωγή έργων θεολογικών, φιλοσοφικών, λογοτεχνικών, με πηγή εμπνεύσεως την χριστιανική διδασκαλία και πρότυπο φιλολογικό την αρχαιοελληνική γραμματεία, Μπροστά στην ανάγκη της Εκκλησίας να υπερασπισθεί την ορθή πίστη από τις αιρετικές κακοδοξίες και τις κατηγορίες των εθνικών, αναπτύχθηκε μία εκκλησιαστική γραμματεία που κάλυπτε πολλούς τομείς: απολογητική, αντιρρητική, αντιαιρετική, δογματική, ερμηνευτική των Αγίων Γραφών, ομιλητική, κηρυγματική, ρητορική, υμνολογία, ποιητική, αγιολογική, συναξαριακή, λόγοι επίσημοι, εγκωμιαστικοί, πανηγυρικοί, ποιμαντικές επιστολές κ.ά.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας είχαν ευρεία μόρφωση, θεολογική και φιλοσοφική, ευρύτερα ανθρωπιστική, και αυτό φαίνεται τόσο από τις σπουδές τους όσο και από τα γραφόμενά τους. Είναι γνωστόν π.χ. ότι ο Μέγας Βασίλειος και ο Άγιος Γρηγόριος ο

Θεολόγος είχαν φοιτήσει στην Αθήνα, και είχαν διδάσκαλο τον φημισμένο ρήτορα και φιλόσοφο Λιβάνιο, και παράλληλα είχαν γνώσεις ιατρικής, αστρονομίας, γεωμετρίας. Στα κείμενά τους υπήραχει πλήθος παραπομπών σε αρχαίους συγγραφείς, η δομή τους θυμίζει ρητορικά σχήματα των ρητόρων της αρχαιότητας (όχι τυχαίως ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος απεκλήθη ως "ο χριστιανός Δημοσθένης"). Ο Μέγας Βασίλειος "Εις την Εξαήμερον" περιέχει πολλά στοιχεία που φανερώνουν βαθειά επιστημονική γνώση της κοσμολογίας και της αστρονομίας. Ο Συνέσιος, επίσκοπος Πτολεμαΐδος της Κυρήνης, βαθύς γνώστης της πλατωνικής φιλοσοφίας, της αριθμητικής και της γεωμετρίας, διατηρούσε επαφή και αντήλλασσε απόψεις με την εθνική Υπατία, την μεγάλη μαθηματικό της Αλεξάνδρειας.

Ο άγιος Γρηγόριος ο Ναζιανζηνός έγραψε χιλιάδες στίχους σε άπταιστη ομηρική γλώσσα και σε ομηρικό δακτυλικό εξάμετρο, ο άγιος Γρηγόριος Νύσσης στα έργα του φανερώνεται βαθύς γνώστης της φιλοσοφικής και ανθρωπολογικής υποστάσεως των ανθρώπων. Ο άγιος Κύριλλος Αλεξανδρείας στα δογματικά και ερμηνευτικά του υπομνήματα χρησιμοποιεί πλήθος παραπομπών σε Έλληνες συγγραφείς.

Μορφωμένοι και λόγιοι ιεράρχες μερίμνησαν ιδιαίτερος για την διάσωση και την διάδοση της ελληνικής παιδείας. Μπορούμε να αναφέρουμε τον Πατριάρχη Μέγα Φώτιο, τον πανεπιστήμονα αυτόν, τον βυζαντινόν Αριστοτέλη, όπως τον αποκαλεί ο Krumbacher, ο οποίος με την "Μυριόβιβλό" του διασώζει αποσπάσματα απωλεσθέντων έργων κλασικών συγγραφέων, που τα παρουσιάζει και τα αξιολογεί φιλολογικά, και μας πληροφορεί για τον κάθε συγγραφέα.

Το έργο του Φωτίου συνέχισε ο μαθητής του Αρέθας, επίσκοπος Καισαρείας (9^{ος} αι), ο οποίος οργάνωσε ειδικό επιτελείο και με συνεργάτες του επιδόθηκε στην συλλογή ελληνικών χειρογράφων, την αντιγραφή τους και παράλληλα τον υπομνηματισμό και την φιλολογική κριτική των κειμένων. Κώδικες με σχόλια του Αρέθα αναφερόμενα στο σύνολο σχεδόν της ελληνικής γραμματείας και οι σημειώσεις του στα χειρόγραφα αποδεικνύουν την ευρεία κλασική παιδεία και το γνήσιο φιλολογικό ενδιαφέρον για τους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς. Την ίδια εποχή (9^{ος} αι) στην Μονή Στουδίου ο Θεόδωρος ο Στουδίτης οργανώνει ειδικό εργαστήριο περισυλλογής και αντιγραφής αρχαίων χειρογράφων (βιβλιοθήκη, scriptorium), και το ίδιο συμβαίνει σε πολλές μονές (Πάτμου, Αγίου Όρους,

Μετεώρων, Αγίας Αικατερίνης Σινά, μονές που σήμερα κατέχουν τις μεγαλύτερες διασωθείσες συλλογές ελληνικών χειρογράφων).

Τον 12^ο αι. δεσπόζει η μορφή του αγίου Ευσταθίου, αρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης. Κάτοχος σε βάθος της κλασικής παιδείας, συνεχίζει την φιλολογική παράδοση των προκατόχων του λογίων ιεραρχών. Τα σχόλιά του, τα προλεγόμενα και οι παρεκβολές του στα Ομηρικά Έπη διατηρούν την επιστημονική τους αξία ως τις μέρες μας και μελετώνται από τους σύγχρονους φιλόλογους, ενώ σημαντικό για φιλολογική επιστήμη είναι το λεξικογραφικό έργο του Σουΐδα (10ος αι).

Αλλά και οι μεγάλες πόλεις διαθέτουν δημόσιες βιβλιοθήκες. Η μεγαλύτερη και πλουσιότερη ήταν αυτή της Κωνσταντινουπόλεως. Αξιόλογες ατομικές συλλογές χειρογράφων διέθεταν και οι λόγιοι της εποχής. Αξίζει να σημειωθεί ότι πολλά ελληνικά χειρόγραφα καταστράφηκαν με την Άλωση της Πόλεως από τους Σταυροφόρους (1204).

Αλλά και η πλειοψηφία των αυτοκρατόρων του Βυζαντίου είχαν αξιόλογη παιδεία και πολλοί εξ αυτών συνέγραψαν δικά τους έργα.

Ο Θεόδωρος Β' Λάσκαρις, αυτοκράτωρ της Νικαίας (1254-1258), συνέγραψε θεολογικές και φιλοσοφικές μελέτες, ενώ το αριστούργημά του είναι ο Μέγας Παρακλητικός Κανών στην Υπεραγία Θεοτόκο.

Ο Ιωάννης ΣΤ' Καντακουζηνός (1341-1355) συμμετείχε ενεργά στην ησυχαστική έριδα της εποχής, στις θεολογικές συζητήσεις που εγίνοντο, ενώ συνέγραψε πραγματεία υπέρ των ησυχαστικών απόψεων και κατά της κακοδοξίας του Βαρλαάμ, λόγους αντιρρητικούς κατά Ιουδαίων και Μωαμεθανών, Βυζαντινή Ιστορία σε 4 βιβλία. Εγκατέλειψε τον αυτοκρατορικό μανδύα για να ενδυθεί το μοναχικό ράσο. Θεωρείται ο θεολογικότερος των αυτοκρατόρων.

Ο Μανουήλ Β' Παλαιολόγος (1391-1425) συνέγραψε και αυτός θεολογικές πραγματείες (Περί του Αγίου Πνεύματος) και αντιρρητικούς κατά του μωαμεθανισμού, καθώς και ύμνους, τροπάρια, προσευχές.

Βλέπουμε λοιπόν ότι στο Βυζάντιο επικρατεί το πρότυπο του πεπαιδευμένου βασιλέως, του αυτοκράτορος φιλοσόφου, του ηγεμόνος που εκτός από τα διοικητικά

του καθήκοντα έχει και άλλα ενδιαφέροντα κοινωνικά και ανθρωπιστικά. Δίπλα στους αυτοκράτορες στέκονται ισότιμα στο πλευρό τους αξιόλογες αυτοκράτειρες με ανάλογα πνευματικά ενδιαφέροντα. Ακόμη και λίγα χρόνια πριν την Άλωση, υπάρχουν αυτοκράτορες Παλαιολόγοι με ανθρωπιστικά ενδιαφέροντα και θεολογικές προσεγγίσεις διαλεγόμενοι με την δυτική σκέψη και το Ισλάμ. Το πρότυπο του ηγεμόνος ανθρωπιστή, προστάτη των τεχνών και των γραμμάτων, που θα επικρατήσει στην Ιταλική Αναγέννηση με τους Μεδίκους, Σφόρτσα κ.ά., έχει προηγηθεί ιστορικά κατά πολλούς αιώνες ενσαρκούμενο στους βυζαντινούς Ρωμαίους αυτοκράτορες και μάλιστα σε δύσκολες ιστορικά περιόδους.

Να υπενθυμίζουμε απλώς συγκριτικά ότι στην Δύση ηγεμόνες και βασιλείς μεγάλων κρατών μετά δυσκολίας ήξεραν πολλές φορές γραφή και ανάγνωση. Όταν στην Ανατολή υπήρχαν πεπαιδευμένοι λόγιοι αυτοκράτορες, στην Δύση επικρατούσε το πυκνό σκοτάδι, κοινωνικό και πνευματικό, των μαύρων χρόνων του Μεσαίωνα.

Στην έως τώρα παρουσίαση διαφόρων τομέων της βυζαντινής κοινωνίας, διαπιστώσαμε ότι αυτή διακρινόταν από αξιοζήλευτη πνευματική και πολιτιστική ζωτικότητα και δημιουργικότητα σε ολόκληρο το φάσμα της. Ακόμη και στην ύστερη φάση της αυτοκρατορίας, που εδαφικά, οικονομικά και στρατιωτικά ήταν εξασθενημένη, εμφάνιζε αξιόλογη πνευματική ικμάδα, μία τελευταία Παλαιολόγεια αναγέννηση. Με την Άλωση της Πόλεως (1453), που σηματοδότησε τον θάνατο της αυτοκρατορίας, δεν σήμανε ταυτόχρονα και το τέλος του πολιτισμού της. Το Πατριαρχείο Κων/πόλεως και το Άγιον Όρος απετέλεσαν το συνεκτικό σημείο αναφοράς των υπόδουλων, που με το θρησκευτικό τους κύρος και την πνευματική τους ακτινοβολία εξακολουθούν να επηρεάζουν τον ορθόδοξο κόσμο. Το Βυζάντιο εξακολούθησε να υπάρχει και μετά την Άλωση ως πολιτισμός, ως πίστη, ως τρόπος ζωής, ώστε δικαίως ο Ρουμάνος ιστορικός N. Iorga να μιλάει για 'το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο' (Byzance apres Byzance).

Αλλά και στην Δύση το ύστερο Βυζάντιο μετέδωσε την τελευταία του πνευματική αναλαμπή. Λόγιοι λίγο πριν την Άλωση κατέφυγαν φυγάδες στην Δύση μεταφέροντας μαζί τους χειρόγραφα με αρχαιοελληνικά κείμενα, αναζωπυρώνοντας το ενδιαφέρον των Δυτικών για την μελέτη των κλασικών συγγραφέων της ελληνικής αρχαιότητας στην σκέψη του Πλάτωνος και την εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας. Λόγιοι όπως οι Μανουήλ Χρυσολωράς, Πλήθων Γεμιστός, Βησσαρίων, Δημ.

Χαλκοκονδύλης, Ιω. Αργυρόπουλος, Ιανός Λάσκαρις, δίδαξαν σε Πανεπιστήμια της Ρώμης, της Πάδοβας, της Φλωρεντίας, του Παρισίου, την αρχαία ελληνική γλώσσα και φιλοσοφία, συνέβαλαν στην ίδρυση της Πλατωνικής Ακαδημίας της Φλωρεντίας, συμμετείχαν στην συγκέντρωση χειρογράφων, την αντιγραφή τους και την μετάφραση σε άλλες γλώσσες.

Έτσι λοιπόν οι λόγιοι αυτοί “φυγάδες, καθώς σκορπίστηκαν στις χώρες της Δύσεως, έγιναν οι φορείς του ελληνικού πνεύματος και οι πρόδρομοι του κοσμοπολίτικου ιδεώδους. Στην ευρωπαϊκή σύνθεση το Βυζάντιο, πραγματική “Πρωτο-Ευρώπη”, προσέφερ στην Δύση με το θάνατό του τα ανθρωπιστικά εκείνα στοιχεία που διαμόρφωσαν τα κύρια χαρακτηριστικά του νεότερου κόσμου” (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τομ. Γ', σελ. 357), βοηθώντας την Δύση να ανακαλύψει ξανά την πολιτιστική της ταυτότητα στην κληρονομιά του αρχαίου ελληνικού ανθρωπισμού και να προχωρήσει στην Αναγέννηση των Γραμμάτων και των Τεχνών αφήνοντας πίσω της τον σκοτεινό Μεσαίωνα.

ΥΣΤΕΡΟΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΥΖΑΝΤΙΝΗ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΣ ΤΩΝ ΝΕΩΤΕΡΩΝ ΧΡΟΝΩΝ

Ίσως ο προσδιορισμός της υστεροβυζαντινής και μεταβυζαντινής περιόδου σε διασύνδεση με τον νεώτερο ελληνισμό σε μία ενιαία μακράς διαρκείας ιστορική ενότητα που εκτείνεται από τον 11^ο μ.Χ. αι. έως σήμερα, να μοιάζει σε πολλούς κάπως αταίριαστη και παράξενη, ωστόσο οφείλουμε να επισημάνουμε πως η ιστορία είναι συνεχής, όπως και ο ιστορικός χρόνος έχει μία συνέχεια. Οι ιστορικοί για λόγους συμβατικών και διευκολύνσεως της ιστορικής μελέτης επιλέγουν κάποια σημαντικά γεγονότα μέσα στον χρόνο για να ορίζουν εποχές και ιστορικές περιόδους. Όταν όμως μελετάμε την εξέλιξη των ιδεών και την διαμόρφωση πολιτιστικών αξιών ή εν προκειμένω, την διαμόρφωση εθνικής συνειδητότητας και ταυτότητας ενός έθνους, είμαστε αναγκασμένοι να εξετάζουμε την διαχρονική τους εξέλιξη σε μεγάλες ιστορικές περιόδους (στον λεγόμενο “ιστορικό χρόνο μακράς διαρκείας”) που συμβαίνει ενίοτε να μην συμπίπτουν με την συμβατική και καθιερωμένη κατάτμηση της ιστορίας σε περιόδους.

Ένας επιπλέον και πολύ ουσιαστικός λόγος για την συγκεκριμένη μας επιλογή είναι η τεκμηριωμένη άποψη καταξιωμένων ιστορικών του ελληνισμού, όπως του Κ. Αμαντου, του Αποστ. Βακαλόπουλου και του Νικ. Σβορώνου (βλ. τα έργα του Βακαλόπουλου, *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού, том Α', Αρχές και διαμόρφωσή του*, εκδ. Ηρόδοτος, Θεσσαλονίκη 1974, και Ν. Σβορώνου, *Ανάλεκτα νεοελληνικής ιστορίας και ιστοριογραφίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1982, και , *Το ελληνικό έθνος. Γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, εκδ. Πόλις, Αθήνα 2004), όπως και του σύγχρονου διανοητή και ιστορικοκοινωνικού αναλυτή Γ. Καραμπελιά, *1204, η διαμόρφωση του νεότερου ελληνισμού*, Εναλλακτικές εκδόσεις, Αθήνα, 2006), για να αναφέρουμε ενδεικτικώς ορισμένους, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι τις απαρχές της ιδεολογικής και εθνικής διαμορφώσεως της ταυτότητας του νεώτερου ελληνισμού οφείλουμε να τις αναζητήσουμε στο Ύστερο Βυζάντιο, τέλη 11^{ου} αι. αρχές 12^{ου} αι. και εφ' εξής, θέση την οποία αποδεχόμαστε και την χρησιμοποιούμε ως βάση για την παρούσα ανάλυση της ελληνικότητας όπως αυτή εδώ μας αφορά.

Η ελληνικότητα στο Βυζάντιο αποτελεί μέρος μίας ευρύτερης και πολυσύνθετης ταυτότητας αποτελούμενης εκ διαφόρων στοιχείων. Οι κάτοικοι υπήκοοι της βυζαντινής αυτοκρατορίας έχουν συναίσθηση της ρωμαϊκής τους αυτοκρατορικής κληρονομιάς, αυτοαποκαλούνται Ρωμαίοι, και τα γνωρίσματα αυτής της βυζαντινής ρωμαϊκότητας είναι η χριστιανική πίστη, η αρχαία ελληνική και ελληνιστική παιδεία και οι ρωμαϊκοί νόμοι και θεσμοί. Ασφαλώς ομιλούμε για μίαν ιδιότυπη ελληνικότητα που καλύπτει όχι μόνον τους ελληνικούς πληθυσμούς, αλλά όλους τους βυζαντινούς υπηκόους, διαφορετικής εθνικής καταγωγής, κατά το μάλλον ή ήττον εξελληνισμένους και ελληνοφώνους. Όλοι αυτοί οι ετερόκλητοι λαοί έχουν συνείδηση του συνανήκειν σε αυτό που ο ιστορικός Διον. Ζακυθινός αποκαλεί "Οικουμενικό Χριστιανικό κράτος του Ελληνικού Έθνους", την ανατολική Ρωμαϊκή, χριστιανική, βυζαντινή αυτοκρατορία., στην οποία η χριστιανική πίστη, ο ελληνικός πολιτισμός και η πίστη στον αυτοκράτορα αποτελούν τα συνεκτικά στοιχεία. Όσο περισσότερο προχωρούμε στο Ύστερο Βυζάντιο, η ενδυνάμωση της ελληνικότητας των Βυζαντινών καθίσταται εμφανέστερη. Καθώς το Βυζάντιο περιορίζεται εδαφικά, χάνει τις ανατολικές επαρχίες της Συρίας, Αιγύπτου, και περιορίζεται στα εδάφη της Μικράς Ασίας, ης Θράκης και του ελλαδικού χώρου,

τείνει η αυτοκρατορία από πολυεθνική να καταστεί ελληνική, καθώς η πλειοψηφία των υπηκόων της είναι ελληνικής καταγωγής.

Μέσα από τις πολεμικές συγκρούσεις με Σέρβους, Βουλγάρους, Τούρκους, και την αντιπαλότητα με τους Δυτικούς, τους Φράγκους και τον Παπισμό, σφυρηλατείται η εθνική συνοχή και αναδεικνύεται ο ελληνικός χαρακτήρας του Βυζαντίου ισχυρότερος και πιο κυρίαρχος. Ουσιαστικά από τον 11^ο αι. αρχίζει να διαμορφώνεται η ταυτότητα του νεωτέρου ελληνισμού. Ας δούμε πως περιγράφει την εθνογενετική αυτή διαδικασία ο Αποστ. Βακαλόπουλος στην *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού*, ό.π. σελ 64: *“ οι ποικίλες αυτές αντιθέσεις και οι συγκρούσεις με τους Φράγκους, αλλά και με τους άλλους κατακτητές (Βουλγάρους, Σέρβους, Τούρκους), προκάλεσαν ιδίως στους πολιτικούς και πνευματικούς των ηγέτας διάφορες ζυμώσεις, που τους προσανατόλιζαν προς την πραγματική δική τους εθνική υπόσταση, προς το παρελθόν, προς τον αρχαίο ελληνικό κόσμο, και τους οδηγούσαν προς την μεγαλύτερη συνοχή τους. Το νεοελληνικό έθνος δηλαδή διαμορφώνεται μέσα από σκληρούς αγώνες για την επιβίωσή του... Με την φραγκική κατάκτηση αρχίζει να αποτυπώνεται ο ελληνικός εθνικός χαρακτήρας όχι μόνο στους πληθυσμούς της Βυζαντινής αυτοκρατορίας, αλλά και στην Ορθόδοξη Εκκλησία, έστω και αν το δεύτερο αυτό ιστορικό φαινόμενο δεν είναι ακόμη αισθητό. Τον εθνικό αυτόν χαρακτήρα στην εκκλησία τον έδωσε περισσότερο η περίοδος της τουρκοκρατίας...”*

Με το ίδιο πνεύμα γράφει και ο Ν. Σβορώνος, ό.π., σελ. 115: *“γενικά μπορούμε να πούμε, για την περίοδο που θα ακολουθήσει την φραγκική κατάκτηση μέχρι την επιβολή του τουρκικού ζυγού (1453), ότι αποτελεί το τέλος της βυζαντινής αυτοκρατορίας και συγχρόνως την πρώτη εποχή της ιστορίας του νέου ελληνικού έθνους, του οποίου οι απαρχές είναι δυνατόν να τοποθετηθούν χρονικά στον 11^ο αιώνα”*. Και σε άλλο σημείο επισημαίνει καιρία (*Το Ελληνικό έθνος, γένεση και διαμόρφωση του νέου ελληνισμού*, ό.π., σελ. 66) ότι *“το βασικό χαρακτηριστικό της περιόδου αυτής, που αν θέλουμε να της δώσουμε μία συμβατική χρονολογική αφητηρία, θα μπορούσαμε να διαλέξουμε το έτος 1071 (έτος των δύο μεγάλων ηττών στην Ανατολή και την Δύση) ή, ακόμα, το 1081, έτος της ανόδου στο θρόνο του Αλεξίου Κομνηνού, του ιδρυτή της πρώτης καθαρά ελληνικής δυναστείας, που διαρκεί ως την άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Σταυροφόρους (1204), είναι η βαθμιαία ανεξαρτητοποίηση όλων των μη εξελληνισμένων στοιχείων. Το μόνο συστατικό*

στοιχείο της μένει ο ελληνισμός που, απομονωμένος και περικυκλωμένος από εχθρικούς πλέον λαούς-εθνότητες, παίρνει βαθύτερη συνείδηση του εαυτού του ως ιδιαίτερης πολιτικής και πολιτισμικής οντότητας. Η ελληνική ιδέα, που είχε αρχίσει ν' αποκαθίσταται από πριν, παρουσιάζεται στους σημαντικότερους συγγραφείς σαν δική τους κληρονομιά, για την οποία είναι υπερήφανοι. Το όνομα Έλλην αρχίζει και ξαναπαίρνει το διπλό πολιτιστικό και εθнологικό του περιεχόμενο. Έλλην είναι όποιος μετέχει ελληνικής παιδείας και έχει ελληνική καταγωγή. Για άλλη μια φορά οι βυζαντινοί λόγιοι χωρίζουν τον κόσμο σε Έλληνες και βαρβάρους...Από το τελευταίο, λοιπόν, τέταρτο του 11^{ου} αιώνα ως το 1204, ο Βυζαντινός αρχίζει να συνδέεται με το ιστορικό του παρελθόν και να ξαναβρίσκει σιγά-σιγά τις λαϊκές ρίζες του πολιτισμού του. Αρχαία Ελληνική κληρονομιά και χριστιανική πίστη αρχίζουν να συμβιβάζονται στη συνείδησή του και να γίνονται τα συστατικά της στοιχεία''. Το ενδιαφέρον για την ελληνική αρχαιότητα, που ποτέ δεν έλειψε από τους βυζαντινούς, αυτήν την περίοδο ανανεώνεται σημαντικά, καθίσταται κυρίαρχο στοιχείο της πνευματικής ζωής. Οι Βυζαντινοί ανανεώνουν την σχέση τους με την ελληνική αρχαιότητα, της οποίας αισθάνονται βασικοί αν όχι αποκλειστικοί απόγονοι, πνευματικά, γλωσσικά, φυλετικά, με ένα αίσθημα υπεροχής έναντι της απολίτιστης και καθυστερημένης Δύσης αλλά και των εξ ανατολών βαρβάρων.

Το ύστερο Βυζάντιο διατηρεί στο ακέραιο τον χαρακτήρα της οικουμενικότητας και της αυτοκρατορικής διαστάσεώς της, τουλάχιστον σε πολιτικό και θεωρητικό επίπεδο, ως έκφραση της επίσημης κρατικής ιδεολογίας, στην πραγματικότητα όμως η βυζαντινή διάνοηση αλλά και οι ιστορικές εξελίξεις δείχνουν τον δρόμο προς την σύσταση (για πρώτη φορά στην ιστορία του ελληνικού έθνους) ενός εθνικού κράτους, που θα συμπεριλαμβάνει όλους τους ελληνικούς πληθυσμούς. Τα πρώτα ελληνικά εθνικά κράτη είναι το Βασίλειο της Νικαίας και η Ελληνική Αυτοκρατορία της Τραπεζούντος, που ξεπηδούν μετά το 1204. Έκτοτε, παρά τις ιστορικές περιπέτειες του ελληνισμού και την υποδούλωση τους Τούρκους, το αίτημα για την δημιουργία ενός εθνικού κράτους παραμένει διαχρονικό, από τα σχέδια του Πλήθωνος για το Δεσποτάτο του Μορέως, την ανασύσταση της ελληνικής βυζαντινής και βαλκανικής συνομοσπονδίας με πρωτεύουσα την Κων/πολη (όραμα του Ρήγα Φερραίου), τα σχέδια της Φιλικής Εταιρίας για μία Ελληνική Επανάσταση που θα απελευθέρωνε τα ελληνικά εδάφη σε ένα κράτος με πρωτεύουσα την Κων/πολη, το ίδιο όραμα των αγωνιστών του 1821, την Μεγάλη Ιδέα του 19^{ου} αι. για την

απελευθέρωση των υποδούλων ελληνικών πληθυσμών από τους Οθωμανούς, μέχρι τον Ίωνα Δραγούμη και τον Ελευθ. Βενιζέλο, αυτός είναι ο διακαής πόθος των Ελλήνων, αυτό συγκροτεί την εθνική τους ταυτότητα και τον πυρήνα της ελληνικής τους αυτοσυνειδησίας. Οφείλουμε όμως να παραδεχθούμε πως μετά την τραγωδία του 1922, το όραμα αυτό έμεινε ανεκπλήρωτο, και έκτοτε ο ελληνισμός αισθάνεται ακρωτηριασμένος, λειψός, περιορισμός σε ένα μικρό και πολλαπλώς εξαρτημένο ελλαδικό κρατίδιο, που εν πολλοίς δείχνει να λησμονεί την ελληνικότητά του και την εθνική αποστολή.

Η βυζαντινή περίοδος, οι ελληνικοί Μέσοι Χρόνοι, αποτελούν τον συνδετικό κρίκο μεταξύ αρχαιότητας και νεωτέρου ελληνισμού. Μέσα από το Βυζάντιο διασώζεται η ελληνικότητα και εξασφαλίζεται η πνευματική, πολιτισμική και φυλετική διαχρονική επιβίωση της ελληνικότητας αλλά και των ίδιων των Ελλήνων. Δεν μπορούμε να απαρνηθούμε ή να διαγράψουμε από την ελληνική ιστορία το Βυζάντιο, το ελληνικό, το χριστιανικό, το ορθόδοξο, ούτε να το υποτιμήσουμε περιφρονητικά όπως έκαναν στο παρελθόν οι Δυτικοί από προκατάληψη, είτε οι νεωτερικοί και μετανεωτερικοί ιστοριογράφοι, τέκνα του Διαφωτισμού και του μαρξισμού, οι οποίοι θεωρούν πως το ελληνικό έθνος εμφανίζεται μόλις τον 19^ο αι. διαμορφούμενο ως μία τεχνητή, φαντασιακή κοινότητα που την συνθέτει το ελλαδικό κράτος! Το ελληνικό πνεύμα θέτει ανεξίτηλη την σφραγίδα του στην διαμόρφωση της ορθοδοξίας.

Το υπερχιλιετές Βυζάντιο, ιδίως η πρωτεύουσά του Κων/πολη, υπήρξε ο ιστορικός θεματοφύλακας της ελληνικής γλώσσας, της ελληνικής φιλοσοφίας, τέχνης και επιστήμης, υπερήφανο για την αρχαιοελληνική του κληρονομιά που την διασώζει με την αντιγραφή των ελληνικών χειρογράφων των αρχαίων συγγραφέων. Ταυτόχρονα, διατηρεί το οικουμενικό χαρακτήρα του ελληνισμού της ελληνιστικής περιόδου. Στο Βυζάντιο η ελληνικότητα συνδυάζεται με την οικουμενικότητα του χριστιανισμού. Σημαντικός θα είναι ο ρόλος της Εκκλησίας που θα μεταβληθεί "σε πνευματικό όχημα του νέου οικουμενικού ρόλου του ελληνισμού". Όσο απομακρυνόμαστε από τους πρωτοχριστιανικούς αιώνες όπου η ύπαρξη της ειδωλολατρίας, του παγανισμού είχε συνδεθεί με τον ελληνισμό (όχι τόσο ως εθνική ή πολιτισμική έκφραση, αλλά κυρίως ως θρησκευτική) και η ταύτιση του όρου Έλλην= ειδωλολάτρης, εθνικός υπήρξε κυρίαρχη, όσο λοιπόν προχωρούμε στους

μεσοβυζαντινούς χρόνους, ιδίως μετά τον Μέγα Φώτιο, και πολύ περισσότερο στο Ύστερο Βυζάντιο, επανεμφανίζεται η ονομασία Έλλην ως δηλωτική εθνικής καταγωγής, πολιτιστικής υπεροχής και υπερηφάνιας, και εν τέλει ως έννοιας αυτοπροσδιοριστικής μίας αναγεννώμενης ελληνικότητας, που μπροστά στο ζοφερό μέλλον μίας αυτοκρατορίας που ψυχορραγεί, στρέφεται με υπερηφάνια στο ένδοξο παρελθόν της και προβάλλει την νέα της ελληνική και συνάμα χριστιανική, ορθόδοξη αυτοσυνειδησία της. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι από τον Μυστρά, την καρδιά δηλαδή του ελλαδικού χώρου, τον “σκληρό πυρήνα του ελληνισμού”, θα προέλθει η τελευταία πνευματική αναλαμπή του Βυζαντίου, εκεί θα εκδηλωθεί μία κίνηση για την συγκρότηση ενός εθνικού κράτους των Ελλήνων, διαδικασία που θα διακοπεί από την τουρκική κατάκτηση, για να ξαναρχίσει μετά από 400 χρόνια, με την Επανάσταση του 1821. Δηλωτική αυτών των ιδεολογικών διεργασιών ως προς την ανασυγκρότηση της εθνικής αυτογνωσίας του νεωτέρου ελληνισμού αποτελεί η ταυτόχρονη και εναλλασσόμενη ρήση των εθνικών ονομασιών Έλλην, Ρωμαίος, Ρωμιός, Γραικός.

Με την Άλωση της Πόλης το 1453 ο ελληνισμός εισέρχεται σε μία μακροχρόνια οδυνηρή δουλεία υπό τον βάρβαρο και άπιστο οθωμανό δυνάστη ενώ σημαντικά τμήματα του ελλαδικού χώρου βιώνουν την κατοχή και την καταπίεση των δυτικών, Βενετών (Κρήτη, Κύπρος, Επτάνησα, νότια Πελοπόννησος). Ο ελληνισμός ευρισκόμενος και πάλι ενώπιον μιας διπλής δουλείας, χωρίς κρατική ανεξαρτησία και ελευθερία πνευματική, θρησκευτική, εθνική, βρίσκεται στην θλιβερή θέση να επιλέξει μεταξύ τούρκου και φράγκου-βενετού δυνάστη. Σε αυτήν την δύσκολη φάση του ελληνισμού, οι υπόδουλοι Έλληνες αισθάνονται την βαθιά ανάγκη να προσδιορίσουν την ελληνικότητά τους έναντι των άλλων, και να περισώσουν την αυτοσυνειδησία τους ως αυθύπαρκτη εθνική οντότητα.

Οι Έλληνες, έχοντας βιώσει το σοκ της Αλώσεως, χωρίς να ελπίζουν βάσιμα στην βοήθεια της Δύσης, η οποία άλλωστε δεν ήρθε ούτε το 1453 ούτε μετά, παρά τις αγωνιώδεις εκκλήσεις προς τον Πάπα και τους δυτικούς ηγεμόνες κυρίως των ελληνοβυζαντινών λογίων που κατέφυγαν στην Δύση μετά την Άλωση, έχοντας βιώσει την σκληρή φραγκοκρατία και την καταπίεση της Λατινικής Εκκλησίας και της απόπειρας προσηλυτισμού των ορθοδόξων στον Παπισμό, δεν δείχνουν και μεγάλη εμπιστοσύνη στους Δυτικούς. Εκ των πραγμάτων θα αναγκασθούν να

στηριχθούν σε ίδιες δυνάμεις σε μία προσπάθεια επιβίωσης του γένους. Ο λαός θα συσπειρωθεί γύρω από την Εκκλησία, η οποία μετά την Άλωση αποτελεί τον μοναδικό οργανωμένο θεσμό του ελληνισμού που επιβιώνει μετά το 1453, και ουσιαστικά θα αποτελέσει και την θεσμική έκφραση του ελληνισμού έναντι του τούρκου κατακτητή.

Η Εκκλησία, ιδίως το Πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως, θα υποκαταστήσει και θα διασώσει ένα τμήμα της βυζαντινής αυτοκρατορικής εξουσίας, και εν μέσω πολλών δυσχερειών, πιέσεων, βίαιων καταστάσεων θα καταστεί εθναρχεύουσα Εκκλησία που θα αποτελέσει την "κιβωτό του γένους", όπως χαρακτηριστικά την αποκαλεί ο Αποστ. Βακαλόπουλος, που θα διασώσει την εθνική αυτοσυνειδησία των Ελλήνων. Οι υπόδουλοι θα βρουν στην ορθόδοξη πίστη το πνευματικό στήριγμα και την ελπίδα για να διατηρήσουν την ελληνικότητά τους έναντι των εκτεταμένων βιαιών εξισλαμισμών. Η χριστιανική πίστη θα αποτελέσει την βάση για την ιδεολογική εθνική αντίσταση των Ελλήνων έναντι του κατακτητή, εφ' όσον όποιος αλλαξοπιστεί, γίνεται μουσουλμάνος, τουρκεύει, χάνει δηλαδή την ελληνικότητά του και αποκόπτεται από το γένος των Ελλήνων. Οι χιλιάδες χριστιανών νεομαρτύρων καθ' όλην την τουρκοκρατία θα καταστούν στην λαϊκή συνείδηση οι εθνικοί ήρωες, οι γενναίοι αντιστασιακοί. Που πεθαίνουν "για την πίστη του Χριστού και την Ελλάδα". Η Εκκλησία θα αναλάβει σε μεγάλο βαθμό την εκπαίδευση των υποδούλων διατηρώντας σχολεία ακόμη και μέσα σε ναούς και μοναστήρια, για να μαθαίνουν τα ελληνόπουλα την ελληνική γλώσσα και την χριστιανική πίστη. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση του ιερομονάχου, αγίου εθνοϊερομάρτυρος, πατρο-Κοσμά του Αιτωλού, που μέσα από τα εκατοντάδες σχολεία που ιδρύει και με τα φλογερά του χριστιανικά κηρύγματα διαφωτίζει τον λαό, αποτρέπει μαζικούς εξισλαμισμούς, καθίσταται ένας νέος εθναπόστολος του νεωτέρου ελληνισμού. Μέσα από την Εκκλησία επιβιώνει η γλώσσα και ο πολιτισμός και εξακολουθεί να επιβιώνει ένα μέρος του Βυζαντίου, αυτό που ο Ρουμάνος ιστορικός N. Iorga θα αποκαλέσει "το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο". Αλλά και στην λαϊκή μνήμη η θύμηση του Βυζαντίου, του ένδοξου αυτοκρατορικού παρελθόντος, θα διατηρηθεί ζωντανή και μάλιστα θα λάβει μεσσιανικές και μυστικιστικές διαστάσεις με τον θρύλο του μαρμαρωμένου βασιλιά, του τελευταίου αυτοκράτορος Κων/νου Παλαιολόγου, ο οποίος θα ανακαταλάβει την Πόλη, θα διώξει τους Τούρκους, οπότε "πάλι με χρόνους με καιρούς, πάλι δικά μας θα ναι". Αυτές οι λαϊκές δοξασίες πότισαν βαθιά

την συνείδηση του υπόδουλου Έλληνα, απετέλεσαν τον πυρήνα της ελπίδος για την μελλοντική εθνική αποκατάσταση, οδήγησαν στο 1821 και γέννησαν την ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας, που υπήρξε κυρίαρχη εθνική ιδεολογία και πόθος του ελληνισμού τον 19^ο αι. και τις αρχές του 20ου αι. μέχρι το 1922. Η Μεγάλη Ιδέα, έστω και αν ναυάγησε μπροστά στην μικρασιατική καταστροφή του 1922, απετέλεσε σημαντικό παράγοντα στην συγκρότηση της ελληνικής ταυτότητας και της εθνικής αυτογνωσίας του νεωτέρου ελληνισμού, και εξακολουθεί να επιβιώνει έως σήμερα μέσα από την πληγωμένη ψυχή των ξεριζωμένων Ελλήνων που εξακολουθούν να θυμούνται τις “αλησμόνητες πατρίδες”.

Στην συγκρότηση της νεοελληνικής ταυτότητας κατά την διάρκεια της τουρκοκρατίας, διαπιστώνουμε τον κυρίαρχο πνευματικό, θρησκευτικό, εκπαιδευτικό ρόλο της Εκκλησίας, που θέτει την σφραγίδα της στον εθνικό τύπο του Έλληνα Ρωμίου, του ορθοδόξου, και ουσιαστικά μέσα από την Ρωμιοσύνη και το ησυχαστικό κίνημα των Κολλυβάδων του 18^{ου} αι. (Αγ. Μακαρίου του Νοταρά, Αγ. Νικοδήμου του Αγιορείτου, Αθανασίου του Παρίου) με το αίτημα για επιστροφή στις πνευματικές και ησυχαστικές ρίζες της ορθοδοξίας του ύστερου Βυζαντίου (14^{ος} αι., μυστική και ησυχαστική θεολογία του Αγ.Γρηγορίου του Παλαμά), και με την εξάπλωση των ιδεών των Κολλυβάδων σε όλους τους ορθοδόξους βαλκανικούς λαούς και την Ρωσία, με την φιλοκαλική αναγέννηση του 18^{ου} αι., διακρίνουμε ως ισχυρή συνιστώσα της εθνικής αυτογνωσίας την επιβίωση της ιδέας της ρωμαϊκότητας, της Ρωμιοσύνης, δηλ. του προτύπου της ανατολικής Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, του ελληνοχριστιανικού και συνάμα οικουμενικού Βυζαντίου που θα συνενώσει στο μέλλον σε μία νέα χριστιανική και ελληνική αυτοκρατορία όλους τους ορθοδόξους βαλκάνιους λαούς. Ας μην λησμονούμε και το όραμα του Ρήγα Φερραίου όχι βέβαια για αυτοκρατορία, αλλά για μία βαλκανική συνομοσπονδία όλων των χριστιανικών λαών, με κυριάρχους τους Έλληνες. Βεβαίως, στην σκέψη του Ρήγα υπάρχουν επιρροές από τον Ευρωπαϊκό Διαφωτισμό και τις ιδέες της Γαλλικής Επανάστασης, χωρίς αυτές να είναι κυρίαρχες.

Στο ίδιο πρότυπο ελληνικότητας, που θα μπορούσαμε να το ονομάσουμε “ανατολικό αυτοκρατορικό”, μπορούμε να εντάξουμε ιδεολογικά τους Φαναριώτες, τις ισχυρές αυτές οικογένειες που ανδρώθηκαν γύρω από το Οικουμενικό Πατριαρχείο, ως σύμβουλοι και συμπαραστάτες, και ανεδείχθησαν σε μία νέα τάξη

πλουσίων αστικών οικογενειών, εμπόρων, ιατρών, λογίων, υψηλών αξιωματούχων και κρατικών λειτουργών της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, προσφέροντας τις υπηρεσίες τους στον Σουλτάνο ως μεταφραστές, διπλωμάτες, ηγεμόνες στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες. Οι Φαναριώτες θεωρούν εαυτούς συνεχιστές των ενδόξων αριστοκρατορικών οικογενειών του Βυζαντίου, εκ των οποίων υποστηρίζουν (μάλλον αβάσιμα) ότι έλκουν την καταγωγή τους, και προσβλέπουν στην ανασύσταση μίας νέας ανατολικής αυτοκρατορίας, πολυεθνικής, που θα συμπεριλαμβάνει χριστιανούς και μουσουλμάνους, ένα είδος πολυφυλετικής αυτοκρατορίας με έδρα την Κων/πολη.

Το προτεινόμενο ως αυτοκρατορικό μοντέλο για την εθνική ανασυγκρότηση του ελληνισμού μέσα από μία νέα ανατολική αυτοκρατορία εξακολουθεί να επιβιώνει και μετά την Ελληνική Επανάσταση του 1821, και παρά την ύπαρξη του ανεξάρτητου ελλαδικού κρατιδίου, εξακολουθεί να συγκινεί αρκετούς Έλληνες, που θα τους χαρακτηρίζαμε θιασώτες της "ανατολικής Μεγάλης Ιδέας", και σε αυτούς θα μπορούσαμε να εντάξουμε τους Κωνσταντινοπολίτες και κάποιους Ελλαδίτες με κύριο εκφραστή τον Ίωνα Δραγούμη.

Επειδή, όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, η έκφραση της ελληνικότητας στην ιστορική της διαχρονία ποτέ δεν υπήρξε μονοδιάστατη ή μονοσήμαντη, αλλά πάντοτε προέκυπτε ως αποτέλεσμα συνθέσεως ιδεών, τάσεων, ρευμάτων, θα ήταν λάθος να παραβλέψουμε την ιστορική πραγματικότητα πως πλάι στην ισχυρή παρουσία της Εκκλησίας και της Ορθοδοξίας στην διαμόρφωση της αυτοσυνειδησίας του νεωτέρου ελληνισμού, υπήρξαν και άλλες εθνικές και πνευματικές δυνάμεις, που εξίσου δυναμικά και καίρια συνέβαλαν στην ελληνικότητα. Ομιλούμε για όλες εκείνες τις δυνάμεις και κοινωνικές τάξεις(όχι με την έννοια που τις αποδίδει η μαρξιστική ιστοριογραφία αλλά περισσότερο με την έννοια μιας διακριτής κοινωνικής διαστρωμάτωσης) που αναδεικνύονται από τον 17^ο αι. και προτάσσουν ένα διαφορετικό μοντέλο ελληνικότητας, του Έλληνα που επηρεάζεται από την Δύση, και όχι του Ρωμιού της παραδοσιακής Ανατολής.

Καθώς τον 17^ο αι. αναδεικνύονται νέες δυνάμεις μέσα στον ελληνισμό, διαμορφώνεται μία ανερχόμενη εμπορική αστική και ναυτική τάξη, που πλουτίζει από τις εμπορικές σχέσεις με την Δύση, αναπτύσσονται οι κοινοτικοί θεσμοί, οι κατά τόπους αυτοδιοικούμενες κοινότητες των Ελλήνων, καθώς έχουμε μία νέα μετανάστευση προς την Δύση κυρίως νέων και εύπορων Ελλήνων που εγκαθίστανται

στην Ευρώπη για εμπόριο και σπουδές, μία ελληνική διασπορά αποδήμων, όλα αυτά αποτελούν ένα νέο ρεύμα επηρεαζόμενο από τις ευρωπαϊκές ιδέες του Διαφωτισμού, του ρομαντισμού και του κλασικισμού (του θαυμασμού των ευρωπαίων για την αρχαιοελληνική κληρονομιά) που εκφράζει μία διαφοροποιημένη αντίληψη περί ελληνικότητας, αυτή του εξευρωπαϊσμένου Έλληνα, που επιστρέφει ανακαλύπτοντας εκ νέου το κλασικό παρελθόν, τους ενδόξους προγόνους της αρχαιότητας, και τον κάνουν να αισθάνεται υπερήφανος και εξυψωμένος, ισότιμος των ευρωπαίων.

Αυτή η τάση ελληνικότητας, που ονομάστηκε νεοελληνικός διαφωτισμός, με κυριότερο εκφραστή της τον Κοραή, επιθυμεί να μεταφέρει (να ' 'μετακενώσει' ') τις ευρωπαϊκές ιδέες στον ελλαδικό χώρο, να επανασυνδέσει τους υπόδουλους Έλληνες με την αρχαιότητα, ώστε διά αυτού του τρόπου να ανέλθει πνευματικά ο ελληνισμός, να προετοιμασθεί για να αποτινάξει τον τουρκικό ζυγό και να απελευθερωθεί. Βιβλία τυπώνονται στην Δύση στα ελληνικά και περνούν στον ελλαδικό χώρο, οι ελληνικές κοινότητες και τα μεγάλα αστικά κέντρα του ελληνισμού ιδρύουν σχολές, τις συντηρούν με δικά τους έξοδα, συναγωνίζονται στο να καλέσουν γνωστούς και φημισμένους ' 'διδασκάλους του γένους' ' να διδάξουν τα παιδιά τους, βαπτίζουν τα παιδιά τους δίδοντάς αρχαιοελληνικά ονόματα ενδόξων προγόνων (λ.χ. Περικλής, Θεμιστοκλής).

Οφείλουμε να παραδεχθούμε με κάθε σεβασμό στην ιστορική αλήθεια ότι η συνεισφορά των διαφωτιστών υπήρξε σημαντική στην διαμόρφωση της νεοελληνικής αυτογνωσίας, όχι όμως καθ' ολοκληρίαν ή κατ' αποκλειστικότητα όπως επιμένουν να μας την παρουσιάζουν οι νεωτεριστές και μαρξιστές ιστοριογράφοι. Δεν υπήρξε ολοκληρωτική αντιπαλότητα μεταξύ διαφωτιστών και Εκκλησίας, η οποία ήσαν επιφυλακτική και καταδικαστική ως προς τις αθεϊστικές και αντικληρικαλιστικές θέσεις που εξέφραζαν κάποιοι μειοψηφικοί εκπρόσωποι του νεοελληνικού διαφωτισμού, όχι πάντως οι κυριότεροι, αλλά ποτέ δεν στάθηκε αρνητική στις ευρωπαϊκές ιδέες και γνώσεις. Άλλωστε πολλές σχολές που ιδρύθηκαν χρηματοδοτήθηκαν από την Εκκλησία, και σε αυτές δίδαξαν αρκετοί εκπρόσωποι του νεοελληνικού διαφωτισμού, μεταξύ αυτών και πολλοί ιερείς και μοναχοί, όπως ο Ευγένιος Βούλγαρις (μητροπολίτης), ο Άνθιμος Γαζής, για να αναφέρουμε δύο από τους επιφανέστερους.

Επίσης, οφείλουμε να παραδεχθούμε πως οι ιδέες του νεοελληνικού διαφωτισμού, σημαντικές και ρωμαλέες, κυρίως επηρέασαν τις ανώτερες κοινωνικές ομάδες του ελληνισμού, στις πλατιές λαϊκές μάζες είχαν ελάχιστη επιρροή. Και όταν ξέσπασε η Επανάσταση του 1821, πολλοί διαφωτιστές παρέμειναν στην Ευρώπη, εργαζόμενοι μεταξύ της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης και ενισχύοντας τα φιλελληνικά αισθήματα συμπάθειας, όμως δεν ήρθαν στην εξεγερμένη Ελλάδα να πολεμήσουν, και κάποιοι εξ αυτών, όπως ο Κοραΐς, εξέφρασαν ζωντανές επιφυλάξεις για το ξέσπασμα της Επαναστάσεως διότι πίστευαν πως οι υπόδουλοι Έλληνες δεν ήσαν καταλλήλως προετοιμασμένοι!

Η θετική συνεισφορά των νεοελλήνων διαφωτιστών και διδασκάλων του γένους στην διαμόρφωση της εθνικής αυτογνωσίας υπήρξε το γεγονός ότι μέσα από τους Έλληνες της Διασποράς, τους εμπόρους και την υπό διαμόρφωσιν αστική εμπορική και ναυτιλιακή τάξη, επανέρχεται εμφιαστικά μία άλλη θεώρηση ελληνικότητας, κάτω από την επιρροή του ευρωπαϊκού ρομαντισμού, κλασικισμού και διαφωτισμού, αναζητούν την ελληνικότητα στην αρχαία Ελλάδα, την κλασική αρχαιότητα, παραμερίζοντας το Βυζάντιο με αποστροφή καθώς το βλέπουν ως μία ανατολικού τύπου απολυταρχία, οπισθοδρομική και καθυστερημένη (βλέπουν δηλ το Βυζάντιο μέσα από τα μάτια των δυτικών). Ομοίως θεωρούν την οθωμανική αυτοκρατορία εξίσου σκοταδιστική και απολυταρχική. Προτείνουν ένα άλλον δρόμο ελληνικότητας, που στρέφεται στις ένδοξες μνήμες της κλασικής Ελλάδας, σε τάση "επανελληνίσης" μέσα από την ανάδειξη της κληρονομιάς των αρχαίων προγόνων και την αναγέννηση του αρχαίου ελληνικού κλασικού πνεύματος. Μόνον έτσι θεωρούν ότι ο υπόδουλος ελληνισμός θα ξεφύγει από την αμάθεια και το σκοτάδι των αιώνων της τουρκοκρατίας.

Στους κύκλους των νεοελλήνων διαφωτιστών και εν γένει των ευρωπαϊομορφωμένων Ελλήνων διακρίνεται μία αρνητική στάση, μία έντονη προκατάληψη έναντι του Βυζαντίου, που αξιολογείται με την οπτική του ευρωπαϊκού διαφωτισμού ως θρησκόληπτο, σκοταδιστικό, απολυταρχικό, αντιευρωπαϊκό. Συχνά ταυτίζεται η Εκκλησία, ως μοναδικό απομεινάρι του βυζαντινισμού, με τους ίδους χαρακτηρισμούς, και συχνά θεωρείται ότι καλλιεργεί την αμάθεια, την θρησκοληψία, την δεισιδαιμονία στον λαό, και εμποδίζει "την πρόοδο, την αναγέννηση και τον εξευρωπαϊσμό των Ελλήνων". Κύριοι εκπρόσωποι αυτής της τάσης είναι ο

“άνωνμος Έλληνας” συντάκτης της “Έλληνικής Νομαρχίας” (η κυκλοφορία και η ιδεολογική επιρροή της οποίας σημειωτέον παρέμεινε περιορισμένη, ενδεικτική όμως μίας προτεινόμενης ελληνικότητας).

Αυτοί οι ελληνικοί κύκλοι, στενά συνδεδεμένοι με τις ευρωπαϊκές ιδέες και τους φιλελεύθερους κύκλους της Ευρώπης ενισχύουν το κύμα φιλελληνισμού και ελληνολατρίας, που διαπερνά την ευρωπαϊκή κοινή γνώμη και συγκινεί τους φιλελεύθερους Ευρωπαίους, που με συμπάθεια βλέπουν την Ελληνική Επανάσταση ως μία προσπάθεια αποτίναξης της κυριαρχίας ενός απολυταρχικού και σκληρού δυνάστη, και την θεωρούν ως πρότυπο και προπομπό για παρόμοιες εξεγέρσεις και στην Ευρώπη εναντίον των απολυταρχικών καθεστώτων (πολλοί εξ αυτών των φιλελλήνων θα ξεσηκώσουν την Ευρώπη με άρθρα σε εφημερίδες, με ποιήματα όπως ο λόρδος Βύρων, με ζωγραφικούς πίνακες εμπνευσμένους από το 1821, όπως ο Ντελακρούά, θα οργανώσουν χρηματικούς εράνους υπέρ του Αγώνα, και πολλοί θα έρθουν στην Ελλάδα να πολεμήσουν και να πεθάνουν). Από την άλλη πλευρά, οι ευρωπαϊκές κυβερνήσεις θα σταθούν αρνητικές στην Ελληνική Επανάσταση, θεωρώντας την κακό παράδειγμα για τους λαούς τους και κίνδυνο για την ευρωπαϊκή τάξη και θα την πολεμήσουν, όπως κυρίως ο περιβόητος αντιδραστικός αυστριακός καγκελάριος Μέττερνιχ. Βλέπουμε λοιπόν πως ο εθνικοαπελευθερωτικός αγώνας του 1821 περιβάλλεται με ένα ιδεολογικό φιλελεύθερο και δημοκρατικό μανδύα, και αποτελεί στα μάτια των Ευρωπαίων και των δυτικοφερμένων Ελλήνων ως ένα σύμβολο. Οι ίδιοι όμως οι επαναστατημένοι “Έλληνες θεωρούν τον αγώνα τους διφυή, πνευματικό και απελευθερωτικό (αγωνίζονται “για του Χριστού την πίστη και την ελευθερία”).

Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΥΤΟΣΥΝΕΙΔΗΣΙΑ ΤΩΝ ΑΓΩΝΙΣΤΩΝ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΟΥ 1821

Μετά την Άλωση της Κων/πόλεως και την κατάλυση κάθε ελληνικής κρατικής υποστάσεως ο ελληνισμός βρέθηκε υπόδουλος σε ένα βάρβαρο και αλλόθρησκο κατακτητή, που σάρωσε όλες τις υπάρχουσες οργανωτικές δομές του γένους. Μόνον η Ορθόδοξος Εκκλησία με το Οικουμενικό Πατριαρχείο διασώθηκε

μετά την κατάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας και επεβίωσε ως οργανωμένος θεσμός. Στους δύσκολους χρόνους της τουρκοκρατίας η Εκκλησία ανέλαβε να διατηρήσει και να διασώσει το ελληνικό έθνος από την εξαφάνιση, τους βίαιους εξισλαμισμούς, να διατηρήσει την γλώσσα, την πίστη, τα ελληνικά και χριστιανικά γράμματα με όσα σχολεία και με μεγάλες δυσκολίες της επέτρεπαν οι οθωμανοί να λειτουργεί, ή ακόμη με τα κρυφά σχολεία στα μοναστήρια και τις εκκλησιές, και παραλλήλως να αγωνίζεται να διατηρήσει στις καρδιές των υπόδουλων Ελλήνων άσβεστη την φλόγα της ελευθερίας. Στα ένδεκα προεπαναστατικά κινήματα και εξεγέρσεις που προηγήθησαν του 1821, ο ρόλος της Εκκλησίας υπήρξε καθοριστικός και πρωταγωνιστικός. Σύμφωνα με τον Εμμαν. Ξάνθο, εκ των ιδρυτών της Φιλικής Εταιρείας, *“την Επανάστασιν εξέκίνησαν και ενεψύχωσαν όλοι σχεδόν οι εκ του ιερατικού τάγματος άνευ των οποίων ο λαός δεν ήθελε κινηθή...”*. Ο Αγώνας ήταν για ελευθερία πίστεως και πατρίδος. *“Η Ελευθερία, που γι' αυτή θυσιαζόντανε, δεν ήτανε κάποια ακαθόριστη θεότητα, αλλά ήτανε ο ίδιος ο Χριστός, που γι' αυτόν είπε ο Απόστολος Παύλος ότι όπου το Πνεύμα του Κυρίου, εκεί είναι και η ελευθερία. Και αλλού λέγει: “σταθείτε στερεά στην ελευθερία, που σας χάρισε ο Χριστός και μην πέσετε πάλι στον ζυγό της δουλείας. γιατί για την ελευθερία σας κάλεσε”. Για τούτο είναι αγιασμένη η ελληνική Επανάσταση, και αγιασμένοι οι πολεμιστές της”* (Φ. Κόντογλου).

Η Εκκλησία διατήρησε το υπόδουλο έθνος και πρωταγωνίστησε στον αγώνα υπέρ της ελευθερίας σε όλα τα προεπαναστατικά κινήματα. Οι ιστορικοί της περιόδου αυτής τόνισαν τον πρωταγωνιστικό ρόλο της Εκκλησίας. Ο ιστορικός της Ελληνικής Επανάστασεως Σπ. Τρικούπης γράφει: *“δεν δυνάμεθα να μην θαυμάσωμεν τον μέγαν χαρακτήρα, όν ο κλήρος, ο θείος τω όντι κλήρος, και οι άρχοντες επέδειξαν. Εν μέσω των δεσμών και των βασάνων, κατ' έμπροσθεν της επονειδίστου αγχόνης και υπό την ανθρωποκτόνον αζίνην, πολλοί εξ αυτών παρορμόντο να αρνηθώσι τον Χριστόν και την Ελληνικήν Πατρίδα. Προς διαφύλαξιν της ζωής και απόλαυσιν πολλών άλλων αγαθών επιγείων, αλλ' όλοι μέχρις ενός επροτίμησαν τας βασάνους και τον θάνατον”*.

Ο Διον. Κόκκινος στην δική του Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως αναφέρει: *“Η Εκκλησία και ο κλήρος της υπήρξεν ο οδηγός και το στήριγμα της Φυλής σε όλη την μακραίωνα δουλείαν και εις όλην την εθνεγερσίαν. Ο παπάς κάτω από τα ράκη του ράσου του κρατεί το ψαλτήρι και πηγαίνει να μάθη τα παιδιά, που τον*

περίμεναν, να διαβάσουν. Ομιλεί ακόμη εις τα παιδιά και διά τους μεγάλους ανθρώπους, όπου εδόξασαν άλλοτε αυτόν τον τόπον. Διδάσκει την όλην ιστορίαν, που γνωρίζει και αυτός. Το κρυφό σχολειό δεν είναι θρύλος. Το συνετήρησε, παρά τις καταδιώξεις, ο βαθύτατος πόθος του τυραννουμένου Έθνους να υπάρξη''. Ο Κ. Βοβολίνης στο έργο του *''Η Εκκλησία εις τον Αγώνα της Ελευθερίας''* επισημαίνει ότι στην Επανάσταση του 1821 *''υπήρξε η καθολική συμμετοχή του κλήρου. Εμάχοντο εξ ίσου και ο απλούς εφημέριος του χωριού, ο ιερομόναχος και αι κορυφαί της Εκκλησίας από της υπάτης κορυφής μέχρι τον επίσκοπον και του ελαχίστου τμήματος της ελληνικής Πατρίδος''*. Κατά την περίοδο των εξεγέρσεων καθ' όλην την Τουρκοκρατία μαρτύρησαν, σκοτώθηκαν ή πέθαναν πολεμώντας 11 Πατριάρχες, 100 επίσκοποι και 10.000 περίπου κληρικοί. *''Μάχου υπέρ Πίστεως και Πατρίδος''* ήταν το γενικό σύνθημα, όπως το προτάσσει και ο Δ. Υψηλάντης στην Διακήρυξή του προς τους επαναστατημένους Έλληνες.

Γράφει ο Φ. Κόντογλου: *''και πριν γίνει η Επανάσταση, χιλιάδες νεομάρτυρες μαρτυρήσανε για την πίστη, κι ύστερα ήρθανε οι αρματολοί. Οι δεσποτάδες, οι παπάδες και οι καλόγεροι είχανε γίνει σαν τους προφήτες, που οδηγούσανε τον νέον Ισραήλ στη Γη της Επαγγελίας. Οι αρματολοί γινήκανε σαν ασκητές και ψέλνανε πάνω στα μετερίζια, και ξεστηθίζανε το Ψαλτήρι για παρηγοριά, και με τα χαιμαλιά στο στήθος, που παριστάνανε τον Χριστό, την Παναγιά, τον αή Γιώργη, τον αή Δημήτρη. Για φυλαχτο είχανε ή τίμιο ξύλο ή άγιο λείψανο ή ένα κομμάτι από παλιόρασο του αγίου Κοσμά''*.

Με αυτές τις αγιοπνευματικές και αγωνιστικές προϋποθέσεις ξεκινούσε κάθε εξέγερση των Ελλήνων. Και όμως, αυτά που η ιστορική πραγματικότητα βεβαιώνει, και το ομολογούν οι ίδιοι οϊμπρωταγωνιστές, οι αγωνιστές του 1821, βρέθηκαν άνθρωποι επηρεασμένοι από την Δύση, από τα *''άθεα φώτα του Διαφωτισμού''*, να αμφισβητήσουν ή ακόμη χειρότερο να διαγράψουν τελείως την προσφορά της Εκκλησίας στην εθνική αυτοσυνειδησία και ελευθερία για τους αγώνες του Έθνους, και να ανακαλύπτουν ταξικά ή οικονομικά κίνητρα και αίτια πίσω από την Επανάσταση. *''Το υπέρ Πίστεως και Πατρίδος''*, που ήταν το μυριόστομο σύνθημα στα χείλη των αγωνιστών, θέλουν να το ξεχούν. Ας δούμε τι απάντηση δίνει σε αυτούς τους νεωτερικούς διαστρεβλωτές της ιστορικής πραγματικότητας ο Μακρυγιάννης. *''...και βρίζουν, οι πουλημένοι στους ξένους, και τους παπάδες μας,*

όπου τους ζυγίζουν ανανδρους και απόλεμους. Εμείς τους παπάδες τους είχαμεν μαζί εις κάθε μετερίζι, εις κάθε πόνον και δυστυχίαν. Όχι μόνον για να βλογάνε τα όπλα τα ιερά, αλλά και αυτοί με τουφέκι και γιαταγάνι, πολεμώντας ωσάν λεοντάρια. Ντροπή Έλληνες''. Για τα κίνητρα όσων αμφισβητούν την αγωνιστική προσφορά της Εκκλησίας για εθνική ελευθερία γράφει ο Φ. Κόντογλου (σε άρθρο του στην εφημερίδα ''Ελευθερία''): ''ο στόχος τους είναι πάντα ο ίδιος, να σβήσουν την Ορθοδοξία και να δυτικοποιήσουν την Ελλάδα. Η είσοδός μας στην Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί την τελευταία πράξη μιας μακραίωνης διεργασίας για την καταστροφή του Ελληνισμού και κατ' επέκταση όλης της Ρωμαϊκής παραδόσεως, που κέντρο έχει τον Θεάνθρωπο. Το γένος μας ευρίσκεται στη μεγαλύτερη αιχμαλωσία όλων των αιώνων''.

Ωστόσο, η Εκκλησία ήταν εκείνη που προετοίμαζε πνευματικά τους υπόδουλους για την ελευθερία. Πατριάρχες και μητροπολίτες ίδρυσαν σχολές ανώτερες και σχολεία όπου το επέτρεπαν οι συνθήκες και ο βάρβαρος κατακτητής. Η παιδεία του υπόδουλου έθνους είχε χαρακτήρα θρησκευτικό. Με την εκκλησιαστική λατρευτική γλώσσα των ύμνων διατηρούσε ζωντανή την ελληνική γλώσσα, με το ψαλτήρι και την Οκτώηχο ο απλός παπάς μάθαινε στα ελληνόπουλα τα πρώτα τους γράμματα, με τους θρησκευτικούς συμβολισμούς των εορτών κρατούσε την ελπίδα για εθνική ανάσταση ζωντανή. Λ.χ. στίχοι από τους ψαλμούς όπως ''*αναστήτω ο Θεός και διασκορπισθήτωσαν οι εχθροί αυτού...''* ή το ''*καθείλε δυνάστας από θρόνων και ύψωσεν ταπεινούς''* ο υπόδουλος Έλληνας εξέφραζε τον πόθο του για απελευθέρωση από τον βάρβαρο Τούρκο δυνάστη. Με τα σχολεία που ίδρυσε ο Άγιος Κοσμάς ο Αιτωλός ακτέστη νέος εθναπόστολος που διέσωσε την βορειοδυτική Ελλάδα, Μακεδονία, Ήπειρο, από τον εξισλαμισμό και τον εκτουρκισμό.

Οι νεομάρτυρες, κληρικοί και λαϊκοί, ήσαν σύμβολα πνευματικής και εθνικής αντίστασης, που θυσιάζονταν για πίστη στον Χριστό και ελευθερία, αρνούμενοι να τουρκεψουν, παρά τις αφόρητες πιέσεις και τις δελεαστικές υποσχέσεις που εναλλάσσοντο με φρικτά βασανιστήρια. Για τον λαό ήσαν ήρωες της πίστεως και της ελευθερίας, άγιοι και αγωνιστές. Γράφει ο σεβ. Μητροπολίτης Ναυπάκτου κ. ιερόθεος ότι ''*η Ορθόδοξη Εκκλησία με την λατρεία της και κυρίως με την ησυχαστική της παράδοση ανέδειξε τους Νεομάρτυρες, τους οποίους μπορούμε να θεωρήσουμε ως τους πραγματικούς αντιστασιακούς της εποχής εκείνης, συνετέλεσε πάρα πολύ στην*

διατήρηση της αυτοσυνειδησίας του Γένους και αποδείχθηκε μία μεγάλη πνευματική "βόμβα", που ανατίναξε την σκλαβιά".

Καθ' όλην την διάρκεια της προετοιμασίας του 1821 και σε όλες τις πολεμικές ενέργειες ο ορθόδοξος ιερέας ήταν στην πρώτη γραμμή του Αγώνος, μαχητής και εμπνευστής. Στις αρχές της Επανάστασης η ελληνορθόδοξος Εκκλησία είχε 200 αρχιερείς, εκ των οποίων οι 81 ήσαν επισήμως μνημένοι στην Φιλική Εταιρεία, και πολλοί άλλοι γνώριζαν και στήριζαν τους σκοπούς της. Κατά τον Αγώνα 45 αρχιερείς θυσιάστηκαν είτε πεθαίνοντας από τα βασανιστήρια στις τουρκικές φυλακές είτε σκοτώθηκαν στις πολεμικές συγκρούσεις (εφημ. "Ορθόδοξος Τύπος", 31-3-2006). Πρώτος εθνομάρτυς ο Οικουμενικός Πατριάρχης Γρηγόριος ο Ε' μαζί με τους συνοδικούς αρχιερείς. Όταν ξέσπασε η επανάσταση στην Μολδοβλαχία, ήξερε πως πρώτος αυτός θα έχανε την ζωή του. Δεν έφυγε. Αντιθέτως, προσπάθησε να μεσολαβήσει στον μουσουλμάνο θρησκευτικό ηγέτη της Πόλης να μην εκδοθεί θρησκευτική οδηγία για σφαγές χριστιανών, και υπό την πίεση του σουλτάνου υπέγραψε "αφορισμό" του Αλεξ. Υψηλάντη, για τον οποίον ο ίδιος ο Υψηλάντης έγραφε στους Έλληνες οπαρχηγούς: "να τα θεωρείτε άκυρα, καθ' ότι γίνονται με βίαν και δυναστείαν και άνευ της θελήσεως του Πατριάρχου...". Παρ' όλες τις κατευναστικές προσπάθειες του Γρηγορίου του Ε', δεν αποσωβήθηκαν οι σφαγές χριστιανών στην Πόλη και την Μικρά Ασία, ενώ και ο ίδιος ο Πατριάρχης εκτελέστηκε την ημέρα του Πάσχα δια απαγχονισμού, το σκήνωμά του βεβηλώθηκε από τους Εβραίους που το έσερναν στους λασπωμένους δρόμους της Πόλης και τελικώς το πέταξαν στην θάλασσα.

Ο παλαιών Πατρών Γερμανός, στις 25 Μαρτίου έστησε στην πλατεία Αγίου Γεωργίου σταυρό στον οποίον ορκίσθηκαν οι αγωνιστές "

Ελευθερία ή θάνατος". Ο Γερμανός ανέλαβε τιμητικώς την προεδρία της επαναστατικής επιτροπής. Γνωστός ο φλογερός αρχιμανδρίτης Γρηγόριος Δίκαιος ή Παπαφλέσσας, που είχε μεγάλη δράση στην οργάνωση της εξεγέρσεως, την μύηση στην Φιλική Εταιρεία, την μεταφορά πολεμοφοδίων. Πολέμησε ηρωικά και σκοτώθηκε στο Μανιάκι, προκαλώντας τον θαυμασμό του Ιμπραϊμ. Στην πολιορκία του Μεσολογγίου ο επίσκοπος Ιωσήφ Ρωγών με την σεβάσμια μορφή του εμπνύχωνε τους πολιορκημένους, τους παρηγορούσε και τους ενίσχυε στην πίστη του Χριστού, κοινωνούσε, εξομολογούσε τους αγωνιστές, από την Θεία Λειτουργία πήγαινε στα

πολεμικά συμβούλια, υπενθύμιζε το χρέος και την θυσία προς την πατρίδα, έλυνε μικροδιαφωνίες και συμφιλίωνε, έτρεχε στους προμαχώνες και στις γραμμές της μάχης μεταφέροντας πολεμοφόδια, χτίζοντας τα γκρεμισμένα τείχη, δίνοντας ελπίδα και πίστη στην πολεμική προσπάθεια. Μαζί του συμπαραστάτες και οι άλλοι ιερείς του Μεσολογγίου.

Ο Αθαν. Διάκος (ήταν διάκονος) πολέμησε ηρωικά στην Αλαμάνα, και σουβλίσθηκε για την πίστη του. Ο επίσκοπος Σαλώνων Ησαΐας μαζί με τον επίσκοπο Ταλαντίου Νεόφυτο κήρυξαν επισήμως την έναρξη της επανάστασεως στην Στερεά με δοξολογία στην Μονή Οσίου Λουκά στην Βοιωτία ευλογώντας τα όπλα και την επαναστατική σημαία του Διάκου (λευκή με σταυρό και την εικόνα του Αγίου Γεωργίου και με την φράση ελευθερία ή θάνατος) Επίσης ο θρυλικός οπλαρχηγός παπα- Θύμιος Βλαχάβας. Αυτοί είναι μερικοί από τους πολλούς κληρικούς που πλάι στον λαό πολέμησαν και πέθαναν στον Αγώνα. Οι πρώτοι που πλήρωναν τον θυμό και το μίσος των Τούρκων ήσαν οι αρχιερείς, οι πνευματικοί ηγέτες του έθνους. Αυτούς πρώτα συνελάμβαναν, φυλάκιζαν, και θανάτωναν με φρικτά βασανιστήρια, όπως στην Τριπολιτσά και την Κων/πολη με την έναρξη της Επανάστασεως. Αλλά και τα μοναστήρια καθ' όλην την Τουρκοκρατία και στο 1821 απετέλεσαν τα καταφύγια παρηγοριάς, βοήθειας των πτωχών και δυστυχισμένων ραγιάδων, αλλά και τόποι που έκρυβαν πολεμοφόδια, περιέθαλπαν τραυματίες και ενίσχυαν τους οπλαρχηγούς. Και αυτό το ε γνώριζαν καλά οι Τούρκοι.

Όλο το έθνος πολεμούσε το 1821 για πίστη και ελευθερία. Χαρακτηριστικά είναι τα δύο ακόλουθα δημοτικά τραγούδια της εποχής. *''για της πατρίδος την ελευθερίαν// για του Χριστού την πίστιν την αγίαν,// γι' αυτά τα δύο πολεμώ,// μ' αυτά να ζήσω επιθυμώ// κι αν δεν τα αποκτήσω// τι μ' ωφελεί να ζήσω;''..... ''χαρά που τόχουν τα βουνά// τα κάστρα περηφάνια// γιατί γιορτάζει η Παναγιά// γιορτάζει και η Πατρίδα/ να βλέπης διάκους με σπαθιά/ παπάδες με ντουφέκια// να βλέπης και το Γερμανό// της Πάτρας το Δεσπότη// πως ευλογάει τα' άρματα/ κι εύχεται τους λεβέντες''.* Μέσα από τα δύο αυτά χαρακτηριστικά δημοτικά τραγούδια η λαϊκή συνείδηση εκφράζει την εθνική της αυτογνωσία, ότι ο Αγώνας γίνεται για εθνική και θρησκευτική ανεξαρτησία και ελευθερία, και ότι στην προσπάθεια αυτή συμμετέχουν όλες οι δυνάμεις του έθνους. Σαφώς οι αγωνιστές του 1821 έχουν ξεκάθαρη αντίληψη για τα στοιχεία που συνθέτουν την ελληνικότητά τους.

Αυτόν τον διφυή εθνικοθηρησκευτικό χαρακτήρα της εθνικής αυτοσυνειδησίας που εξέφραζε τον αδιάρρηκτο σύνδεσμο Εκκλησίας και Έθνους στην όλη προσπάθεια της Εθνεγέρσεως αναγνωρίζουν και αποδέχονται διακεκριμένοι Έλληνες καθηγητές Πανεπιστημίου και σεβαστές προσωπικότητες. Παραθέτουμε ενδεικτικώς τις γνώμες μερικών εξ αυτών που επιβεβαιώνουν τα ανωτέρω.

Ο πρωτοπρεσβύτερος Γ. Μεταλληνός, καθηγητής Πανεπιστημίου, γράφει για την πίστη των αγωνιστών του 1821 (εφημ. "Ορθόδοξος Τύπος", 31-3-2006): *"ο υπόδουλος Ελληνισμός έφθασε στο 1821. Την ελληνική πατρίδα ελευθέρωσαν οι αγωνιστές, που είχαν ζωντανή σχέση με την πίστη τους. Οι Διαφωτιστές δεν πολέμησαν, οι Παπικοί είχαν εντολές από τη Ρώμη και τη Γαλλία, τους προστάτες τους, να μην συμπράξουν στον Αγώνα, και όσοι γίνονταν Προτεστάντες υπάκουαν στις Μεγάλες Ευρωπαϊκές Δυνάμεις. Η απάντηση του Μακρυγιάννη στον Γάλλο Μαλέρμπ δείχνει την σύνδεση των Αγωνιστών του 1821 και της Ορθοδοξίας: πράγμα τζιβαϊρικό και πολυτίμητον, όπου το βαστήξαμε εις την τυραννία του Τούρκου, δεν το δίνομεν τώρα, ούτε το καταφρονούμεν οι Έλληνες... και όχι του λόγου σου να μου το είπης, δεν σε ακούγω, αλλά κι ο Θεός ο δικός σου να μου το είπη (να αλλάζω την πίστη μου) δεν σαλεύει το μάτι μου...η σημαντικότερη προσφορά του Ράσου στο Έθνος μας δεν ήταν τόσο η συμμετοχή του κλήρου στις ένοπλες εξεγέρσεις και συγκρούσεις, όσο η συμβολή του Ράσου στη συντήρηση του ελληνορθόδοξου φρονήματος του Γένους και της αγάπης προς την ελευθερία. Χωρίς αυτές τις προϋποθέσεις δεν θα μπορούσε να υπάρξει Εικοσιένα"*.

Ο ακαδημαϊκός Σπ.Μελάς σε ομιλία του στην Ακαδημία Αθηνών στις 25 Μαρτίου 1952 επισημαίνει ότι *"διά πρώτην φοράν εις την ιστορίαν των λαών εμφανίζεται με την Ελληνικήν Εκκλησίαν το φαινόμενον ότι όχι μόνον δεν εστάθη αντιδραστική εις την πρόοδον των φώτων, αλλά εκράτησεν υψηλά την λαμπάδα των. Ειργάσθη με όλα της τας δυνάμεις, διά την εξάπλωσιν της Ελληνικής παιδείας, από αυτήν προσδοκώσα την Ανάστασιν του Έθνους. Και όχι μόνον αυτό, αλλά και πολύ συχνά ο ιερωμένος και διδάσκαλος, ο εθνικός παιδαγωγός, είναι έν ακαι το αυτό πρόσωπον, όπως αργότερα, όταν έλθη η μεγάλη ώρα των θαυμάτων, ο ίδιος θα γίνη μάρτυς και ήρωας του εθνικού αγώνος, εις φάλαγγα ολόκληρον αιματομένου ράσου, που εκάησαν όλα εις την πελώριαν πυρκαϊάν της εθνικής εξεγέρσεως. Και είναι ακριβώς εδώ το σημείον, που πρέπει να σαρωθούν αι άστοχοι γνώμαι, ότι το Εικοσιένα έλαβε*

την έμπνευσίν του από την Γαλλική Επανάστασιν. Η επανάστασις εκείνη, κοινωνική πρωτίστως, είχε και σαφεστάτην αντικληρικήν απόχρωσιν. Αλλά την σημαίαν του Εικοσιένα ύψωσαν και εκράτησαν χέρια επισκόπων''.

Η Ιερά Σύνοδος της Εκκλησίας της Ελλάδος και ο μακαριστός αρχιεπίσκοπος Χριστόδουλος, σε μήνυμα για την 25^η Μαρτίου, το 2006 τόνιζε τον αδιάρρηκτο δεσμό Εκκλησίας και Έθνους. *'' τότε η Εκκλησία, ως φιλόστοργος μητέρα, περιέθαλψε και επισυνήγαγε τα τέκνα αυτής. Ανέλαβε την κηδεμονία των Ελλήνων, οργάνωσε τη δημιουργία εμποδίων στους εξιλαμισμούς, απεσόβησε την αφομοίωση προς τους κατακτητές, ίδρυσε σχολεία, ανέδειξε πήθος διδασκάλων, ανήγειρε βιβλιοθήκες και πνευματικά κέντρα, οργάνωσε την παροχή συσσιτίων ή υποτροφιών, χρησιμοποίησε τυπογραφεία, ανέπτυξε την κοινοτική οργάνωση, υπήρξε ρηζικέλευθος σκαπανέας της συνεταιριστικής ιδέας, ανέπτυξε τις διδασκαλίες, τους μηχανισμούς και τους τρόπους της εθνικής περισυλλογής και της διατηρήσεως της Ελληνικής γλώσσας και παιδείας, της αναζωπυρήσεως της εθνικής μνήμης και πατριωτικής συνειδήσεως και του αναβαπτισμού των Ελλήνων στα ρείθρα της εκκλησιαστικής υμνολογίας προώθησε και εμπύχωσε τις διεργασίες προπαρασκευής και πραγματοποιήσεως της Εθνεγερσίας του 1821''.*

Επειδή κάποιιοι θα μπορούσαν να ισχυρισθούν ότι τα παραπάνω αποτελούν τοποθετήσεις και θέσεις που εκφράζονται ευνοϊκώς για την προσφορά της στον Αγώνα, ας αφήσουμε τους ίδιους τους πρωταγωνιστές των μαχών, τους οπλαρχηγούς και τους αγωνιστές της Επαναστάσεως, τους πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες, με τα δικά τους λόγια, να μας μιλήσουν για τις πνευματικές δυνάμεις που τους εμπύχωσαν και τους οδήγησαν στον ηρωικό αγώνα της απελευθερώσεως του υπόδουλου έθνους, να πολεμήσουν με πάθος για την ελευθερία, με πνεύμα θυσίας και ηρωικής αυταπαρνήσεως. Ας δούμε λοιπόν ποια ιδανικά και αξίες ετοίμασαν το 1821.

Ο Ασημάκης Ζαΐμης, προεστώς της Αχαΐας, μιλώντας στους συγκεντρωμένους στην Αγία Λαύρα την παραμονή της κηρύξεως της Επαναστάσεως, είπε τα εξής: *'' δεν μένει παρά η άμεσος κήρυξις της Επαναστάσεως. Ας αναπαυθώμεν απόψε και αύριον εις την Εκκλησίαν, αφού μεταλάβωμεν των Αχράντων Μυστηρίων, ας προσευχηθώμεν όλοι, κατά την δοξολογίαν εις τον Άγιον Αλέξιον και την Παναγίαν, να μας βοηθήσουν εις τον άνισον αγώνα, εις τον οποίον αποδύμεθα''.*

Στην βοήθεια του Θεού στηρίχθηκαν οι αγωνιστές του 1821. Καθώς ήσαν άοπλοι, ολιγάριθμοι, αποδίδουν τις επιτυχίες τους έναντι ενός πανίσχυρου και πάνοπλου εχθρού στην χάρη του Θεού που τους δίνει πίστη στην προσπάθεια, ελπίδα και αισιοδοξία. Μετά από κάθε επιτυχία αναπέμπουν δοξολογία στον Θεό. Έτσι, όταν στις 23 Μαρτίου 1821 οι Έλληνες εισήλθαν στην Καλαμάτα, η πρώτη ενέργεια του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη ήταν να κάνουν δοξολογία στους Αγίους Αποστόλους *''ευχαριστούντες και δοξάζοντες τον Παντοδύναμον, που τους βοήθησε να καταλάβουν και να ελευθερώσουν την Καλαμάτα''*.

Οι αγωνιστές του 1821 είχαν απόλυτη βεβαιότητα πως ο Αγώνας τους, επειδή ήταν δίκαιος και διεξαγόταν για την ελευθερία της πατρίδας και την πίστη του Χριστού, ήταν ευλογημένος από τον Θεό και την Παναγία. Μετά την νίκη αλλά και τον θάνατο του Μάρκου Μπότσαρη στο Καρπενήσι, ο Π. Μαυρομιχάλης απευθυνόμενος στον λαό λέει τα εξής χαρακτηριστικά και εύγλωττα για τα ιδανικά της Επανάστασης: *''ίδού ο στρατός και ο πατριωτισμός θριαμβεύουν. Άρα πατριωτισμόν μόνον ζητεί ο Θεός από ημάς, και μαχομένους διά τα ιερώτερα πράγματα δεν μας εγκαταλιμπάνει πόποτε. Και ποιος Έλλην άραγε με αληθή πατριωτισμόν μαχόμενος δεν ενίκησε; ποίος ευαίσθητος Έλλην ακούει τοιαύτας ανδραγαθίας και δεν ενθουσιάζεται και δεν φιλοτιμείται να πολεμήση και ν' αποθάνη τοιούτον ένδοξον θάνατον, ως ο Μπότσαρης; ποίος Έλλην δεν ευχαριστείται ν' αποθάνη διά την πίστιν και την πατρίδα;''*.

Ας δούμε τώρα την σημαντικότερη μορφή του 1821, την στρατηγική ιδιοφυία και την γενναία μορφή του θρυλικού Γέρου του Μοριά, του Θεοδ. Κολοκοτρώνη, που τόσες φορές και σε κρίσιμες στιγμές για τον Αγώνα, χάρισε μεγάλες νίκες (Βαλτέτσι, Τριπολιτσά, Δερβενάκια) και στήριξε τους αποθαρρυσμένους Έλληνες κατά την εισβολή του Ιμπραϊμ, θα διαπιστώσουμε ότι και αυτός διακρινόταν από την βαθειά του πίστη στον Χριστό και την μεγάλη αγάπη για την Πατρίδα.

Ο Θεοδ. Κολοκοτρώνης συνοψίζει το σκεπτικό με το οποίο ξεσηκώθηκαν οι Έλληνες το 1821 με τα ακόλουθα λόγια: *''όταν αποφασίσαμεν να κάμωμεν την Επανάστασι, δεν εσυλλογισθήκαμε, ούτε πόσοι είμεθα, ούτε πως δεν έχουμε άρματα, ούτε ότι οι Τούρκοι εβαστούσαν τα κάστρα και τας πόλεις, αλλά, ως μία βροχή, έπεσε εις όλους μας η επιθυμία της ελευθερίας, και όλοι, και οι κληρικοί, και οι προεστοί και οι καπεταναίοι και οι πεπαιδευμένοι και οι έμποροι, μικροί και μεγάλοι, όλοι*

εσυμφωνήσαμεν εις αυτό το σκοπό, και εκάμαμεν την Επανάστασι'' (εθνική επομένως, συλλογική και πανεθνική, όχι ''ταξική'' ήταν η Επανάσταση).

Ενδεικτικό της βαθειάς πίστης του Κολοκοτρώνη στον Θεό είναι η επαναστατική του σημαία, με τον Σταυρό στην μέση και με τα γράμματα ΙΣΝΚ (Ιησούς Χριστός Νικά). Απ' όπου περνούσε ο Γέρος του Μοριά, οι χωρικοί με τους παπάδες και τα εξαπτέρυγα τον υποδέχονταν με ενθουσιασμό και δοξολογίες στον Θεό για την μεγάλη και ευλογημένη στιγμή της Εθνεγερσίας. Γρήγορα όμως ο πρώτος ενθουσιασμός μετριάσθηκε και εμφανίσθηκαν οι πρώτες αποκαρδιώσεις. Τότε, ο Κολοκοτρώνης, όπως ο ίδιος αναφέρει στα Απομνημονεύματά του, περνώντας έξω από την κατεστραμμένη εκκλησία της Παναγίας στο Χρυσοβίτσι, κάθισε και έκλαιγε για την τύχη της Ελλάδος. Γρήγορα, αναθάρρυνε, και έκανε τάμα στην Παναγία πως αν ελευθερωθεί ο τόπος, να της ανοικοδομήσει την εκκλησία, όπως και το έπραξε ένα έτος μετά, το 1822. Ο Κολοκοτρώνης με βαθειά πίστη προσευχήθηκε στην Παναγία: *''Παναγιά μου, βοήθησε και τούτη τη φορά τους Έλληνες να ψυχωθούν''*. Έκανε τον Σταυρό του και δάκρυνε ασπαζόμενος την εικόνα της. Αναθάρρυνε. Με νέα δύναμη και βεβαιότητα έλεγε συνεχώς στους επαναστατημένους Έλληνες ότι *''ο Θεός υπέγραψε την λευτεριά της Ελλάδος και δεν θα πάρη πίσω την υπογραφή του''*. Όσες φορές επαναλάμβανε τα λόγια αυτά οι Έλληνες έπαιρναν θάρρος και ενίσχυση.

Ο Κολοκοτρώνης πίστευε ακράδαντα στην ιερότητα του Αγώνα και τα δίκαιο του Έθνους, θεωρούσε την όλη εξέγερση αγιασμένη και ευλόγημένη από τον Θεό. Πριν από κάθε μεγάλη και δύσκολη αναμέτρηση με τον εχθρό μιλάει στους άνδρες του, τους εμψυχώνει, τους υπενθυμίζει το ιερό τους χρέος προς τον Χριστό και την Πατρίδα, και ξεσηκώνει ρίγη ενθουσιασμού στους Έλληνες. Λίγο πριν την μάχη με τον Δράμαλη στα Δερβενάκια, με τέτοια λόγια δυνατά, γεμάτα Ελλάδα και Χριστό, απευθύνεται στα παλληκάρια του: *''Έλληνες, εσείς δεν ήσαστε που για την αγάπη της πατρίδος και την πίστι του Χριστού σηκώσατε τα άρματα και τη σημαία του Σταυρού; Έλληνες! Καια υτούς θα τους νικήσουμε. Είναι θέλημα του Θεού. Είναι κοντά μας και μας βοηθάει, γιατί πολεμάμε για την πίστι μας, για την πατρίδα μας, για τους γέροντες γονιούς, για τα' αδύναμα παιδιά αμς, για την ζωή μας, για τη λευτεριά μας...και όταν ο δίκαιος Θεός μας βοηθήη, ποιος εχθρός ημπορεί να μας κάνη καλά; Έλληνες! Στ' άρματα! Θα τους συντρίψουμε με την βοήθεια του Θεού''*.

Ο Στρατηγός Μακρυγιάννης, από τις πιο αγνές, ανιδιοτελείς και φλογερές ηρωικές μορφές του Αγώνα, μέσα από τα Απομνημονεύματά του ξεδιπλώνει το πνευματικό και ηθικό του μεγαλείο, αλλά και την μεγάλη πίστη στον Θεό, *''πράγμα πολύτιμο τζιβαϊρικό''*, όπως την αποκαλούσε και δεν την άλλαζε για τίποτε. Γράφει λοιπόν για την Επανάσταση: *''όταν σηκώσαμεν την σημαία εναντίον της τυραγνίας, ξέραμεν ότι είναι πολλοί αυτείνοι και αμχητικοί κι έχουν και κανόνια και όλα τα μέσα. Εμείς απ' ούλα είμαστε αδύνατοι, όμως ο Θεός φυλάγει και τους αδυνάτους, κι αν πεθάνωμεν, πεθαίνομεν διά την Πατρίδα μας, διά την θρησκείαν μας, και πολεμούμεν όσο μπορούμεν εναντίον της τυραγνίας, κι ο Θεός βοηθός. Αυτός ο θάνατος είναι γλυκός, ότι κανένας δεν θα γένη αθάνατος, κι όταν ο χάρος θάρθη να μας πάρη αρρώστους και δυστυχείς, καλύτερα σήμερα να πεθάνωμεν''*.

Με τέτοιο φρόνημα και θαρραλέα αγωνιστικότητα, αυτοί οι λίγοι, αγράμματοι, άοπλοι σχεδόν άνδρες έγραψαν ηρωικές σελίδες στο 1821 με το αίμα και το πνεύμα τους, και κατέστησαν αθάνατες μορφές στην ελληνική ιστορία. Όμως κάθε επιτυχία ελληνική οι αγωνιστές την απέδιδαν στην βοήθεια του Θεού. Ο Κολοκοτρώνης έχτισε εκκλησιάκι στην Παναγία, ο Μακρυγιάννης αφιέρωσε καντήλι ασημένιο στον προστάτη του αή Γιάννη, ο Καραϊσκάκης αφιέρωσε τα όπλα του στην Μονή της Παναγίας στον Προυσό, ο Κανάρης έχτισε το εκκλησιάκι των Αγίων Αποστόλων στο κτήμα του στην Κυψέλη, κ.ά.

Αλλά και οι Έλληνες του εξωτερικού βοήθησαν πάρα πού τον Αγώνα. Πολλοί εξ αυτών ήλθαν στην επαναστατημένη Ελλάδα να πολεμήσουν, άλλοι παρέμειναν στο εξωτερικό οργανώνοντας φιλελληνικά κοιμητήρια, αφυπνίζοντας το ενδιαφέρον της ευρωπαϊκής κοινής γνώμης, ενημερώνοντας, συγκεντρώνοντας χρήματα και όπλα για τον Αγώνα. Ο πιο γνωστός εξ αυτών, ο Αδαμ. Κοραΐς, από το Παρίσι, πέραν των άλλων του ενεργειών υπέρ του Αγώνα, έχει επικοινωνία με τους εξεγερμένους Έλληνες οπλαρχηγούς και μέλη της Προσωρινής Κυβερνήσεως, και διαρκώς στέλνει μηνύματα ενθαρρυντικά, πλήρη πνευματικού και αγωνιστικού φρονήματος, όπως λ.χ. το ακόλουθο: *''επικαλεσάμενοι την εξ ουρανού βοήθειαν και ασπασάμενοι εις τον άλλον με τα δάκρυα της ελπίδος και της χαράς, οι νέοι με τα όπλα, οι γέροντες με τας ευχάς και τας παραινέσεις, οι ιερείς με τας ευλογίας και τας προς τον Θεόν δεήσεις, όλοι ομού ενωμένοι, γενναίοι του ελληνικού ονόματος κληρονόμοι, πολεμήσατε γενναίως περί Πίστεως, περί Πατρίδος, περί γυναικών, περί τέκνων, περί πάσης της*

παρούσης και επερχομένης γενεάς των Γραικών, τον τρισβάρβαρον, τον άσπλαγγνον τύραννον της Ελλάδος, αν θέλετε να φανήτε άξιοι των παλαιών Ελλήνων απόγονοι, αν θέλετε να αφήσετε, ως εκείνοι, το όνομά σας αείμνηστον εις τους αιώνας''.

Σε όλους αυτούς τους γενναίους αγωνιστές της ελευθερίας της Πατρίδας και της Πίστεως του Χριστού, οφείλουμε και εμείς οι νεότερες γενιές των Ελλήνων να φανούμε αντάξιοι εκείνων, τιμώντας την ιερά μνήμη τους, ακολουθώντας το παράδειγμά τους, αγωνιζόμενοι και εμείς στις σημερινές συνθήκες για μία ελεύθερη πατρίδα, ανεξάρτητη, υπερήφανη για την Ιστορία και την Χριστιανική της Πίστη.

Όταν τελικά με την παρέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων, Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας, μετά την ναυμαχία του Ναυαρίνου, ιδρύεται ένα ανεξάρτητο ελλαδικό κρατίδιο, ουσιαστικά προτεκτοράτο των Μεγάλων Δυνάμεων, ο κυρίαρχος ιδεολογικός προσανατολισμός για την ελληνικότητα και εθνική αυτοσυνειδησία είναι ο κλασικισμός, η επιστροφή στην αρχαία Ελλάδα, και η αποκοπή των Ελλήνων από τον φυσικό τους χώρο της ''καθ'ημάς Ανατολής'', από κάθε τι που θυμίζει Βυζάντιο και Ρωμοσύνη. Ακόμη και η Ελλαδική Εκκλησία θεωρείται ότι πρέπει να αποκοπεί από την πνευματική της εξάρτηση από το Πατριαρχείο Κων/πόλεως, και να καταστεί ανεξάρτητη, εθνική, κρατική Εκκλησία. Αυτό γίνεται με την ρήξη με το Πατριαρχείο και την μονομερή ανακήρυξη της εκκλησιαστικής αυτοκεφαλίας της Ελλαδικής Εκκλησίας (1833-1850).

Στο νεοσύστατο ελλαδικό εμφανίζεται μία διχαστική πνευματική σχιζοφρένεια. Στα πλαίσια της αναζήτησης μίας ελληνικής ταυτότητας για τον νεότερο ελληνισμό, αντί να επιχειρηθεί μία ανασύνθεση, μία νέα σύνθεση ελληνικότητας, εμφανίζεται μία διχοτόμηση. Κατά την διάρκεια του 19^{ου} αι. παρατηρείται μία παράλληλη ύπαρξη δύο διαφορετικών ελληνικοτήτων, που βρίσκονται σε σκληρή αντιπαράθεση μεταξύ τους. Από την μία πλευρά έχουμε την παράταξη των ''Ελλήνων'', που επιζητούν πνευματική και πολιτισμική στροφή στην αρχαία Ελλάδα και εξευρωπαϊσμό, και από την άλλη πλευρά έχουμε την παράταξη των ''ΓραικόΡωμιών'', που βλέπουν καχύποπτα κάθε τι δυτικό και στηρίζονται στις παραδοσιακές αξίες της ορθοδοξίας και της βυζαντινής κληρονομιάς. Η

αντιπαράθεση αυτή θα περάσει από οξύτητες, έντονες διαμάχες, θα προκαλέσει εθνικό διχασμό και σύγκριση ως προς την ελληνικότητα και τα στοιχεία που την συναποτελούν (μία ιδεολογική αντιπαράθεση που συσκοτίζει την εθνική μας αυτογνωσία και φθάνει ως τις μέρες μας).

Εκφραστές της πρώτης μερίδος αποτελούν οι ελίτ του νεοελληνικού κράτους, ο βασιλιάς Όθωνας και η Βαυαροκρατία που προέρχεται από τον νεοκλασικισμό και τον προτεσταντισμό της Γερμανίας, η εγχώρια πνευματική διάνοηση, οι ανώτερες οικονομικές, αστικές και εμπορικές δυνάμεις του τόπου. Καταβάλλεται έντονη προσπάθεια καθάρσεως της ελληνικής ταυτότητος και της ελλαδικής κοινωνίας από στοιχεία που θεωρούνται κατώτερα, οπισθοδρομικά, λαϊκά. Η γλώσσα πρέπει να καθαρθεί από βαρβαρισμούς και να επανέλθει στο κλέος της κλασσικής αττικής διαλέκτου, και ως εκ τούτου προτείνεται η ‘‘καθαρεύουσα’’ και αρχαϊζουσα γλώσσα ως επίσημη του κράτους, αλλά και ως γλωσσικό όργανο των διανοουμένων, των καθηγητών, των λογοτεχνών και συγγραφέων.

Επίσης, και η νέα πρωτεύουσα του κράτους, η Αθήνα, πρέπει να αποκαθαρθεί και να θυμίζει εμφανισιακά και αρχιτεκτονικά την κλασσική αρχαιότητα. Στο πλαίσιο αυτό πολλές βυζαντινές εκκλησίες και εκκλησάκια των Αθηνών γκρεμίζονται από τους Βαυαρούς, καθώς θεωρούνται ότι απέχουν από το κλασσικό ιδεώδες του κάλλους (πάντως οι βυζαντινοί ναοί της Καπνικαρέας και των Αγίων Θεοδώρων στην Κλαυθμώνος ήσαν από τους λίγους που ευτυχώς γλύτωσαν από την αναμορφωτική μανία των Βαυαρών), τα νέα δημόσια κτίρια (Εθνική Βιβλιοθήκη, Πανεπιστήμιο, Τράπεζα της Ελλάδος) και νέοι ναοί (Αγ. Ειρήνη Αιόλου) όπως και τα μέγαρα των πλουσίων ακολουθούν τον νεοκλασσικό ρυθμό που συνδυάζει στοιχεία διακοσμητικά, αρχαιοελληνικούς κίονες, αετώματα, προσόψεις, που παραπέμπουν ευθέως στην αρχαία Ελλάδα. Επίσης, στα πλαίσια του εκσυγχρονισμού θύμα πέφτει και η Εκκλησία, καθώς πολλά μοναστήρια κλείνουν βιαίως, μοναχοί και μοναχές αναγκάζονται να τα εγκαταλείψουν, και τα ιερά σκεύη καταλήγουν αν πωλούνται στους δρόμους. Όλα αυτά φυσικά προκαλούν έντονες λαϊκές αντιδράσεις.

Την δεύτερη παράταξη των ‘‘Γραικορωμιών’’, εκφράζουν η πλειοψηφία των λαϊκών στρωμάτων, οι αγωνιστές του 1821 όπως ο Θεοδ. Κολοκοτρώνης και ο Μακρυγιάννης, ή ο περίφημος Παπουλάκος. Όλοι αυτοί παραμένουν πιστοί στην ελληνικότητά τους που πηγάζει από το Βυζάντιο, την ορθοδοξία, τις λαϊκές

παραδόσεις και το λαϊκό πολιτισμό, τα δημοτικά τραγούδια και την γλώσσα, πολιτικά στρέφονται προς την ομόδοξο Ρωσία (φιλωρωσική παράταξη), και αντιδρούν στον βίαιο εκσυγχρονισμό και τον επιχειρούμενο απογαλακτισμό από τις ρίζες τους. Αξίζει να σημειώσουμε πως και ο πρώτος Κυβερνήτης Ιω. Καποδίστριας προσπάθησε να ισορροπήσει και να συνθέσει τις δύο αυτές ταυτότητες οικοδομώντας ένα κράτος με σύγχρονες ευρωπαϊκές δομές και θεσμούς, το οποίο παράλληλα θα βασιζόταν στις παραδόσεις και την πίστη του (άλλωστε ο ίδιος ο Καποδίστριας ήταν βαθιά θρησκευόμενος, εκκλησιαζόταν τις Κυριακές από πολύ πρωί, ‘‘όρθρου βαθέος’’) και μάλιστα είχε ζητήσει με εγκύκλιό τους προς τους δημοσίους κρατικούς λειτουργούς να βεβαιώσουν εγγράφως ότι δεν ανήκουν στην μασονία ή άλλη κρυφή οργάνωση.

Από τα μέσα του 19^{ου} αι. και μετά γίνεται κατανοητό πως αυτή η διχασμένη ελληνικότητα μόνον ζημιά προκαλεί στο έθνος, και καταβάλλεται προσπάθεια να ανασυντεθεί η εθνική ταυτότητα περιλαμβάνοντας όλα τα στοιχεία στην ιστορική διαχρονία του ελληνισμού. Προβάλλεται ένα ενοποιητικό εθνικό όραμα, αυτό της Μεγάλης Ιδέας (πρωθυπουργός Ιω. Κωλέττης, 1843 στην Βουλή), που θέλει να απελευθερώσει τους υπόδουλους Έλληνες και τα υπό οθωμανική κυριαρχία εδάφη, και να τα ενσωματώσει σε ένα ενιαίο εθνικό κράτος.

Σε επίπεδο επιστημονικό και θεωρητικό η πολυσύνθετη αυτή ελληνικότητα εκφράζεται μέσα από τους εθνικούς μας ιστοριογράφους Σπ. Ζαμπέλιο και Κων/νο Παπαρρηγόπουλο, που ανασύρουν το υποτιμημένο Βυζάντιο και το εντάσσουν στο τριμερές ιστορικό διάγραμμα του ελληνισμού αρχαιότητα-Βυζάντιο-νέος ελληνισμός. Στο σχήμα αυτό το Βυζάντιο καταλαμβάνει την αρμόζουσα θέση του στην ιστορική διαχρονία του ελληνισμού, καθώς αναγνωρίζεται η αξία του και η συνεισφορά του ως ενδιάμεσος συνδετικός κρίκος μεταξύ κλασσικής αρχαιότητας και νεωτέρου ελληνισμού. Το Βυζάντιο παύει να θεωρείται ως σκοταδιστικό και να απαξιώνεται. Αντιθέτως, μέσα από την ‘‘Ιστορία του ελληνικού έθνους’’ του Παπαρρηγόπουλου αναδεικνύεται ως η περήφανη ελληνοχριστιανική αυτοκρατορία του μεσαιωνικού ελληνισμού. Επίσης, ο Ν. Πολίτης μέσα από την επιστήμη της λαογραφίας αποδεικνύει την αδιάσπαστη συνέχεια του ελληνισμού, καθώς καταγράφει και μελετά τον λαϊκό πολιτισμό και μέσα από τα έθιμα και τις παραδόσεις του λαού ανιχνεύονται επιβιώσεις αρχαιοελληνικών εθίμων και συνηθειών (όλα αυτά έρχονται πρωτίστως ως απάντηση να αντικρούσουν τις ανθελληνικές θεωρίες του Φαλμεράγιερ, σε τελική

ανάλυση κατορθώνουν να συλλάβουν τον πολυσύνθετο χαρακτήρα της ελληνικότητάς μας).

Το ελλαδικό κρατίδιο, παρ' όλες τις αδυναμίες του πολιτικού του συστήματος (της κομματοκρατίας) , τις οικονομικές δυσχέρειες και τις μικρές του δυνάμεις, παραμένει προσηλωμένο στο όραμα της Μεγάλης Ιδέας. Μετά όμως τον ατυχή ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897, την πτώχευση του κράτους και τον διεθνή οικονομικό έλεγχο, μοιάζει κάπως να αποδυναμώνεται η εμπιστοσύνη των Ελλήνων στην δυνατότητα πραγματοποίησης της Μεγάλης Ιδέας. Μέσα από αυτό το βαρύ κλίμα θα ξεπηδήσουν ρωμαλέοι πνευματικοί άνδρες, εκφραστές της εθνικής αυτογνωσίας, που θα δώσουν νέα ώθηση και δυναμισμό στον ελληνισμό. Κυρίαρχες ασφαλώς μορφές αποτελούν ο Περικλής Γιαννόπουλος, που με το έργο του *''Εκκλησις προς το Πανελλήνιον Κοινόν''* (1907) θα εκφράσει ένα ρομαντικό ιδεολογικό λόγο προτείνοντας απόρριψη των ξενομίμητων προτύπων και επιστροφή στις αξίες της κλασικής αρχαιότητας που έχουν την δύναμη να εκπολιτίσουν ξανά την οικουμένη (ο Γιαννόπουλος πιστεύει στην εκπολιτιστική οικουμενική ακτινοβολία του ελληνισμού), ο Ίων Δραγούμης (1878-1920), ο φλογερός αυτός διπλωμάτης, πολιτικός, μαχητής και διανοούμενος πατριώτης, με την μεγάλη αγάπη του για την Ελλάδα, και ιδίως για την Μακεδονία, όπου συνέβαλε τα μέγιστα ως πρόξενος στο Μοναστήρι στην οργάνωση του Μακεδονικού Αγώνα για την απελευθέρωση της ελληνικής Μακεδονίας από Τούρκους και Βουλγάρους, και που τελικά είχε άδοξο τέλος, δολοφονημένος από βενιζελικούς.

Ο Ίων Δραγούμης μέσα από τα έργα του *''Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα''* (1907), *''Σαμοθράκη''* (1908), *''Όσοι ζωντανοί''* (1911), *''Ελληνικός Πολιτισμός''* (1914), για να αναφερθούμε στα κυριότερα έργα του, εκφράζει μία δυναμική , ηρωική, γεμάτη αυτοπεποίθηση ελληνικότητα. Χαρακτηριστικά για τον αγώνα υπέρ της Μακεδονίας γράφει: *''η πανόρια τούτη χώρα αίμα διψά και αποζητάει αμέτρητα παληκάρια. Από τον βορριά πάντα γενεές βαρβάρων θα πλακώνουν για να πνίξουν την ελληνική τη φύτρα. Έλληνες, η φύτρα σας σε γης ελληνική γεννιέται, ξεφουτρώνει. Θεριεύει και φουτρώνει. Γενεές κλεφτών ας στέκωνται παντοτινά, σκοποί ακούραστοι, στα σύνορα τα βορεινά, για να φυλάγουν τα Ελληνικά, τα άγια χώματα. Είναι ανοιγμένος τώρα, μπροστά στα θολωμένα μάτια σας και στα μυαλά σας τα σκοτισμένα, ένας δρόμος αληθινός, δρόμος ζωής και πολέμου. Αν θέλετε, πάρτε τον. Αν δεν σας*

αρέση πάλι τούτος βρίσκονται και άλλοι, αληθινοί και αυτοί, δρόμοι ζωής και πολέμου. Διαλέξετε και πάρετε. Ειδεμή, σαπίστε εκεί που είσθε!" ("Μαρτύρων και Ηρώων Αίμα"). Και στο βιβλίο του "Ο Ελληνισμός μου και οι Έλληνες" σημειώνει χαρακτηριστικά: "περήφανος για τη γενιά μου την ελληνική, χαρούμενος, γιατί έβλεπα ξάστερα το έθνος μου τυραννισμένο και δυνατό και λεπτό και εφτάψυχο, έμορφο στη μοναξιά του και στην εγκατάλειψη. Μ' αρέσει να χάνομαι στις λεπτομέρειες της ζωής του. Βλέπω από τι πέρασε κι όμως ζει και θέλει ακόμη να ζήσει. Ευγενική η γενιά μου, ευγενική όσο και των άλλων Ευρωπαίων και ευγενικότερη μάλιστα. Τι μιμούνται οι Έλληνες τις ευρωπαϊκές συνήθειες και ιδέες; μεις έχουμε στο αίμα μας έναν πολιτισμό καλλίτερο από κάθε άλλον. Έπρεπε να είμαστε πιο διαγνωστικοί και να γινώμαστε πιο περήφανοι για τον πολιτισμό μας". "Ο καθένας πρέπει να φαντάζεται πως αυτός πρέπει να σώσει το έθνος του. Πρέπει να φαντάζομαι πως από μένα μόνον εξαρτάται η σωτηρία του έθνους. Να μην κοιτάζω τι κάνουν οι άλλοι και να φαντάζομαι πως εγώ έχω το μεγάλο χρέος της σωτηρίας".

Εκφραστής σημαντικός επίσης της πολυσύνθετης, δυναμικής και διαχρονικής ελληνικότητας είναι και ο μεγάλος εθνικός μας ποιητής Κωστής Παλαμάς (1859-1943). Μέσα από τις δύο μεγάλες του επικές συνθέσεις, "ο δωδεκάλογος του γύφτου" (1907) και "η φλογέρα του βασιλιά" (1910), ο ποιητής επηρεασμένος από τον ιστορικό του περίγυρο και τις εθνικές περιπέτειες(ατυχής πόλεμος του 1897 και ήττα από τους Τούρκους, προσπάθειες εθνικής ανάτασης και αναδιοργάνωσης, ο Μακεδονικός Αγώνας, μεταρρυθμιστικές προσπάθειες των αρχών του 20ου αι., το κίνημα στο Γουδί που σάρωσε το παλαιοκομματικό σύστημα και έφερε στο προσκήνιο τον Ελευθ. Βενιζέλο και νέες πολιτικές δυνάμεις) περιγράφει με τόνο επικό, ιστορικό και ηρωολατρικό την πορεία του ελληνικού έθνους στο ένδοξο παρελθόν αλλά και τις εθνικές επιδιώξεις και αγωνίες ενός σύγχρονου, γεμάτου δυναμισμού και ηρωισμού έθνους που, έχοντας συναίσθηση της ιστορικής του κληρονομιάς, διεκδικεί και την ανάλογη θέση στις αρχές του 20ου αι.

Ο Παλαμάς στα δύο αυτά μεγαλόπνοα έργα του αναμειγνύει στοιχεία της ελληνικής ιστορίας από την αρχαιότητα, το Βυζάντιο και την Νεώτερη Ελλάδα, τα παρουσιάζει ως ένα σύνολο, ως έθνος που βιώνει την ιστορική του διαχρονία ως ζωντανό παρόν. Τα πάντα συγκινούν την ψυχή του ποιητή, το κάλλος του αρχαίου κόσμου, ο χριστιανισμός και η λάμψη του Βυζαντίου, η ιστορία, η φύση, η χαρά της

τέχνης, ο ανθρώπινος ψυχισμός με τις συνεχείς του διακυμάνσεις. Ο ποιητής μετατρέπει την ιστορία σε μύθο, το λυρικό στοιχείο αναμειγνύεται με το επικό και το δραματικό, η γλώσσα φανερώνει νέους γλωσσικούς θησαυρούς. Ο ποιητής ξεκινώντας από την ιστορία του ελληνισμού αγκαλιάζει τον σύγχρονό του κόσμο και όλη την ανθρωπότητα.

Τα συγκεκριμένα έργα απογειώνουν την φήμη του Παλαμά, τον οδηγούν στις κορυφές της λογοτεχνικής μας ζωής και τον καθιστούν ρωμαλέο εκφραστή των εθνικών οραματισμών. Δικαίως του αποδόθηκε ο τίτλος του *''εθνικού μας ποιητή''*, δευτέρου μετά τον Σολωμό. Μερικοί χαρακτηριστικοί στίχοι: *''η μεγαλοσύνη των εθνών δεν μετριέται με το στρέμμα// μόνο με της καρδιάς το πύρωμα μετριέται και το αίμα'',* ενώ σε άλλο σημείο εξυμνεί την *αθάνατη ελληνική ψυχή*: *''Ο Ακρίτας είμαι, χάροντα// δεν περνώ με τα χρόνια, //μ' άγγιζες και Δε μ' ένιωσες// στα μαρμαρένια αλώνια, // εγώ είμαι η ακατάλυτη// ψυχή των Σαλαμίνων, // στην Εφτάλοφην έφερα// το σπαθί των Ελλήνων.// Δεν χάνομαι στα Τάρταρα// μονάχα ξαποσταίνω, //στην ζωή ξαναφαίνομαι// και λαούς ανασταίνω''*. Δικαίως λοιπόν, όταν πέθανε ο Παλαμάς στους χρόνους της κατοχής (1943), η κηδεία του στην Αθήνα μεταβλήθηκε σε μεγάλο εθνικό γεγονός. Πλήθη λογοτεχνών και χιλιάδες κόσμου συνέρρευσαν στην κηδεία του ψάλλοντας τον εθνικό ύμνο για να τιμήσουν τον εθνικό ποιητή, για τον οποίον ο Άγγελος Σικελιανός στο επικήδειο ποίημα που εξεφώνησε *''Ηχήστε σάλπιγγες!''* είπε χαρακτηριστικά: *''σε αυτό το φέρετρο ακουμπά η Ελλάδα''*, στον εθνικό ποιητή που με τους στίχους του λάτρεψε την Ελλάδα και ύμνησε τον ελληνισμό.

Μετά την μικρασιατική καταστροφή του 1922 ο ελληνισμός έχοντας υποστεί μεγάλη εθνική και γεωστρατηγική ήττα, προσπαθεί την διάρκεια του Μεσοπολέμου να ανασυνταχθεί και να βρει νέο εθνικό βηματισμό. Μέσα από την λογοτεχνική γενιά της δεκαετίας του 1930 ξεχωρίζει η μορφή του ποιητή Άγγελου Σικελιανού, ο οποίος στην δική σύλληψη περί ελληνικότητας δίνει προτεραιότητα στην αρχαία Ελλάδα και στις οικουμενικές πνευματικές αξίες του αρχαίου ελληνισμού. Επιχειρεί με επιτυχία να ανασυστήσει τις αρχαίες Δελφικές εορτές και δίνει παραστάσεις αρχαίου δράματος. Άλλωστε, και όλη *''η γενιά του '30''*, μετά την τραυματική εμπειρία του ελληνισμού το 1922 και τον ξερριζωμό του από τις προγονικές του πατρίδας της *''καθ' ημάς Ανατολής''*, στρέφεται και η ίδια περισσότερο προς την Δύση και αναδεικνύοντας την σχέση της αρχαίας Ελλάδας με τον δυτικοευρωπαϊκό πολιτισμό.

Αξιομνημόνευτη εξαίρεση αποτελεί ο λογοτέχνης και αγιογράφος Φώτης Κόντογλου, καταγόμενος από το Αϊβαλί της Μικράς Ασίας, ο οποίος μέσα από τα κείμενά του και την αγιογραφία παραμένει βαθύτατα Ρωμιός, εκφραστής όλης της ανατολικής ορθόδοξης πνευματικής παραδόσεως, αυτής της "πνευμένης Ρωμιοσύνης", όπως ο ίδιος την αποκαλεί, ενώ και με την αγιογραφία του στρέφει την τέχνη να ανακαλύψει τις βυζαντινές ρίζες και να απομακρυνθεί από τις δυτικές τεχνοτροπίες.

Με το στρατιωτικό καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου του Ιω. Μεταξά επιχειρείται να προβληθεί μία εθνική ιδεολογία που ονομάζεται τρίτος ελληνικός πολιτισμός και βασίζεται σε μία ελληνοχριστιανική προσέγγιση της ελληνικότητας.

ΣΕ ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΠΟΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΟΤΗΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟ ΣΗΜΕΡΑ ΚΑΙ ΤΟ ΑΥΡΙΟ;

Καθώς διανύσαμε την δεκαετία του 1990 και ολοκληρώνουμε την πρώτη δεκαετία του νέου αιώνας, στην σημερινή Ελλάδα παρατηρείται μία γενικευμένη και σε πολυεπίπεδη κρίση ηθική, ιδεολογική, κοινωνική και πνευματική παρακμή. Ο σύγχρονος ελληνισμός εμφανίζει μία διχασμένη ταυτότητα, υποφέρει από κρίση του εθνικού κράτους, σύγκριση εθνικής αυτοσυνειδήσιας, έλλειμμα ιστορικής αυτογνωσίας και αβεβαιότητα για το μέλλον του ελληνισμού.

Στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και μιας νεωτερικής αντιλήψεως, θα την χαρακτηρίζαμε ίσως και μετανεωτερική, μεταμοντέρνα, εμφανίζεται μία νέα ερμηνεία ελληνικότητας, που εκφράζεται από τους εκσυγχρονιστές υποστηρικτές της νέας παγκόσμιας τάξεως, που αναιρεί την ίδια την ταυτότητα και ουσία του ελληνισμού και επιδιώκει την αποϊδεολογικοποίηση και αποεθνοποίηση της ελληνικής κοινωνίας. Οι κύριοι εκφραστές της είναι καθηγητές πανεπιστημίων, πολιτικοί, δημοσιογράφοι, αναλυτές όλοι τους σπουδασμένοι ή γεννημένοι στο εξωτερικό, και αποτελούν μία μικρή μειοψηφική ελίτ αποεθνοποιημένη και ευρισκόμενη σε πλήρη αναντιστοιχία με τον λαό.

Όλοι αυτοί προωθούν μία ελληνικότητα ουδέτερη, άχρωμη, που δεν στηρίζεται σε προγονικές αξίες, ρίζες, πολιτισμό, αλλά δέχεται με απλά λόγια πως

όσοι κατοικούν στην ελληνική επικράτεια αυτομάτως πρέπει να θεωρούνται ‘‘Ελληνες’’, πολίτες και μη του κράτους, νόμιμοι ή παράνομοι μετανάστες. Όλοι αυτοί, ασχέτως του εάν έχουν ενταχθεί στην ελληνική κοινωνία και έχουν αποδεχθεί βασικές αξίες του πολιτισμού της χώρας που τους φιλοξενεί, που μπορεί να αισθάνονται προσωρινοί και περαστικοί από την Ελλάδα, που αρνούνται να αποδεχθούν κοινά αποδεκτές αξίες και συμπεριφορές της ελληνικής κοινωνίας, σύμφωνα με αυτήν την εκσυγχρονιστική λογική που είναι σύμφωνη με ένα παγκόσμιο πολιτιστικό παγκοσμιοποιητικό μοντέλο, θεωρούνται πως μπορούν να ενταχθούν και να συνεισφέρουν με τις δικές τους ιδιαίτερες αξίες και εθνικές παραδόσεις των χωρών καταγωγής τους στην διαμόρφωση ενός νέου τύπου ‘‘ελληνικότητας’’, μεταμοντέρνας, μετα-εθνικής.

Σύμφωνα με τους κύκλους αυτούς, τα εθνικά κράτη θεωρούνται ξεπερασμένα και παρωχημένο μοντέλο κρατικής και εθνικής οργάνωσης των κοινωνιών, και οφείλουμε στο όνομα της προόδου και του εκσυγχρονισμού να υπερβούμε τα παραδοσιακά και εθνικά χαρακτηριστικά και να εισέλθουμε σε μία κοινωνία ανεκτική, πολυεθνική, πολυπολιτισμική, όπου τα ατομικά δικαιώματα του πολίτη και κάθε λογής μειοψηφίας θα είναι σεβαστά υπεράνω ακόμη και αυτών της πλειοψηφίας. Ο κάθε άνθρωπος εκλαμβάνεται ως άτομο, ως μονάδα, που υπάγεται σε μία παγκόσμια κοινότητα που κυριαρχούν οι αρχές μίας διεθνοποιημένης άκρατης φιλελεύθερης κερδοσκοπικής οικονομίας και υπερτεχνολογίας.

Οι επιπτώσεις από την εφαρμογή αυτού του μοντέλου σε διεθνές επίπεδο απέδειξαν πως περισσότερο αποτελεί μία μεταμοντέρνα φαντασιακή κατασκευή, και όπου εφαρμόστηκε λειτούργησε αλλοτριωτικά και καταπιεστικά για κάθε άνθρωπο που θέλει να αισθάνεται ότι έχει ρίζες, καταγωγή, ότι είναι ενταγμένος κάπου. Με την λογική αυτή η ανθρώπινη προσωπικότητα και αυτοσυνειδησία σε εθνικό και προσωπικό επίπεδο παραχωρεί την θέση της σε άτομα, οικονομικές και παραγωγικές μονάδες, ανά πάσα εκμεταλλεύσεις και ελεγχόμενες από ευρύτερες υπερεθνικές εξουσίες και παγκόσμια κέντρα λήψης αποφάσεων. Και αυτό είναι πολύ επικίνδυνο για ανθρώπους και κοινωνίες. Η νέα παγκόσμια τάξη πραγμάτων, η παγκοσμιοποιημένη διακυβέρνηση από τραπεζίτες και πολυεθνικές εταιρείες αυτό ακριβώς επιδιώκει, να διαμορφώσει άτομα χωρίς ρίζες, χωρίς ιδιαίτερο πολιτισμό, χωρίς θρησκεία και εθνική ταυτότητα, για να καταστεί εύκολο υποχείριο

εκμετάλλευσης και μετακινούμενων πληθυσμών σε μία παγκόσμια μεταναστευτική κίνηση που ξεριζώνει λαούς από τις πατρίδες τους, προωθεί την εκμετάλλευση εξαθλιωμένων και δυστυχισμένων μεταναστών και προσφύγων σε ένα πρωτοφανές ανακάτεμα λαών και πληθυσμών.

Εάν εξετάσουμε την εμπειρία δεκαετιών σε χώρες της Δυτικής Ευρώπης (Γαλλία, Βρετανία, Βέλγιο, Γερμανία, Ολλανδία) και της Βορείου Αμερικής (Η.Π.Α., Καναδάς) θα δούμε ότι όπου εφαρμόστηκε το πολυπολιτισμικό μοντέλο, απέτυχε. Οι νεοεισερχόμενοι μετανάστες αντιμετώπισαν πολλές δυσκολίες προσαρμογής στις χώρες φιλοξενίας, και παρ' όλα τα κίνητρα και τις ευεργετικές ρυθμίσεις υπέρ αυτών, αντί να ενταχθούν ομαλά στις κυρίαρχες πολιτισμικές κοινωνίες των κατά τόπους κρατών, αυτοί δημιούργησαν αυτόνομους και αυτοαπομονωμένους θύλακες, γκέτο μεταναστών, δικές τους παράλληλες μικροκοινωνίες που αναπτύσσονται παράλληλα, ανεξάρτητα και πολλές φορές ανταγωνιστικά προς τις κατά τόπους κυρίαρχες εθνικές και πολιτισμικές αξίες. Συχνά είναι τα φαινόμενα βιαίων εξεγέρσεων και συγκρούσεων μεταξύ διαφόρων μεταναστευτικών ομάδων σε υποβαθμισμένες συνοικίες γκέτο (βλ. Γαλλία, Βρετανία), ενώ πολλοί μετανάστες ιδίως μουσουλμάνοι παραμένουν προσκολλημένοι στις εθνικές και θρησκευτικές τους παραδόσεις αρνούμενοι πεισματικά να ενταχθούν ή να αφομοιωθούν, και πολλές αναπτύσσουν συμπεριφορές εχθρικές και απορριπτικές των κοινωνιών που τους υποδέχτησαν. Για παράδειγμα, σε Γαλλία, Βρετανία, Ολλανδία, Βέλγιο, έρευνες έδειξαν ότι οι μουσουλμάνοι μετανάστες πρώτον θεωρούν εαυτούς ως μουσουλμάνους και λιγότερο Βρετανούς, Γάλλους κ.ο.κ. και εκφράζουν ακραίες φονταμενταλιστικές ισλαμικές θέσεις που φθάνουν μέχρι την διάπραξη τρομοκρατικών επιθέσεων.

Επειδή τα τελευταία χρόνια και η ελληνική κοινωνία βιώνει μία παρόμοια εμπειρία, μία αιφνιδιαστική και ραγδαία αλλαγή και πληθυσμιακή αλλοίωση από την είσοδο στην χώρα εκατομμυρίων ξένων μεταναστών, αρχίζουν να εμφανίζονται παρόμοια προβλήματα όπως αυτά που περιγράψαμε προηγουμένως. Το ζητούμενο για τον ελληνισμό σήμερα είναι κατά πόσον έχει ισχυρή εθνική ταυτότητα και αυτοσυνειδησία, κατά πόσον οι πολιτισμικές αξίες του ελληνισμού έχουν σήμερα τέτοιο δυναμισμό ώστε να μπορέσουν να εντάξουν ομαλά όλες αυτές τις μεταναστευτικές κοινότητες, διασφαλίζοντάς τους αξιοπρεπή διαβίωση, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα, και παράλληλα να τις αφομοιώσουν στον ελληνικό

πολιτισμό. Επειδή δυστυχώς σήμερα ο ελληνισμός διέρχεται περίοδο παρακμής δεν διαθέτει ούτε δυναμισμό ούτε κρατική βούληση για κάτι τέτοιο και πολύ πιθανώς σε μία δύο δεκαετίες ο ελλαδικός χώρος να κατοικείται όχι από Έλληνες αλλά από ελληνοφώνους πολίτες με διαφορετικές εθνικές καταγωγές και παραδόσεις, ξένες και ασύμβατες προς την ελληνική ταυτότητα.

Για να επανέλθουμε στο μετανεωτερικό και μετά- εθνικό μοντέλο το οποίο με πολύ έντονο τρόπο επιχειρήθηκε να εφαρμοσθεί στην Ελλάδα από την δεκαετία του 1990 έως σήμερα από εκσυγχρονιστές πολιτικούς (βλ. κυβέρνηση Σημίτη), μέρος της φιλελεύθερης δεξιάς και της αριστεράς των ακτιβιστικών κινημάτων, οι επιπτώσεις από την εφαρμογή του θα είναι τεράστιες και ανατρεπτικές των όσων θεωρούμε ως στοιχείων που συνθέτουν την ελληνικότητά μας. Για παράδειγμα, συνεχώς επανέρχονται στο προσκήνιο του δημοσίου λόγου προτάσεις όπως κατάργηση εθνικών παρελάσεων και εορτών, δημοσίων λατρευτικών εκδηλώσεων (λ.χ. λιτανείες, ορκωμοσίες, κατάργηση προστατών αγίων από τον στρατό, κατάργηση του μαθήματος των θρησκευτικών, απομάκρυνση θρησκευτικών συμβόλων, εικόνων και σταυρών από δημόσια κτίρια και υπηρεσίες, αλλαγή της ελληνικής σημαίας διότι έχει τον σταυρό και κάποιοι ενοχλούνται (!), αλλαγή του περιεχομένου της εκπαίδευσης με υποβάθμιση και περιορισμό των ωρών διδασκαλίας ελληνικών και ιστορίας, αλλοίωση της ιστορικής αλήθειας και της συλλογικής εθνικής μνήμης με την κατά παραγγελίαν συγγραφή ιστορικών βιβλίων από ανιστόρητους συγγραφείς και φθηνούς προπαγανδιστές της νεοταξικής παγκοσμιοποίησης (βλ. βιβλίο ΣΤ΄ Δημοτικού της κ. Ρεπούση) και ποιος ξέρει τι άλλο θα ακούσουμε και θα δούμε στο μέλλον...

Ειδικότερα υπάρχει ενδιαφέρον και σχεδιασμός από πανεπιστημιακούς και μη καθηγητές, αναθεωρητές της ιστορίας, νέους και μετανεωτερικούς ιστορικούς, κοσμοπολίτες και εθνομηδενιστές διανοούμενους, που μέσα από τα κείμενά τους επιχειρούν να αποδομήσουν την εθνική ταυτότητα και να αμφισβητήσουν την αδιάσπαστη ιστορική διαχρονική συνέχεια και παρουσία του ελληνικού έθνους. Σύμφωνα με αυτούς τους ιστορικούς δεν υπήρχε ελληνικό έθνος πριν τον 18^ο αι., και μόλις μετά την δημιουργία του ελλαδικού κράτους το 1829 άρχισε να διαμορφώνεται τεχνητά από την επίσημη κρατική ιδεολογία μία κατασκευασμένη εθνική ελληνική ταυτότητα για να εντάξει διαφορετικές φυλετικές ομάδες, λαούς, γλωσσικές και

εθνικές μειονότητες, σε ένα ομοιογενές εθνικό κράτος. Όπως καταλαβαίνετε σε αυτό το σχήμα δεν υπάρχει χώρος για την αρχαία Ελλάδα (οι σημερινοί Έλληνες δεν έχουν καμία σχέση πνευματική ή φυλετική καταγωγή με τους αρχαίους Έλληνες ! το Βυζάντιο δεν είναι ελληνικό αλλά μια μεσαιωνική σκοταδιστική πολυεθνική αυτοκρατορία, και οι εθνικοί μας ιστοριογράφοι , όπως ο Κων. Παπαρρηγόπουλος, θεωρούνται "εθνικιστές" ! Όπως κάθε λογικός άνθρωπος με βασικές γνώσεις ιστορίας, αυτή η θεωρία είναι αντιεπιστημονική, αβάσιμη, ανθελληνική, "τραβηγμένη από τα μαλλιά", και όμως διδάσκεται σε ελληνικά πανεπιστήμια από συγκεκριμένους καθηγητές παρόμοιων αντιλήψεων που επιχειρούν να βιάσουν την εθνική ταυτότητα και να διαστρέψουν κάθε ίχνος ελληνικότητας.

Ως αντίδραση σε αυτήν την απροκάλυπτα συντονισμένη πανταχόθεν προσπάθεια αποδομήσεως της εθνικής ταυτότητας και κάθε είδους ελληνικής αυτοσυνειδησίας εμφανίσθηκαν δύο ξεχωριστά και εν μέρει άνευ ουσιαστικής βάσεως αντιτιθέμενα μεταξύ τους, ρεύματα εθνικής αυτογνωσίας και υπερασπίσεως της ελληνικότητας, οι νέο-ρωμιοί, και οι νεοπαγανιστές αρχαιολάτρες.

Η πρώτη τάση των νέο-ρωμιών, με κύριους εκφραστές της τους ορθοδόξους ιερείς και πανεπιστημιακούς καθηγητές π. Ιω. Ρωμανίδη και π.Γ. Μεταλληνό, και ανθρώπους από τον χώρο της Εκκλησίας, όχι κατ' ανάγκην κληρικούς, όπως ο πολιτικός επιστήμων και αρθρογράφος Κων. Χολέβας, που συνδέουν την ελληνικότητα με την ελληνορθοδοξία και το ιδανικό της "Ρωμοσύνης", που ανατρέχει ιστορικά στο Βυζάντιο, την μεγάλη ανατολική ρωμαϊκή χριστιανική αυτοκρατορία, προσβλέπει στην Βασιλεύουσα Κων/πολη ως πνευματική πρωτεύουσα ενός οικουμενικού ελληνισμού που συμπεριλαμβάνει τις ανθρωπιστικές αξίες της αρχαίας Ελλάδας, τις συνδυάζει με την ορθόδοξη πίστη, και έχει τάσεις ησυχαστικές, μυστικιστικές, και σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο εμφανίζεται αντιδυτικό, ενάντια στην παγκοσμιοποίηση, και θα επιθυμούσε μία πιο στενή συνεργασία μεταξύ των ορθοδόξων λαών και κρατών, με μία πιθανή συγκρότηση ενός διαβαλκανικού ορθοδόξου τόξου με την συμμετοχή της Ρωσίας. Σε αυτήν την εκδοχή μιας οικουμενικής ελληνικότητας μπορούν εύκολα να ενταχθούν οι ορθόδοξοι Σλάβοι και οι Αραβοορθόδοξοι.

Στο ίδιο ευρύτερο ρεύμα θα μπορούσαμε να εντάξουμε και όσους επιθυμούν ένα ισχυρό εθνικό κράτος με σαφή προσανατολισμό προς την "καθήμας Ανατολή",

με ταυτόχρονα αντιδυτικά και αντιτουρκικά χαρακτηριστικά και αντιστρατεύονται την νέα τάση νέο-οθωμανισμού που θέλει να εντάξει την Ελλάδα ως υποτελές δορυφόρο κράτος στην σφαίρα οικονομικής και πολιτικής επιρροής της Τουρκίας . Κύριοι εκφραστές αυτής της τάσης ελληνικότητας είναι άνθρωποι προοδευτικοί και αριστεροί όπως ο ιστορικός και κοινωνικός αναλυτής και αρθρογράφος Γ. Καραμπελιάς, ο καθηγητής στο Πάντειο Νεοκλής Σαρρής κ.ά.

Στον αντίποδα αυτής της ελληνικότητας βρίσκονται οι εκφραστές του νεοπαγανισμού και ομάδων αρχαιολατρών και ελληνοκεντρικών, μέσα από περιοδικά και εκδόσεις βιβλίων που ασχολούνται με την μελέτη του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού (όχι πάντοτε με την απαραίτητη σοβαρότητα και επιστημονική αντικειμενικότητα) . Η τάση αυτή έχει τις πνευματικές της αναφορές στην αρχαία Ελλάδα και υποστηρίζει ότι σήμερα υπάρχει ανάγκη επανελλήνισης με την επάνοδο στην αρχαία θρησκεία, το δωδεκάθεο και τις πανανθρώπινες οικουμενικές αξίες του κλασσικού ελλητισμού. Στα πλαίσια αυτής της ερμηνείας της ελληνικότητας θεωρείται ότι πρέπει η εθνική ταυτότητα να καθαρθεί από ``ξένα στοιχεία``, όπως την χριστιανική πίστη που χαρακτηρίζεται απαξιωτικά ως ιουδαιοχριστιανισμός, και από την κληρονομιά της βυζαντινής αυτοκρατορίας που εκλαμβάνεται ως εχθρική και επιβλαβής για τις αξίες του ελλητισμού. Μία τέτοια αντίληψη όμως περιορίζει και στενεύει τα όρια της ελληνικότητας, αφήνει έξω από την ελληνική διαχρονία το Βυζάντιο, διατηρεί όμως στοιχεία μίας εν δυνάμει οικουμενικότητας καθώς σε αυτήν την προσέγγιση της ταυτότητας των Ελλήνων μπορούν να ενταχθούν θεωρητικά και οι φιλέλληνες κλασσικιστές και ελληνιστές του εξωτερικού που μελετούν την αρχαία Ελλάδα. Ωστόσο, στα κείμενά τους διαπιστώνεται μία έκδηλη αντιπάθεια και εχθρότητα προς κάθε τι χριστιανικό που αγγίζει τα όρια της μισαλλοδοξίας και του φανατισμού, στοιχείων ολοσδιόλου ξένα προς το ελληνικό πνεύμα.

Η προσωπική τοποθέτηση του γράφοντος, όπως αυτή προκύπτει από την μελέτη της ελληνικής ιστορίας στην καθολική της διαχρονία είναι ότι στην σημερινή εποχή την τόσο δύσκολη για τον ελλητισμό, σε μία φάση παρακμής και εθνικής σύγχισης, οφείλουμε να ακολουθήσουμε το παράδειγμα του ελλητισμού στις διάφορες ιστορικές περιόδους, και να αξιοποιήσουμε την πολύτιμη παρακαταθήκη του παρελθόντος αξιοποιώντας την για το παρόν και το μέλλον. Επειδή ο ελλητισμός κατά το παρελθόν έχει πληρώσει πολύ ακριβά τους εθνικούς διχασμούς και τις

λογικούς που διχοτομούν και διασπούν την ενιαία ταυτότητα της ελληνικότητας, έχει διαιρεθεί σε αντιμαχόμενες παρατάξεις και έχει οδηγηθεί σε καταστροφές, σήμερα δεν έχουμε αυτήν την "πολυτέλεια" να παραμένουμε χωρισμένοι. Όλα τα στοιχεία της ελληνικότητάς μας είναι πολύτιμα, όλες οι ιστορικές περίοδοι ανήκουν στους Έλληνες και δεν εκχωρούμε καμία από αυτές σε ξένους ούτε τις απαρνιόμαστε.

Σήμερα χρειαζόμαστε μία δημιουργική ανασύνθεση όλων εκείνων των γνωρισμάτων της εθνικής μας αυτογνωσίας που συγκροτούν μία πολυσύνθετη ελληνικότητα, που να περιλαμβάνει και να διασυνδέει τις πανανθρώπινες οικουμενικές αξίες της αρχαίας Ελλάδας, την ορθόδοξη χριστιανική πίστη με όλον της τον μυστικισμό και την ορθόδοξη πνευματικότητα, το παράδειγμα της ανατολικής χριστιανικής αυτοκρατορίας του Βυζαντίου που διέσωσε την αρχαία ελληνική πνευματική, καλλιτεχνική και επιστημονική κληρονομιά, που συνδύασε επιτυχώς τον χριστιανισμό με τον ελληνικό ανθρωπισμό και τον μετέδωσε στην Οικουμένη μέσω της ελληνορθοδοξίας, την "πνευμένη Ρωμοσύνη" με όλη αυτήν την παράδοση της "καθ' ημάς Ανατολής", και τον νεώτερο λαϊκό πολιτισμό και τις παραδόσεις του λαού μας, για να πορευθούμε και στο μέλλον με εθνική αυτογνωσία και αυτοσυνειδησία της μεγάλης και βαριάς κληρονομιάς που φέρουμε ως Έλληνες και του χρέους μας να την διασώσουμε και να την διαδώσουμε παγκοσμίως.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ: ΕΛΛΗΝΕΣ Ή ΡΩΜΙΟΙ; ΟΙ ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΕΣ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΜΑΣ ΟΝΟΜΑΣΙΑΣ

Κάθε έθνος προσδιορίζεται εθνικά από πολλά στοιχεία, την ιστορία του, τον πολιτισμό, την γλώσσα, την θρησκεία, μα κατ' εξοχήν από το όνομά του, που δηλώνει την ταυτότητα όσων ανήκουν σε αυτό. Έτσι, η ονομασία Έλλην δηλώνει τον ανήκοντα στο ελληνικό έθνος. Οι ονομασίες των εθνών έχουν την ετυμολογική τους προέλευση, που συνδέεται με τον χώρο και την ιστορία. Έτσι λ.χ. υπάρχουν έθνη που το όνομά τους δηλώνει κάποιον γεωγραφικό όρο, όπως Νότιος Αφρική, Ισημερινός, Νορμανδία (=χώρα του Βορρά), Ισλανδία (=χώρα των πάγων, Iceland), ή ιδιότητες της χώρας, Αργεντινή (=χώρα του ασημιού, argent), Venezuela (=μικρή Βενετία, την ονόμασαν έτσι οι Ισπανοί διότι τους θύμιζε την Βενετία), Puerto Rico (=πλούσιο λιμάνι), Ταϊλάνδη (=χώρα των Τάι, των ελευθέρων ανθρώπων), είτε ακόμη με κάποια ιστορικό προσωπικότητα, κάποιον εθνικό ήρωα ή ιδρυτή, π.χ. Κολομβία, από τον εξερευνητή Χριστοφ. Κολόμβο, Βολιβία, από τον απελευθερωτή στρατηγό Simon Bolivar.

Σε πολλά έθνη παρατηρείται το φαινόμενο κατά ιστορικές περιόδους να αλλάζουν εθνικές ονομασίες ή να συνυπάρχουν δύο ή και περισσότεροι εθνικοί προσδιορισμοί π.χ. Βρεταννοί- Εγγλέζοι, Γάλλοι- Φράγκοι, Γερμανοί- Αλαμανοί, Ούγγροι- Μαγυάροι, Φινλανδοί- Σουόμι, Πέρσες- Ιρανοί, Οθωμανοί- Τούρκοι κ.ά.

Το ελληνικό έθνος, από τα αρχαιότερα και τα ιστορικότερα επί της γης, εμφανίζει πολλές παραλλαγές ως προς την εθνική του ονομασία, κατά περιόδους λιγότερο ή περισσότερο επικρατούσες, τις ακόλουθες Έλληνες, Ρωμιοί, Γραικοί. Ακόμη και σήμερα που το επίσημο εθνικό όνομα της κρατικής μας υποστάσεως είναι Ελλάδα, Ελληνική Δημοκρατία, οι ξένοι εξακολουθούν να μας αποκαλούν Greece, Greeks (στα αγγλικά), Grece, Grecs (στα γαλλικά), Grecia, Greci (στα ιταλικά), Grecia, Griegos (στα ισπανικά), Griechenland, Griechen (στα γερμανικά) Rum, Yunani οι Άραβες και οι Τούρκοι.

Έχει εξαιρετικό ενδιαφέρον να εντρυφήσουμε στις ιστορικές διαδρομές των εθνικών μας ονομασιών, που χάνονται στα βάθη της προϊστορίας και της ιστορίας, να επιχειρήσουμε μία ερμηνευτική τους προσέγγιση και να δούμε την πορεία τους μέσα στον χρόνο και τις ιστορικές περιπέτειες του ελληνισμού.

Θα διαιρέσουμε την προσπάθειά μας σε τέσσερις χρονικές ιστορικές περιόδους για καθαρά λόγους μεθοδολογίας, αφού η πορεία του ελληνισμού είναι αδιαίρετη, αδιάσπαστη και διαχρονική, (α) την αρχαία Ελλάδα, (β) την Ρωμαιοκρατία, (γ) την χριστιανική βυζαντινή περίοδο, (δ) Τουρκοκρατία και νεώτεροι χρόνοι.

(α) Αρχαία Ελλάς

Στον ελλαδικό χώρο κατοικούσαν διάφορα φύλα αυτόχθονα και συγγενικά μεταξύ τους. Για τους πρωτοέλληνες αυτούς, τους ονομαζομένους Πελασγούς, οι οποίοι στην περιοχή της Δωδώνης της Ηπείρου ονομάζονταν Σελλοί, και σύμφωνα με την μαρτυρία του Ομήρου, ήσαν ιερείς του μαντείου του Διός (Ιλιάς Π 233-235). Σύμφωνα τώρα με τον Αριστοτέλη *“περί την Ελλάδα την αρχαίαν. Αύτη δ’ έστιν η περί την Δωδώνην και τον Αχελών...ώκουν γαρ οι Σελλοί ενταύθα και οι καλούμενοι τότε μεν Γραικοί, νυν δ’ Έλληνες”* (Μετωρολογικά 1, 352 Α).

Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, ο Έλλην, ο γενάρχης των Ελλήνων, ήταν γιος του Δευκαλίωνος και της Πύρρας, την περίοδο του κατακλυσμού, όταν ο Δευκαλίων βασίλευε στην Θεσσαλία. Από τον Ησίοδο (8^{ος} αι. π.Χ.) πληροφορούμαστε ότι ο Γραικός υπήρξε γιος του Διός και της Πανδώρας, κόρης του Δευκαλίωνος. Από το Πάριο Χρονικό (κείμενο επιγραφικό σε μάρμαρο που καταγράφει εν είδει χρονικού χρονολογικά και ιστορικά γεγονότα μέχρι το 253 π.Χ.) μαθαίνουμε ότι *“Έλληνες ονομάσθησαν, το πρότερον Γραικοί καλούμενοι”*.

Πάλι κατά την μυθολογία ο Έλλην είχε τρεις γιους, τον Αίολο, τον Δώρο, τον Ξούθο. Ο τελευταίος απέκτησε δύο γιους, τον Ίωνα και τον Αχαιό, γενάρχες των αντιστοίχων ελληνικών φύλων (Αιολέων, Δωριέων, Ιώνων, Αχαιών, *Ηροδότου Ιστορίη Α’ 56*).

Για τα βάθη της προϊστορίας και της απώτερης ιστορίας, οι μαρτυρίες που έχουμε, αν και προερχόμενες από μυθολογικές πηγές και από γραπτά κείμενα που απηχούν αυτές τις παραδόσεις, είναι πολύ σημαντικές. Δεν μπορούμε να τις αγνοήσουμε ή να τις απορρίψουμε αβασάνιστα ως μυθοπλασίες. Είναι άλλωστε

γνωστό ότι μέσα στον μύθο περικλείονται ιστορικές μνήμες που χάνονται στα βάθη των αρχών της ιστορίας κάθε λαού και τόπου και διασώζουν πολύτιμες μαρτυρίες.

Από τα παραπάνω προκύπτουν τα εξής συμπεράσματα, ότι οι ονομασίες Έλλην και Γραικός είναι αρχαιότητες, αποδίδονται σε πρόσωπα της ίδιας εποχής (συνδέονται με τον Δευκαλίωνα και την μετά τον κατακλυσμόν περίοδο), εμφανίζονται να είναι της ίδιας περίπου περιόδου, και αποδίδονται σε πληθυσμιακές ομάδες, πελασγικά φύλα αυτόχθονα που έχουν αρχική τους κοιτίδα την περιοχή της Ηπείρου και της Θεσσαλίας, και σταδιακά μεταναστεύουν στον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο που είναι γνωστός ως ελλαδικός (Θεσσαλία, Μακεδονία, Στερεά, Πελοπόννησος, νησιά Αιγαίου, Μικρά Ασία). Οι μαρτυρίες αυτές που αποτελούν τις ιστορικές μνήμες της φυλετικής προελεύσεως των προγόνων μας, συνηγορούν ισχυρά υπέρ της αυτοχθονίας των Ελλήνων και καταρρίπτουν την επιστημονική, αν και αναπόδεικτη, θεωρία του 19^{ου} αι. περί Ινδοευρωπαίων.

Αλλά και η ετυμολογική ερμηνεία των ονομάτων συνηγορεί υπέρ της αυτοχθονίας και της αρχαιότητας του ελληνικού έθνους. Η λέξη Σελλοί προέρχεται από την ρίζα σελ- σολ- που σημαίνει φωτεινός, πρβλ. σελήνη, σέλας= το φωτεινό βόρειο άστρο, sol(= ήλιος) στα λατινικά, εξ ου και τα σύγχρονα ιταλικό sole και γαλλικό soleil για τον ήλιο. Το αρχικό σίγμα μετατρέπεται σε δασεία και έτσι έχουμε την λέξη Σελλάς- Έλλάς (=χώρα του φωτός), πρβλ. σέλιος- ήλιος.

Παράλληλα με την ονομασία Έλλην συνυπήρχε και το Γραικός, από την ρίζα γραι- που σημαίνει τον γηραιό, τον παλιό, τον αρχαίο. Αμφότερες οι ονομασίες θα λέγαμε πως είναι πολύ ταιριαστές, κατάλληλες και αρκετά χαρακτηριστικές για το ελληνικό έθνος και τον ελλαδικό χώρο. Οι Έλληνες είναι από τους αρχαιότερους και γηραιότερους λαούς του κόσμου με πολυχλιετή ιστορία. Και όσο για την χώρα μας, τι καταλληλότερο όνομα από το Ελλάδα, την χώρα του φωτός;

Αφήνοντας τους μυθικούς χρόνους και ερχόμενοι στο πιο στέρεο έδαφος των ιστορικών χρόνων, βλέπουμε πως ενώ η ονομασία Ελλάδα αρχικά προσδιόριζε μία στενά περιορισμένη γεωγραφική περιοχή, και συγκεκριμένα, σύμφωνα με την μαρτυρία του Ομήρου το βασίλειο της Φθίας, στην περιοχή της Θεσσαλίας, πατρίδα του Αχιλλέως, που οι κάτοικοί της ονομάζονται Μυρμιδόνες και Έλληνες και Αχαιοί (Ομήρου Ιλιάς Β' 681-685, Γ' 395, Π 595), σταδιακά η ονομασία Έλλην επικρατεί

έναντι των υπολοίπων που υποχωρούν (π.χ. Γραικός) ή των ονομάτων που χαρακτηρίζουν τα επί μέρους ελληνικά φύλα (Αχαιοί, Δωριείς, Ίωνες, Αιολοί), και φθάνει να προσδιορίζει το σύνολο των πληθυσμών του ελλαδικού χώρου.

Ήδη ο Ησίοδος, που γράφει τον 8^ο αι. π.Χ. χρησιμοποιεί τον όρο Πανέλληνες (Έργα και Ημέραι, 528), που θα τον επαναλάβει τον 4^ο αι. ο Ισοκράτης σε λόγους του που εγράφησαν με σκοπό να προωθήσει την εθνική και πολιτική ενοποίηση των ελληνίδων πόλεων κρατών υπό τον Φίλιππο Β' της Μακεδονίας εναντίον των Περσών. Ήδη από την εποχή των Μηδικών πολέμων είχε επικρατήσει αδιαμφισβήτητα ο όρος Έλλην ως όνομα εθνικό. Έτσι η συμμαχία των ελληνικών πόλεων υπό τον Πausanias μετά την νίκη στην μάχη των Πλαταιών (479 π.χ.) αφιέρωσε στους Δελφούς τρίποδα με το εξής επίγραμμα *''Ελλήνων αρχηγός επει στρατόν ώλεσεν Μήδων, Pausanias Φοίβω μνημ' ανέθηκε τόδε''* (Θουκυδίδου Ιστορία Α' 132). Ένδεκα χρόνια πριν, οι Αθηναίοι εκαυχόντο για την νίκη τους στον Μαραθώνα (490 π.Χ.) σύμφωνα με το επίγραμμα του Σιμωνίδη *''Ελλήνων προμαχούντες Αθηναίοι Μαραθώνι χρυσοφόρων Μήδων εστόρεσαν δύναμιν''*.

Ο ελληνισμός εξαπλώθηκε πέρα από τα στενά ελλαδικά όρια με τις αποικίες που ιδρύθηκαν κατά τα μεγάλα κύματα αποικισμού (11^{ος} αι. Αχαιοί σε Μικρά Ασία και ανατολική Μεσόγειο, 7^{ος} και 6^{ος} αι. Ίωνες και Δωριείς σε Εύξεινο Πόντο, Θράκη, Δυτική Μεσόγειο). Ήταν σε τέτοια έκταση ο αποικισμός ώστε να δημιουργηθούν νέα κέντρα ελληνισμού, πολλές φορές ισχυρότερα και πλουσιότερα από την μητέρα Ελλάδα, όπως στην Σικελία που επονομάστηκε Μεγάλη Ελλάδα, Magna Grecia).

Αργότερα με τις κατακτήσεις του Μεγ. Αλεξάνδρου ο ελληνισμός εξαπλώθηκε τόσο πολύ, φθάνοντας μέχρι τα βάθη της Ασίας και την Ινδία. Είναι η ελληνιστική περίοδος των επιγόνων και διαδόχων του Μεγ. Αλεξάνδρου που κατέστησαν τον ελληνικό πολιτισμό οικουμενικό κτήμα όλης της ανθρωπότητας, για να γράψει αργότερα ο μεγάλος Αλεξανδρινός ποιητής Κων. Καβάφης *''την γλώσσαν μου έδωσαν ελληνική''* και την έφεραν μέχρι τον Πόντο, την Σκυθία, την Ινδία, με αποτέλεσμα να καταστεί το όνομα Έλλην δηλωτικό όχι μόνον της εθνοφυλετικής καταγωγής, αλλά ποιοτικό στοιχείο της συμμετοχής στον ελληνικό πολιτισμό *''οι της ημετέρας παιδείας μετέχοντες''*.

Πάνω σε αυτόν τον παγκοσμιοποιημένο οικουμενικό ελληνιστικό κόσμο θα ανθήσει αργότερα το οικουμενικό μήνυμα του χριστιανικού ευαγγελίου

(β) Ρωμαιοκρατία

Αντίθετα με την επικράτηση του όρου Έλλην, στην Ρώμη και γενικότερα στην Ιταλία και την Δύση εξακολουθούσε να χρησιμοποιείται το όνομα Γραικός. Στην Ιταλία είχε ιδρυθεί από πολύ παλιά ελληνική αποικία από τους Γραιείς (=Γραικούς) η πόλις Γραία και εξ αιτίας αυτής της αποικίας οι Ρωμαίοι είχαν την αρχική τους επαφή με τους Έλληνες, τους γνώριζαν και είχαν επικοινωνία με αυτούς τους Έλληνες αποίκους που ονομάζονταν Γραιείς ή Γραικοί. Έτσι επεκράτησε η ονομασία αυτή, Graecia, Graeci, και έως σήμερα οι Δυτικοευρωπαίοι εξακολουθούν να μας αποκαλούν Γραικούς.

Με την ανάμειξη των Ρωμαίων στα ελληνικά ζητήματα και την ρωμαϊκή κατάκτηση το 146 π.Χ., με την έντονη πολιτιστική επιρροή των Ελλήνων στους Ρωμαίους, οι πολιτισμένοι Έλληνες κατέκτησαν τους αγροίους Λατίνους. Οι εκλεπτυσμένοι τρόποι των Ελλήνων αλλά και η εκ μέρους πολλών εξ αυτών εκδηλώσεων υποτελείας και κολακείας προς τον Ρωμαίο κατακτητή, οδήγησαν στην εμφάνιση ενός νέου όρου με υποτιμητική έννοια, του Γραικύλου (Graeculus), που τον χρησιμοποίησε ο Κικέρων, όπως μας πληροφορεί ο ιστορικός Δίων ο Κάσσιος (48, 18, 1). Ακόμη και σήμερα η λέξη Γραικύλος εξακολουθεί να έχει την ίδια υποτιμητική έννοια.

Η ρωμαϊκή εξουσία προώθησε στοιχεία ενοποίησης των λαών και σταθερότητας της αυτοκρατορίας μέσω της λατρείας του αυτοκράτορος, της αφοσιώσεως στην Ρώμη και τον αυτοκράτορα, της διαδόσεως της λατινικής γλώσσας και πολιτισμού, όπως και της καλλιέργειας του αισθήματος των διαφορετικών λαών ότι συνανήκουν στην ίδια κρατική οντότητα. Σταδιακά οι Ρωμαίοι επεξέτειναν την ιδιότητα του Ρωμαίου πολίτη χορηγώντας την σε ολοένα περισσότερους, σε αναγνώριση προσφοράς υπηρεσιών προς την Ρώμη, με τα αντίστοιχα δικαιώματα και προνόμια που συνεπαγόταν αυτή. Έτσι λ.χ. ο Απόστολος Παύλος επικαλείται την ιδιότητα του ρωμαίου πολίτη για να τύχη της προστασίας των αρχών (Πράξεις των Αποστόλων 22, 26-29 και 15, 8-12). Το 212 μ.Χ. με το αυτοκρατορικό διάταγμα

(edictum) του Καρακάλλα, η ρωμαϊκή υπηκοότητα απονεμόταν σε όλους τους κατοίκους της αυτοκρατορίας. Όλοι πλέον δικαιούνται να ονομάζονται Ρωμαίοι. Επομένως και οι Έλληνες λαμβάνουν το επίσημο κρατικό όνομα του Ρωμαίου πολίτη.

(γ) Χριστιανικοί και βυζαντινοί χρόνοι

Με την εμφάνιση του χριστιανισμού, για την Εκκλησία η χριστιανική ιδιότητα υπερτερεί υπερβαίνουσα τις επί μέρους εθνικές καταγωγές. *“ουκ ένι Ιουδαίος ουδέ Έλλην εν Χριστώ Ιησού”*, γράφει ο Απόστολος Παύλος (Γαλάτας 3, 28). Στην Καινή Διαθήκη, όπου χρησιμοποιείται ο όρος Έλλην, δεν σημαίνει κατ' ανάγκην τον έχοντα ελληνική καταγωγή. Ο όρος Έλλην δεν έχει τόσο την έννοια της εθνικής καταγωγής όσο της θρησκευτικής ή πολιτιστικής ταυτότητας. Έτσι γίνεται λόγος για *“την διασπορά των Ελλήνων”*, δηλ. των ελληνιζόντων Εβραίων που είχαν υιοθετήσει τον ελληνικό πολιτισμό (Ιωάννης 7, 35), ενώ αλλού ως Έλληνες ή ελληνιστές αποκαλούνται οι εκ των εθνικών ειδωλολατρών προερχόμενοι προσήλυτοι. *“Ήσαν δε Έλληνες τινές εκ των αναβαινόντων ίνα προσκυνήσωσιν εν τη εορτή...ο δε Ιησούς αποκρίνεται αυτοίς λέγων, εήλυθεν η ώρα ίνα δοξασθή ο υίός του ανθρώπου”* (Ιωάννης 12, 20-23). Η έννοια του χωρίου είναι ότι ο χριστιανισμός ανοιγόμενος στον ελληνικό κόσμο μέσω ελληνιζόντων προσηλύτων θα γνώριζε οικουμενική εξάπλωση. Και αυτό θα γινόταν αφού *“δοξασθή ο υίός του ανθρώπου”*, μετά δηλ. την Σταύρωση και την ένδοξη Ανάσταση του Κυρίου.

Στην πρώτη Εκκλησία υπήρχε *“γογγυσμός Ελληνιστών προς Ιουδαίους”* (Πράξεις 6, 1) που οδήγησε στην εκλογή των επτά διακόνων για να εξομαλυνθούν οι προστριβές ελληνιζόντων και ιουδαίων χριστιανών.

Στους πρώτους χριστιανικούς αιώνες η Εκκλησία κινείται στα γεωγραφικά πλαίσια της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας και πάνω στο κυρίαρχο θρησκευτικό, φιλοσοφικό, πολιτιστικό υπόβαθρο, που συνθέτει τον ελληνιστικό κόσμο της Ανατολής. Όταν ο Παύλος ανοίγει το κήρυγμά του στους Έλληνες (Πράξεις 11, 20) και αναφέρει ότι ο εσταυρωμένος Χριστός είναι μωρία για τους Έλληνες, σκάνδαλο για τους Ιουδαίους (Α' Κορινθίους 1,23), δεν αναφέρεται κατ' ανάγκην σε Έλληνες εξ απόψεως εθνοφυλετικής καταγωγής, αλλά κυρίως σε όσους έχουν ελληνική παιδεία, τρόπο σκέψης, ελληνική ειδωλολατρική θρησκεία. Με το ίδιο πνεύμα θα

γράφει ο Μέγας Αθανάσιος λόγους *''Κατά Ελλήνων''* και *''Κατά Εβραίων''* στρεφόμενος κατά της εθνικής ειδωλολατρείας και της εβραϊκής θρησκείας και όχι κατά των συγκεκριμένων εθνοτήτων.

Έτσι, σιγά σιγά το όνομα Έλλην υποχωρεί ταυτιζόμενο με την ειδωλολατρεία και χρησιμοποιείται με τρόπο απαξιωτικό. Αντιθέτως, εκείνο που κυριαρχεί ως επίσημο εθνικό και κρατικό όνομα είναι αυτό του Ρωμαίου. Οι χριστιανικοί πληθυσμοί της αυτοκρατορίας αυτοπροσδιορίζονται ως Ρωμαίοι, δηλ. υπήκοοι του αυτοκράτορος, πολίτες της χριστιανικής αυτοκρατορίας και χριστιανοί στην πίστη.

Η μεταφορά της πρωτεύουσας του κράτους από την παλαιά Ρώμη στην Νέα Ρώμη, την Κων/πολη (330 μ.Χ.) σήμαινε και μεταφορά των κέντρων εξουσίας στην Ανατολή. Αργότερα η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία διαιρέθηκε από τον Θεοδόσιο Α' (379-395) σε δύο τμήματα, το δυτικό και το ανατολικό, και δόθηκαν αντιστοίχως στους δύο γιους του, Αρκάδιο και Ονώριο. Όταν η δυτική ρωμαϊκή αυτοκρατορία κατέρρευσε από τις επιδρομές των βαρβάρων το 476 μ.Χ., το ανατολικό κράτος ταυτίστηκε εξ ολοκλήρου με την ρωμαϊκή αυτοκρατορία. Ο αυτοκράτωρ που είχε την έδρα του στην Κων/πολη, εξ αρχής ήδη από τον Μέγα Κων/νο, είχε τον τίτλο *''βασιλεύς και αυτοκράτωρ των Ρωμαίων''*.

Ο επισκοπικός θρόνος της Κων/πόλεως, που από την Β' Οικουμενική Σύνοδο ανεβιβάσθη σε Πατριαρχείο και ο Πατριάρχης πήρε τον τίτλο *''Αρχιεπίσκοπος Κων/πόλεως και Νέας Ρώμης''*. Ο επίσκοπος της παλαιάς Ρώμης έχων ως έδρα του την παλαιά πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας και τόπο μαρτυρίου των αποστόλων Πέτρου και Παύλου, διατήρησε απλώς τα πρεσβεία τιμές, ως πρώτος μεταξύ ίσων (primus inter pares) στο εκκλησιαστικό σύστημα της Πενταρχίας των Πατριαρχείων.

Με την κατάλυση του δυτικού ρωμαϊκού κράτους, τα γεωγραφικά όρια του ανατολικού ρωμαϊκού κράτους ταυτίστηκαν με την *Ρωμαϊκή Οικουμένη*, δηλ. το πολιτισμένο τμήμα του κόσμου που το κατοικούσαν άνθρωποι με επίγνωση της ταυτότητάς τους ως *Ρωμαίοι υπήκοοι* του αυτοκράτορος των Ρωμαίων, *χριστιανοί* που διατήρησαν την πίστη τους ανόθευτη από τις αιρέσεις πάνω στην ορθή διδασκαλία των Πατέρων, δηλ. *Ορθόδοξοι*, και πολιτισμικά *απόγονοι και συνεχιστές της αρχαίας ελληνικής σκέψης* και επιστήμης. Ο Πατριάρχης Κων/πόλεως, ως εδρεύων στην πρωτεύουσα της αυτοκρατορίας, την βασιλίδα πόλη των πόλεων, το

κέντρο της Οικουμένης, πήρε τον τίτλο του Οικουμενικού Πατριάρχου, επί πατριαρχείας Ιωάννου Δ' του Νηστευτού (585- 595 μ.Χ.), προκαλώντας την αντίδραση του επισκόπου Ρώμης.

Έξω από τα όρια της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας, της Ρωμαϊκής δηλ. χριστιανικής Οικουμένης, κατοικούσαν λαοί βάρβαροι, απολίτιστοι, ειδωλολάτρες. Η αίσθηση της διαφοροποίησης αυτής ήταν έντονη για τους υπηκόους του αυτοκράτορος, που αυτοπροσδιορίζονται εθνικά ως Ρωμαίοι, και θρησκευτικά ως χριστιανοί ορθόδοξοι.

Το όραμα να αποκατασταθεί η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία στα αρχικά της όρια και να συμπεριλάβει εκ νέου στους κόλπους της το πρώην δυτικό τμήμα, το βαρβαροκρατούμενο, δεν είχε λησμονηθεί. Αυτό φαίνεται και από τις πολεμικές επιχειρήσεις που ανέλαβε ο αυτοκράτωρ Ιουστινιανός Α' (527- 565) στην Βόρειο Αφρική, την Ιταλία και την Ισπανία. Η αποτυχία της φιλόδοξης αυτής προσπάθειας, που εξασθένησε οικονομικά και στρατιωτικά την αυτοκρατορία, οδήγησε στην εγκατάλειψη παρόμοιων προσπαθειών στο μέλλον.

Στο ανατολικό τμήμα της αυτοκρατορίας που συνέχιζε να υπάρχει, το ελληνικό και ελληνόφωνο στοιχείο αποτελούσε την πλειοψηφία και σιγά σιγά η χρήση της λατινικής γλώσσας υποχωρεί προς όφελος της ελληνικής. Η διοίκηση, η νομοθεσία εξελληνίζονται (πρβλ. Νόμοι, Νεαρές του Ιουστινιανού Α'), η ελληνική σκέψη και φιλοσοφία διδάσκονται και οι αρχαίοι συγγραφείς μελετώνται, και μόνον λίγες λέξεις, τίτλοι σε στρατιωτικούς και πολιτικούς αξιωματούχους, θυμίζουν την λατινική. Ωστόσο, ο όρος Έλλην δεν χρησιμοποιείται, εξακολουθεί να έχει μειωτική αξία και να ταυτίζεται με την ειδωλολατρεία. Σε χρήση όμως είναι η λέξη Ελλαδικός, ως γεωγραφικός προσδιορισμός των κατοίκων της κυρίως νοτίου Ελλάδος. Ο όρος απαντά στον χρονογράφο Θεοφάνη (9^{ος} αι).

Οι αυτοκράτορες της Κων/πόλεως διατηρούσαν με υπερηφάνεια τον τίτλο του Ρωμαίου αυτοκράτορος στα επίσημα έγγραφα, τα χρυσόβουλα, τις αυτοκρατορικές αναφορές, τα νομίσματα, τις επιγραφές, και θεωρούσαν εαυτούς ως τους μοναδικούς συνεχιστές της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας με το αποκλειστικό δικαίωμα και προνόμιο να αυτοαποκαλούνται Ρωμαίοι (μία απολύτως ιστορικά κατοχυρωμένη αντίληψη),

και κάθε προσπάθεια άλλων να εμφανισθούν ως Ρωμαίοι εθεωρείτο προσβολή και σφετερισμός του ονόματος που εστρέφετο ευθέως κατά του αυτοκράτορος.

Υπήρξαν προσπάθειες κυρίως Δυτικών για λόγους πολιτικού γοήτρου της εξουσίας τους να εμφανισθούν ως συνεχιστές της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Η αίγλη της αρχαίας Ρώμης ως προτύπου κρατικής οργάνωσης εξακολουθούσε να είναι ζωντανή στην Δύση. Και οι Πάπες της Ρώμης, θέλοντας να κινηθούν ανεξάρτητα από τον αυτοκράτορα της Κων/πόλεως και από προσωπικές φιλοδοξίες για ανύψωση του γοήτρου του παπικού θρόνου, ενίσχυαν τέτοιες τάσεις σφετερισμού του τίτλου του Ρωμαίου αυτοκράτορος. Έτσι, ο Πάπας Λέων Γ' το 800 μ.Χ. στέφει στην Ρώμη τον Καρλομάγνο (768-814) αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, προκαλώντας την αντίδραση των ανατολικών. Τελικά, επήλθε συμβιβασμός διπλωματικός και αναγνωρίστηκε ο τίτλος του Καρλομάγνου με την συνθήκη του Ακνισγκράνου (812), και αποκαταστάθηκαν ειρηνικές σχέσεις. Η Ρωμαϊκή αυτοκρατορία που ίδρυσε ο Καρλομάγνος διαλύθηκε το 924. Η ιδέα όμως δεν εγκαταλείφθηκε. Το 962 ο Πάπας Ιωάννης ΙΒ' στέφει στην Ρώμη τον Γερμανό βασιλέα Όθωνα Α' αυτοκράτορα της Αγίας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας του Γερμανικού Έθνους, κάτι που ο ανατολικός Ρωμαίος αυτοκράτωρ Νικηφόρος Φωκάς θεώρησε προσβλητική κίνηση σφετερισμού και δεν την αναγνώρισε.

Στην Δύση, ενώ έως τότε η ονομασία των ανατολικών ως ρωμαίων ήταν αποδεκτή, με τις κινήσεις αυτές του 9^{ου} και 10ου αι., όπου γίνεται προσπάθεια να εμφανισθούν οι Δυτικοί ως γνήσιοι συνεχιστές της Ρωμαϊκότητας, και ιδίως οι Πάπες ως γνήσιοι εκφραστές της Λατινικής Ρωμαϊκότητας (Latinitas Romanitas), για να στηρίξουν πάνω της τις κοσμικές και πολιτικές φιλοδοξίες των Παπών, επαναφέρεται στην Δύση εν χρήσει ο όρος Graeci. Οι δυτικοί αποκαλούν στα έγγραφα τους ανατολικούς ως Graeci και όχι Ρωμαίοι, και τον αυτοκράτορα ως Imperator Graecorum και όχι Imperator Romanorum (Στεφανίδου, Εκκλησιαστική Ιστορία, σελ. 323). Παράλληλα, από δυτικούς θεολόγους το όνομα Graeci ταυτίζεται εννοιολογικά με τους αιρετικούς. Γράφονται θεολογικές πραγματείες "κατά αιρετικών Γραικών" (βλ. Θωμά Ακινάτη Contra errores Graecorum).

Όμως, στην Ανατολή η συνείδηση της Ρωμαϊκότητας συνεχίζει να είναι ισχυρή και κυρίαρχη. Ο Μιχαήλ Χωνιάτης, μητροπολίτης Αθών, λίγο την Φραγκοκρατία του 1204, σχολιάζοντας τις καταστροφές της φραγκικής κατάκτησης,

και ειδικώς της Θεσσαλονίκης (1185), γράφει: *''Οία πόλις εάλω, πρώτη μετά την πρώτη και τοις αγαθοίς πασών Βασιλεύουσαν! Οίαν Ρωμαίων συμφοράν είδεν ο ήλιος!''* (Σωζόμενα).

Καθ' όλη την υπερχλιετή ιστορία της αυτοκρατορίας ο θαυμασμός για το κλασσικό ελληνικό παρελθόν και η μελέτη των Ελλήνων συγγραφέων ποτέ δεν σταμάτησε. Οι ανώτερες τάξεις είχαν σε μεγάλη εκτίμηση ποιητές όπως ο Όμηρος, η φιλοσοφία του Πλάτωνος και του Αριστοτέλους εξακολουθούσε να ασκεί γοητεία στους διανοούμενους και τους φιλοσόφους, οι ιστορικοί μιμούνταν το ύφος του Θουκυδίδου, άνδρες λόγιοι και μορφωμένοι της Εκκλησίας, όπως ο Πατριάρχης Μέγας Φώτιος, συλλέκτης κειμένων αρχαίων συγγραφέων στην *''Μυριόβιβλό''* του, ο επίσκοπος Αρέθας, φιλόλογος και κριτικός εκδότης αρχαίων συγγραφέων, ο αρχιεπίσκοπος Ευστάθιος Θεσσαλονίκης, σχολιαστής και ερμηνευτής του Ομήρου, αποδεικνύουν την γοητεία και την ισχύ του ελληνικού πνεύματος. Κανείς ωστόσο δεν διανοήθηκε να ονομασθεί Έλλην. Το Έλλην σήμαινε ασέβεια και υποψία ειδωλολατρίας. Έτσι, ο φιλόσοφος Μιχαήλ Ψελλός (11^{ος} αι) κατηγορήθηκε *''επί ελληνισμό''*, δηλ. αθεΐα και νεοπλατωνισμός. Το Ρωμαίοι είναι το κυρίαρχο εθνικό όνομα, και η αυτοκρατορία επισήμως ονομάζεται Ρωμανία.

Ο Νικηφόρος Γρηγοράς (14^{ος} αι) γράφει *''Ρωμαϊκή Ιστορία''* που καλύπτει τα γεγονότα μεταξύ 1204- 1359. Ακόμη δηλ. και στους ύστερους χρόνους της αυτοκρατορίας το επίσημο όνομα είναι Ρωμαίοι, και εξακολουθούν να υπάρχουν απόπειρες σφετερισμού του ονόματος, π.χ. ο Βούλγαρος Συμεών αυτοαναγορεύεται *''αυτοκράτωρ Βουλγάρων και Ρωμαίων''* (αρχές 10^{ου} αι), ο Σέρβος Στέφανος Ντουσάν (1331-1355) αυτοαναγορεύεται *''Αυτοκράτωρ Σερβίας και Ρωμανίας''*, και ιδρύει ελληνοσερβικό βασίλειο.

Καθώς η αυτοκρατορία περνάει τις τελευταίες δύσκολες στιγμές της, οι άνθρωποι που αγωνιούν για το μέλλον της και αντιλαμβάνονται την κρισιμότητα των περιστάσεων, στρέφονται στο ένδοξο παρελθόν αναζητώντας εκεί τις λύσεις για τα ιστορικά αδιέξοδα του παρόντος, ψάχνοντας τις δυνάμεις που θα αναζωογονούσαν την παραπαίουσα αυτοκρατορία. Ουμανιστές και αρχαιολάτρες της ύστερης Παλαιολόγειας αναγέννησης, λίγα χρόνια πριν την Άλωση του 1453, οραματίζονται αναβίωση του αρχαίου ελληνικού πνεύματος είτε στην κρατική οργάνωση του Δεσποτάτου του Μυστρά, με βάση την *''Πολιτεία''* και τους *''Νόμους''* του

Πλάτωνος, όπως ο Βησσαρίων, μητροπολίτης Νικαίας και μετέπειτα καρδινάλιος, είτε με την επιστροφή στην αρχαία θρησκεία του Δωδεκαθέου, όπως ο φιλόσοφος Γεώργιος Πλήθων Γεμιστός.

Αυτοί επανέφεραν στο προσκήνιο το όνομα Έλλην υπερηφανευόμενοι για την καταγωγή τους και αυτοπροσδιορίζονται ως Έλληνες. Έτσι, ο Πλήθων Γεμιστός στον *''Συμβουλευτικό περί της Πελοποννήσου''*, υπόμνημα προς τον αυτοκράτορα Μανουήλ Β' Παλαιολόγο (1391-1425), γράφει: *''εσμέν γαρ ουν ων ηγείσθε τέ και βασιλεύετε Έλληνες το γένος, ως η τε φωνή και η πάτριος παιδεία μαρτυρεί''* (βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Εκδοτική Αθηνών, τομ. Θ', σελ. 287). Ο Βησσαρίων σε υπόμνημά του προς τον Κων/νο ΙΑ' Παλαιολόγο, γράφει για *''Έλληνες, το ημέτερον ήκμασε γένος και ων πάσα επιστήμη και γνώσις και τέχνη εβλάστησέ τε και ήνηθησεν''* (το αναφέρει ο Σπ. Λάμπρος, Νέος Ελληνομνήμων, τομ. Γ', Αθήνα, 1906). Όπως το γένος των Ελλήνων στο παρελθόν, έτσι και τώρα μπορεί να ακμάσει και πάλι στις επιστήμες και την γνώση, ισχυρίζεται ο Βησσαρίων.

Λίγο πριν την Άλωση, οι όροι Έλλην και Ρωμαίος συνυπάρχουν. Για παράδειγμα, ο ιστορικός Λαόνικος Χαλκοκονδύλης (1430-1490) προτιμά το Έλληνες στην εξιστόρησή του, ενώ ο ιστορικός της Αλώσεως Δούκας αναφέρει τους υπερασπιστές της Πόλεως ως Ρωμαίους, ενώ ο Γεννάδιος Σχολάριος απορρίπτει τον προσδιορισμό Έλλην του Πλήθωνος (όπου Έλλην= ειδωλολάτρης, εθνικός για τον Γεννάδιο), και υπερθεματίζει του ονόματος Ρωμαίος και Χριστιανός. Μάλιστα μκκτηρίζει τους συμπατριώτες του Ρωμαίους που εμπιστεύθηκαν στην Δύση την σωτηρία τους ξεπουλώντας την ορθοδοξία τους.

Η Άλωση της Πόλεως σφραγίζεται με τον δημόδη θρήνο που χρησιμοποιεί τον όρο Ρωμανία. *''Η Ρωμανία πέρασεν, η Ρωμανία πάρθεν! Η Ρωμανία κι αν επέρασεν, ανθεί και φέρει κι άλλο''*.

(δ) Οθωμανοκρατία και Νεώτεροι Χρόνοι

Μετά την Άλωση (1453), κατελύθη η αυτοκρατορία αλλά τα ονόματα Ρωμαίος, Ρωμανία εξακολουθούν να επιβιώνουν και στον υπόδουλο ελληνισμό, αν και μεταλλαγμένα. Οι Οθωμανοί ονόμασαν το σύνολο των ευρωπαϊκών τους

κτήσεις Ρούμελη (=χώρα των Ρωμαίων), και το σύνολο των χριστιανών υπηκόων τους Ρουμ (=Ρωμαίοι). Επικεφαλής του Ρουμ-μιλέτ (=του έθνους των Ρωμαίων) ήταν ο Πατριάρχης. Το κάστρο που έχτισαν στην ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου το ονόμασαν Ρούμελη Χισάρ. Με τον γενικό όρο Ρουμ οι Οθωμανοί συμπεριλάμβαναν το σύνολο των χριστιανών ορθοδόξων υπηκόων. Στην λαϊκή γλώσσα το Ρουμ έγινε Ρωμιός (=Ρωμαίος) ως δηλωτικό ταυτόσημο της εθνικής και θρησκευτικής ταυτότητας των Ελλήνων. Αργότερα, στην οθωμανική διοίκηση ο όρος Ρούμελη περιορίστηκε γεωγραφικά δηλώνοντας την Στερεά Ελλάδα.

Αλλά και στις βενετοκρατούμενες περιοχές επεβίωσε ο όρος Ρωμανία. Για παράδειγμα, οι Βενετσιάνοι ονόμαζαν Napoli di Romania (= Νεάπολη της Ρωμανίας) το Ναύπλιο.

Και οι υπόδουλοι Έλληνες έκαναν χρήση του ονόματος Ρωμαίοι, Ρωμιοί που τους συνέδεε με την θύμηση της ένδοξης αυτοκρατορίας. Συγγραφείς και λόγιοι, εκκλησιαστικοί και λαϊκοί (17^{ος}, 18^{ος} αι) ομιλούν για το γένος των Ρωμαίων (Ηλίας Μηνιάτης, 1669-1714, Ευγένιος Βούλγαρις, 1716-1806, Δανιήλ Φιλίππιδης , Ρήγας Βελεστινλής, 1757-1798, στον "Θούριο", Ιωάννης Βηλαράς, 1771-1823, όπου με το έργο του "Η ρομέηκη γλώσσα" εισηγείται κατάργηση της ορθογραφίας και καθιέρωση φωνητικής γραφής, πρόδρομος των ακραίων δημοτικιστών και ψυχαριστών).

Άλλοι λόγιοι, εξ επιδράσεων δυτικοευρωπαϊκών χωρών που ζούσαν, προτιμούν τον όρο Γραικός που χρησιμοποιούσαν οι Ευρωπαίοι (Greci, Greeks, Grecs). Αυτή ήταν η γραμμή του Αδαμαντίου Κοραή (1748-1833). Υπό την επίδραση των ρευμάτων του Διαφωτισμού, του ρομαντισμού και του κλασικισμού που κυριαρχούσαν στην Ευρώπη τέλη 18^{ου} και αρχές 19^{ου} αι., οι Έλληνες ανακαλύπτουν εκ νέου την ένδοξη αρχαία κληρονομιά τους, δίνουν αρχαιοελληνικά ονόματα στα παιδιά τους, επανασυγκροτούν την ελληνική τους ταυτότητα.

Με την Επανάσταση του 1821 και την ίδρυση του ανεξαρτήτου ελληνικού κράτους, ως επίσημο εθνικό όνομα επελέγη το Έλλην. Τα επαναστατικά συντάγματα μιλούσαν για το "Προσωρινό Πολίτευμα της Ελλάδος", το ανεξάρτητο κράτος αναγνωρίστηκε ως "Βασίλειον της Ελλάδος", ενώ οι ονομασίες Γραικός και Ρωμιός περιορίστηκαν στην λαϊκή χρήση χωρίς να εξαλειφθούν εντελώς μέχρι και σήμερα. Έτσι, στο δημοτικό τραγούδι του Αθαν. Διάκου λέει "εγώ Γραικός γεννήθηκα,

Γραικός θε να πεθάνω”. Ο Μακρυγιάννης γράφει για το Ρωμέικο, ο Γ. Σουρής εξέδιδε το σατιρικό έντυπο “Ο Ρωμηός”, ο ποιητής Γ. Ρίτσος έγραψε την Ρωμοσύνη που μελοποίησε ο Μ. Θεοδωράκης, υπάρχει το Ρουμελιώτης ως επίθετο και ως όνομα καταγωγής (Στερεά Ελλάδα, Ρούμελη), ενώ ακόμη και ο λαός μας μέχρι σήμερα έχει την φράση “καταλαβαίνεις ρωμέικα;”.

Οι Τούρκοι σήμερα αποκαλούν τους Έλληνες χριστιανούς της Κων/πόλεως Ρουμ, Ρωμιούς, για να τους διακρίνουν από τους Έλληνες, τους Ελλαδίτες που τους αποκαλούν Yunani (=Ιωνες) και το ελληνικό κράτος Yunanistan (=Ιωνία).

Και θα κλείσουμε την ιστορική μας διαδρομή με ωρισμένα παράδοξα της ιστορίας. Ενώ οι πρόγονοί μας αυτοπροσδιορίζονταν ως Ρωμαίοι και η αυτοκρατορία τους Ρωμαϊκή, Ρωμανία, έχει επικρατήσει διεθνώς ο όρος Βυζάντιο, Βυζαντινή αυτοκρατορία, κατά τρόπον αυθαίρετον και αντιεπιστημονικόν. Βυζαντινοί ήσαν οι κάτοικοι της αρχαίας πόλης του Βυζαντίου, ενώ οι κάτοικοι της Κων/πόλεως και οι υπήκοοι του αυτοκράτορος ουδέποτε αυτοχαρακτηρίστηκαν ως “βυζαντινοί”. Αν και γνωστοί ιστορικοί όπως ο Edward Gibbon (1737-1794) στο έργο του “Decline and Fall of the Roman Empire” (Παρακμή και Πτώση της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας) καλύπτει τα γεγονότα ως το 1453, και ο J.B.Bury (1861-1927), καθηγητής του Cambridge, γράφει “Ιστορία της Νεώτερης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας” και καλύπτει τα γεγονότα ως το 800 μ.Χ., παρ’ όλο λοιπόν που μεγάλα ονόματα στην ιστοριογραφία συνέλαβαν τον ενιαίο χαρακτήρα της Ρωμαϊκής αυτοκρατορίας (Δυτικής και Ανατολικής), έχει δυστυχώς επικρατήσει ο όρος “Βυζάντιο” που τον πρωτοχρησιμοποίησε ο Γερμανός Ιερώνυμος Βολφ (1562), φιλόλογος και κριτικός εκδότης ελληνικών χειρογράφων.

Στους νεώτερους χρόνους έχουμε και το εξής παράδοξο της γλωσσολογίας όρων για να χαρακτηρίσουν κρατικές οντότητες, όπως η Ανατολική Ρωμυλία (1880-1885) για την αυτόνομη περιοχή της Βορείου Θράκης με πρωτεύουσα την Φιλιπούπολη, που ιδρύθηκε με την συνθήκη του Βερολίνου (1880), και τελικώς προσαρτήθηκε παρανόμως στην Βουλγαρία, και την Ρουμανία (Romania, Ρωμανία), για την ονομασία του νέου κράτους που προέκυψε μετά τον Κριμαϊκό Πόλεμο (1854-1857) από την ενοποίηση των παραδουνάβιων ηγεμονιών Μολδαβίας και Βλαχίας, κατόπιν προτάσεως του Γάλλου αυτοκράτορος Ναπολέοντος Γ' (Οι Ρουμάνοι αποτελούν ως έθνος απογόνους των Ρωμαίων που αναμείχθηκαν με τους Γετοδάκες

αυτόχθονες και μιλούν μία νεολατινική γλώσσα, και με το όνομα Ρουμανία ήθελαν να δηλώσουν την λατινορωμαϊκή τους καταγωγή). Και για να μην ξεχάσουμε το σχέδιο για την πόλη που ιδρύθηκε στην Θράκη την δεκαετία του 1990 για να φιλοξενήσει τους παλλινοστούντες Ποντίους της Σοβιετικής Ενώσεως, με το όνομα Ρωμανία.

Στο σημείο αυτό ολοκληρώνουμε την ιστορική μας περιδιάβαση στην πολυχλιετή πορεία του ελληνισμού και τις κατά καιρούς εθνικές ονομασίες που περιεβλήθη, καταθέτουμε ταπεινά τις επιστημονικές μας θέσεις ως προσφορά εθνικής αυτογνωσίας και αφορμή περαιτέρω προβληματισμού και ενασχολήσεως με την εθνική ιστορία.